

**T.C.
Mersin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çeviri Ana Bilim Dalı**

**POSTMODERN BİLİM ANLAYIŞININ ÇEVİRİBİLİM
ARAŞTIRMALARINA YANSIMALARI**

Meriç BOZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mersin, 2014

T.C.
Mersin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çeviri Ana Bilim Dalı

POSTMODERN BİLİM ANLAYIŞININ ÇEVİRİBİLİM
ARAŞTIRMALARINA YANSIMALARI

Meriç BOZ

Danışman
Prof. Dr. Mehmet GÜNDOĞDU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mersin, 2014

T.C.
MERSİN ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Sosyal Bilimler Enstitü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Postmodern Bilim Anlayışının Çeviribilim Araştırmalarına Yansımaları” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel etik kurallara ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini onurumla doğrularım.

14/08/2014

Meriç BOZ

Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Meriç BOZ tarafından hazırlanan 'Postmodern Bilim Anlayışının Çeviribilim Araştırmalarına Yansımaları' başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından Çeviri Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başarılı

Başarısız

Üye

Prof. Dr. Mehmet GÜNDOĞDU
(Danışman)

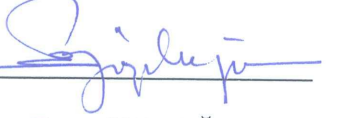
Üye

Doç. Dr. Cemal SAKALLI

Üye

Doç. Dr. Eyüp ERDOĞAN

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım

Onay

Prof. Dr. Nalan YETİM
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Çeviribilim son yıllarda sosyal bilimler içerisinde disiplinlerarası etkileşimi güçlendiren bir alan olarak ön plana çıkmıştır. Postmodern çağda çeviri, farklı kültür, dil ve toplumların kesişme noktasında bulunan bir ortak alan olarak kültürlerin kendi değerlerini temsil edebildikleri bir konum haline gelmiştir. Postmodern çevirmen ise çeviri etkinliğinde öznel kararları ve ideolojik duruşuyla görünür bir kimliğe sahip olmuştur. Çeviribilim araştırmalarındaki postmodern akımın ortaya çıkışında kültür araştırmalarıyla olan yoğun etkileşiminin yanı sıra sosyal bilimler alanında yaşanan postmodern dönüşümün de büyük etkisi vardır. Çeşitli araştırma alanlarının sorunsallarının tartışıldığı çeviribilimin felsefi akımlarla olan bağlantısının belirginleştirilmesi hem çeviribilimin düşünsel temellerini sağlamlaştıracak hem de yeni araştırmalara yol gösterecektir. Çeviribilimin sosyal bilimler içerisindeki konumunu belirginleştirmek ve postmodernizmin çeviribilim araştırmalarına yansımalarını ortaya koymak bu çalışmanın temel amacıdır.

Çalışma içerisinde yabancı kaynaklardan yapılan doğrudan ve dolaylı alıntıların çevirisi aksi belirtilmedikçe yazara aittir. Gerekli görülen yerlerde alıntılanan özgün bölüm dip not olarak verilmiştir. Metin içinde ek bilgi verilmesi gereken noktalarda dipnot yoluyla açıklamalar yapılmıştır. Vurgulanmak istenen kavram ve ifadeler italik yazı biçimiyle gösterilmiştir. Çalışma kapsamında çeviri araştırmalarında kültür araştırmaları, sömürgecilik sonrası ve feminist yaklaşım çerçevesinde disiplinlerarası araştırma yönelimini benimseyen, temel olarak postmodernizm etkisinde şekillenen yaklaşımlar irdelenmiştir. Bu bağlamda André Lefevre, Susan Bassnett, Lawrence Venuti, Rosemary Arrojo, Gayatri C. Spivak, Tejaswini Niranjana, Maria Tymoczko, Sherry Simon gibi araştırmacıların çalışmaları temel alınmıştır.

Akademik anlamda yol gösterici olumlu tutumu ile bu çalışmanın ortaya çıkmasındaki önemli katkılarından dolayı tez danışmanım Prof. Dr. Mehmet GÜNDOĞDU'ya teşekkürlerimi sunuyorum. Bilimsel anlamda gelişimime zemin hazırlayan, tartışma, düşünce ve kaynak paylaşımı konusunda çalışmama büyük katkı sunan, desteklerini her zaman hissettiren, bana mutlu bir çalışma ortamı sağlayan Mersin Üniversitesi Çeviri Bölümü'ndeki tüm hocalarıma, öğretim elemanı arkadaşlarım ve dostlarıma teşekkür borçluyum.

Hayatımın her döneminde olduğu gibi lisansüstü eğitimim boyunca da bana sonsuz desteklerini sunan, elde ettiğim her başarının ve bu çalışmanın ortaya çıkmasında en büyük paya sahip sevgili aileme en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Mersin, 2014

Meriç BOZ

ÖZET

POSTMODERN BİLİM ANLAYIŞININ

ÇEVİRİBİLİM ARAŞTIRMALARINA YANSIMALARI

Modern bilim anlayışı öncelikle doğa bilimlerinde ortaya çıkan bilimsel keşiflerle gelişmiş, daha sonra empirist ve pozitivist yaklaşım sosyal bilimler alanında da benimsenmiştir. Pozitivist yaklaşıma karşı yorumsal yaklaşım ise insan bilimlerini farklı varsayımlarla temellendirmiştir, böylece sosyal bilimlerde farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Postmodernizm, yalnızca modern bilimin iktidarla olan yakın bağıını değil, aynı zamanda doğa bilimsel modelin sosyal bilimlere uyarlama girişimini de eleştirmiştir. Postmodernizm, sömürgecilik sonrası ve feminizm akımları Batı'nın modernite tarihine köklü eleştiriler getirmiş, modern bilim anlayışının temel varsayımları sorgulamıştır. Postmodern eleştiriler sosyal bilimler alanında nesnellik, güç ilişkileri ve ideolojinin bilimsel alandaki etkisi gibi noktalara odaklanır. Çeviribilimdeki eleştirel ve postmodern akımlar, postmodern bilim anlayışını yansıması olarak güç ilişkilerini ve kültürlerarası farklılıkları irdeler. Bu akımlar disiplinlerarası araştırma yönelimini benimser ve kültür araştırmaları, sosyoloji, felsefe gibi alanların kavramlarından yararlanarak çeviriyi kültürel dönüş bağlamında geniş bir bakış açısıyla ele alır. Gerçekliğin temsili olan bilgiyi sorgulayan postmodernizmin yansıması olarak çeviriye kültürlerin temsili bağlamında eleştirel yaklaşımlar sunulur. Batı ve moderniteyi eleştiren postmodern düşüncenin çeviri alanında benimsenmesiyle Batı'da yerleşik olan akıcı çeviri stratejisi ve erek odaklılık eleştirilir. Postmodernizmin çeviri araştırmalarındaki yansımalarını ve çeviri üzerine yürütülen güncel tartışmaları ele alan çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışma postmodernizm ve postyapısalcılığın, sömürgecilik sonrası ve feminist çeviri yaklaşımlarını kapsayan eleştirel çeviribilim araştırmalarına yansımaları çerçevesinde

şekillenmiştir. Çalışma çeviribilim araştırmalarının bilimsel alanda meydana gelen postmodern dönüşüm temelinde sosyal bilimler alanında güncel gelişmeler içerisindeki önemli konumunu vurgular.

Anahtar Kelimeler: eleştirel çeviribilim, postmodernizm, sömürgecilik sonrası, feminizm, iktidar/güç ilişkileri, ideoloji.

ABSTRACT

IMPLICATIONS OF POSTMODERNISM FOR SCIENCE

IN TRANSLATION STUDIES

Modern scientific approach developed primarily thanks to the scientific discoveries in natural sciences, hence empiricist and positivist approaches were adopted in social sciences. Hermeneutics grounded human sciences with different assumptions in opposition to positivist approach. Postmodernism criticises not only the relations between modern science and power, but also the adaptation of scientific model to social sciences. Postmodernism, postcolonialism and feminism criticise the Western modernity, and question the basic assumptions of modern science. Postmodern criticisms in social sciences focus on objectivity, and the role of power relations and ideology for science. The critical and postmodern movements in Translation Studies examine power relations and intercultural diversities as the implications of postmodern approach for science. They adopt interdisciplinary approach and held translation with a wider perspective in the context of cultural turn by employing the concepts of cultural studies, sociology and philosophy. As a reflection of postmodernism questioning knowledge which is the representation of reality, critical approaches are directed to translation in the context of representation of cultures. The fluent translation strategy and target orientedness of the West are also criticised by the postmodern movement criticising Western modernity. More researches on the reflections of postmodernism in Translation Studies and recent discussions on translation need to be conducted. This study is developed within the frame of the reflections of postmodernism and poststructuralism on the critical translation studies including postcolonial and feminist translation approaches. The study focuses on the key status of Translation Studies within the recent developments of social sciences based on the postmodern turn in epistemology.

Key Words: Critical Translation Studies, postmodernism, postcolonialism, feminism, power relations, ideology

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET	iii
ABSTRACT	v
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM: MODERNİTE VE MODERN BİLİM ANLAYIŞI	5
I.1. Modernitenin Düşünsel Temelleri.....	5
I.2. Modern Bilim Anlayışı.....	9
I.2.1. Modern Bilimin Oluşumu ve Gelişim Süreci.....	9
I.2.2. Modern Bilimin Temel Nitelikleri	13
II. BÖLÜM: MODERN BİLİM ANLAYIŞI VE SOSYAL BİLİMLER	17
II.1. Modern Bilim Anlayışının Sosyal Bilimlere Yansımaları.....	17
II.2. Sosyal Bilimler ve Doğa Bilimleri Arasındaki Temel Farklılıklar	21
II.3. Sosyal Bilimlerde Kuramsal Yaklaşımlar	28
III. BÖLÜM: SOSYAL BİLİMLER BAĞLAMINDA	
ÇEVİRİBİLİMİN KONUMU	37
III.1. Çeviribilim Araştırmalarının Sosyal Bilimler İçerisindeki Yeri	37
III.2. Çeviribilim Araştırmalarında Pozitivist Yaklaşım	42
III.3. Çeviribilim Araştırmalarında Betimleyici Yaklaşım.....	45
IV. BÖLÜM: POSTMODERNİZM VE POSTMODERN BİLİM ANLAYIŞI	57
IV.1. Postmodern Düşüncenin Doğuşu	58
IV.2. Modernite Eleştirisi ve Postmodern Bilim Anlayışı	61
IV.2.1. Postmodern Bilim Anlayışında İdeoloji ve Güç.....	75
IV.2.3. Postmodern Bilim Anlayışında Yorumsal Yaklaşım	82

IV. 3. Postmodernizmde Feminizm ve Sömürgecilik Sonrası Yaklaşım	87
V. BÖLÜM: POSTMODERN BİLİM ANLAYIŞININ ÇEVİRİBİLİM	
ARAŞTIRMALARINA YANSIMALARI.....	91
V.1. Betimleyici Çeviri Araştırmalarından Eleştirel Çeviribilime Geçiş.....	91
IV.2. Çeviribilim Araştırmalarında Kültürel Dönüşüm ve İdeoloji	100
V.3. Çeviribilim Araştırmalarında Postmodern Bilim Anlayışı	114
V.3.1. Eleştirel Betimleyici Çeviribilim Araştırmaları	114
V.3.2. Çeviribilim Araştırmalarında Feminist Yaklaşım	150
V.3.3. Çeviribilim Araştırmalarında Sömürgecilik Sonrası Yaklaşım	158
V.3.4. Çeviribilim Araştırmalarında Disiplinlerarası Araştırma Yönelimi	161
SONUÇ	170
KAYNAKÇA.....	173

GİRİŞ

Çeviri etkinliği uygarlık tarihinin belli dönüm noktalarına yön veren, kültürleri, dilleri, toplumları ve edebiyatları şekillendiren önemli bir güçtür. Çeviri etkinliğinin Mısır, Eski Yunan ve Roma uygarlıklarına dayandığı ortaya çıkmış, çeviri tarihine yönelik incelemelerle çeşitli uygarlıkların izi sürülmüştür. Kutsal kitap çevirilerinin yanında yazın alanından yapılan çeviriler çeviri tarihinde iz bırakan eserler olmuştur.¹

Bilim tarihinde önemli bir yere sahip olan bu etkinlik Doğu ve Batı medeniyetlerinin bilgi birikiminin farklı coğrafyalar arasındaki dolaşımını sağlamış, böylece bilimin gelişmesine, bilimsel çalışmaların yürütüldüğü kurumların açılmasına katkı sunmuştur.² Modern anlamda bilimin ortaya çıkma sürecinde bilimin dinsel güçlerin egemenliğinden kurtulup özgürleşmesine ve bilimsel bilginin geniş kitlelere yayılmasına olanak sağlayan çeviri olmuştur. Kutsal kitap çevirileri sayesinde halkın kutsal metni kendi dilinde anlaması sağlanmış, bu durum dinsel kurumların mutlak egemenliğine son veren, insanı ve bilimi ön plana çıkaran anlayışa yön vermiştir. 16. yüzyıl Reformasyon döneminde Martin Luther'in kutsal kitap çevirisi bir dönüm noktası olmuştur.

16. ve 17. yüzyıllarda Eski Yunan dil ve uygarlığının üstünlüğü devam etse de yerel diller Latince karşısında kendini göstermeye başlamış, halkın konuştuğu yerel dillere uyarlama şeklinde çeviriler yapılmıştır. Bu dönemde Ortaçağ'dan farklı olarak din değil,

---

¹ Batıda çeviri etkinliği genel olarak Eski Yunan ve Roma uygarlıklarına dayandırılır; ancak bu etkinlik çok daha eskilere uzanmaktadır. Çeviri etkinliği tarihinin insanlık tarihi kadar eski olduğu bilirse de, yazılı tarihe göre M.Ö. 3000'li yıllarda Mısır uygarlığında sözlü çevirmenler bulunmaktaydı. Batı uygarlığının temeli kabul edilen Eski Yunan'da ise ilk çeviri etkinliklerinin çoğunlukla İbraniceden Yunancaya çevrilen Eski Ahit metinlerinin çevirisi olduğu bilinmektedir. Romalılar döneminde ise Yunancadan Latinceye kutsal metinlerin yanı sıra yazın alanında çeviriler yapıldığı izlenmektedir. Tarihte ilk çevirmen olarak kabul edilen Livius Andronicus'un M.Ö. 240 yılında Yunancadan Latinceye yaptığı Odysseia çevirisi kalıcı olması ve kabul görmesi açısından önemli bir yere sahiptir.

² Batıda Roma döneminden sonra Ortaçağa dek bir durgunluk dönemi görülürken, Doğu'daki çeviri etkinliği Arapçaya yapılan çevirilerle yoğunlaşmıştır. Bağdat'ta Beyt-ül Hikme'de (Bilgi Evi) yapılan çeviriler daha sonra Endülüs Devleti aracılığıyla Doğu'dan Batı'ya, İber Yarımadası'na ulaşmış ve bu metinler Avrupa dillerine çevrilerek Batı'da kurulan ilk üniversitelerde okutulmaya başlanmıştır. 15. yüzyılda Gutenberg'in baskı tekniğini geliştirmesiyle birlikte kitaplar daha geniş kitlelere ulaşmıştır.

insan ve bilim ön plana geçmiştir. 18. yüzyıl Aydınlanma Çağı'nda yerel diller gelişim göstermiş, halkın aydınlanmasında yerel dillere yönelik yapılan çeviriler büyük rol oynamıştır. Çevirilerde erek kültür dünyası temel alınmış, Aydınlanma Hareketi çerçevesinde erek odaklı çeviri yaklaşımı tercih edilerek eserler geniş kitlelere ulaşmıştır.

Çeviri tarihinde çevirmenler, günümüzde olduğu gibi, farklı kültürler arasında iletişimi sağlayan çok dilli uzmanlar olarak merkezi konumda yer almış, uluslararası görüşmelerde, ticaret etkinliklerinde, bilim kurumlarında, yenileşme çalışmalarında önemli görevler üstlenmişlerdir. Ulusal dillerin, kültürlerin ve yazınların oluşturulmasında rol oynayan çeviri etkinliği kimi kültürler için bir Batılılaşma ve çağdaşlaşma aracı olarak işlev görmüştür. Bu yönüyle çeviri tarihine yönelik incelemeler aynı zamanda bir kültürün ve uygarlığın doğuşuna da ışık tutmaktadır.

Çeviri tarihi binlerce yıl öncesine dayansa da çeviriye ilişkin bütüncül bir kuramsal çerçeve oluşturma yönündeki ilk çalışmalar büyük ölçüde 1970'li yıllarda, çeviribilimi nesnel, bilimsel ve empirik bir alan olarak temellendirme amacını taşıyan Betimleyici Çeviri Araştırmalarıyla gerçekleşmiştir. Bu çerçevede bir ürün olarak çeviri metinler üzerinden empirik incelemeler yapılmış, aynı zamanda çevirinin işlevsel yönü vurgulanmıştır. Modern bilim anlayışı temelinde şekillenen betimleyici yaklaşım, geçmişte çeviri üzerine ortaya atılan düşüncelerin öznel çevirmen kararları ve yöntem önerilerinin ötesine geçemediğini ileri sürmüştür. İşaret edilen çeviri yaklaşımları tarihte ilk çeviri kuramcıları olarak da adlandırılan dönemin önemli çevirmen ve yazarları Cicero (MÖ. 106-43) ve Horatius'un (MÖ. 65-8) çeviri sorunları üzerine kendi çeviri deneyimlerinden yola çıkarak oluşturdukları eserlerde sunulmuştur.³

---

³ Çeviri kuramı açısından, çeviri üzerine kişisel görüş ve deneyimlerini yazıya döken ilk isimlerin Cicero (MÖ. 106-43), Horatius (MÖ. 65-8) ve Hieronymus (340-420) olduğu bilinmektedir. Çeviri sorunlarını *De*

Çeviriye yönelik kuramsal çalışmalar önceleri dil ve metinsel eşdeğerlikler üzerine odaklanırken 1990'lı yıllarda yaşanan *kültürel dönüş*le birlikte çeviriye yön veren temel kavram kültür olmuştur. Çeviri, kültür ve edebiyatları oluşturan en temel *güç* olarak kabul edilmiştir. Kültürel sermayeye ait olan metinler, bir kültürü temsil eden eserler geniş bir kültürel çerçevede ele alınarak çeviri bir *yeniden yazım* olarak değerlendirilmiş, bu düşünceler çeviribilim için bir dönüm noktası olmuştur. Çeviri tarihinin yeniden değerlendirilip çevirinin daha geniş bir bakış açısıyla ele alınması, çeviribilimin disiplinlerarası niteliğini ortaya koyan çalışmalara yol göstermiştir. Kültürel dönüş aynı zamanda çeviribilim araştırmalarını betimleyici, pozitivist, empirik, nesnel nitelik taşıyan modern dönemden, ideoloji, güç, manipülasyon, yeniden yazım gibi kavramlar temelinde şekillenen eleştirel ve postmodern döneme taşıyan en önemli kayma olmuştur. Bundan böyle çeviri kavramı değer yargılarından, ideoloji ve öznel kararlardan bağımsız bir olgu olarak değil, siyasi, kültürel ve ideolojik boyutlarıyla tarihe yön veren bir güç olarak değerlendirilmiştir.

Postmodernizmin modernite tarihine yönelik sorgulamalarıyla ön plana çıkan sömürgecilik sonrası yaklaşım, kültür ve çeviri araştırmalarında eleştirel bir söylem oluşturmuştur. Bu bağlamda çeviri, sömürgecilik dönemi çeviri etkinliğinde kültürler ve diller arasındaki asimetrik güç dengelerini pekiştiren bir güç olarak ele alınmıştır. Çeviri postmodern dünyada ideoloji ve güç dengelerinin yansıdığı bir manipülasyon aracı olarak ele alınmaya başlamıştır. Bilimin iktidarla olan ilişkisinin postmodern bakış açısından

---

Optimo Genere Oratorium (Hatip Üzerine) (İÖ.55) adlı yapıtıyla ilk olarak ortaya koyan Cicero söylev sanatını Grekçe metinlerin çevirileri üzerinden öğrenmek isteyen Romalıların karşılaştığı çeviri sorunlarını irdelemiştir. Çevirmen gibi (ut interpres) ve hatip gibi (ut orator) kavramlarını öne sürerek ilk çeviri kuramcısı sıfatını kazanmıştır. Horatius bu terimlere ek olarak sadık çevirmen kavramı üzerinde durmuş, eski metinlerin işlevsellik kazanmasının sadakatten çok dil kullanımsal yaratıcılığa bağlı olduğunu vurgulamıştır. Hieronymus ise *anlama göre çeviri* terimini öne sürmüştür. Hieronymus (340-420) Roma Kilisesi'nin isteğiyle Eski ve Yeni Ahit İbranice ve Yunancadan Latinceye çevirmiştir. *Vulgata* adıyla anılan bu çevirisinde Hieronymus, Cicero'nun anlama göre çeviri yöntemini benimsemiştir. (bkz. Bengi, 1990: 137; Yazıcı, 2005: 34; Eruz, 2010: 35).

eleştirilmesiyle çeviribilim araştırmalarında da merkezi kavram güç olmuştur. Bunun yanında yapısökümcü bir anlayışla yerleşik ikilikleri yıkan feminist yaklaşımın çeviri araştırmalarına yansımaları da önemli bir gelişme olmuştur.

Sonuç olarak çeviribilim araştırmaları, postmodern yaklaşımın yansıdığı sosyal bilimler alanında disiplinlerarası araştırma yönelimini benimseyen, postmodern ve postyapısalcı düşüncenin temel savlarının karşılığını bulduğu, araştırmacıların ve çevirmenlerin ideolojik ve siyasi konumlarının vurgulandığı bir alan haline gelmiştir. Postmodern teorinin hakikat, bilimsel bilgi, nesnellik, totalleştirici yasa oluşturma gibi kavramlara getirdiğı eleştiriler çeviribilim araştırmalarının güncel çalışmalarına yansımıştır. Çeviribilimin tüm dünyadaki gelişimi günümüzde de süregelmekte, bu alan pek çok farklı disiplinin kavram ve yaklaşımlarını biraraya getirerek diğer alanlara da verimli bulgular sunmaktadır.

I. BÖLÜM: MODERNİTE VE MODERN BİLİM ANLAYIŞI

I.1. Modernitenin Düşünsel Temelleri

Modern düşüncenin doğuşunu büyük ölçüde Avrupa'da Ortaçağın sonunda toplumsal ve kültürel yapıda ortaya çıkan değişimler hazırlamıştır. Ortaçağ'da felsefe, dinsel öğretilerin akla uygun olduğunu kanıtlama rolünü üstlenmiş, Platon ve Aristoteles'in görüşleri bu bağlamda önem kazanmıştır. 15. ve 16. yüzyılda etkisini sürdüren Rönesans dönemi düşüncesinin gelişiminde Ortaçağ düşünürlerinin önemli bir payı vardır. Bu düşünürlerin görüşleri bundan böyle teoloji için bir referans noktası olmaktan çok, özgün bilimsel düşüncelere ilham kaynağı olmuştur. Düşünsel anlamda gelişmelerin yaşanması 'düşünce ile akıl' ve 'inanç ile teoloji' arasındaki farklılık bir kutuplaşmayı beraberinde getirmiştir. Bu durum bilim ile din arasında bir sentezden çok ayrılaşmaya yol açmıştır. Din ile akıl arasındaki belirgin ayrışmayla beraber sanat ve bilimde özgür düşünce hakimiyet kazanmıştır. Ortaçağ'da benimsenen Tanrı bilgisi modeli Rönesans dönemiyle birlikte yerini bilimsel bilgiye, akla ve deneyime dayalı bilimsel düşünceye bırakmıştır.

Antik Yunan filozoflarının düşüncelerinin çeviri yoluyla Avrupa'ya aktarılması Rönesans'ın ortaya çıkma koşullarını sağlamıştır. Çeviriler üzerinden Yunan ve Doğu bilimleri Batı'da tanınmıştır. Eğitim kurumlarında çeviri eserler yoluyla bilgilerin aktarımı sağlanmış ve özgün bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Çeviri tarihi, bilim tarihine koşut olarak gelişmiş, dönemin öncü düşünsel çalışmalarının temelinde çeviri edimi yer almıştır.

16. yüzyılda Reformasyon döneminde Martin Luther (1483-1546) Eski ve Yeni Ahit Almancaya çevirerek halkın kutsal kitabı ana dilinde anlamasını sağlamıştır. Luther'in bu öncü hareketi dönemin egemen kilise geleneğine karşı bir duruş olarak önem

kazanmıştır.⁴ Aynı dönemde İngiltere’de benzer bir çabayla İncili İngilizceye çeviren William Tyndale (1494-1536) da kilisenin hakimiyetine karşı gelerek çeviri yoluyla düşünsel gelişmelerin yolunu açmıştır. Bu dönemde çok dilli ve çok kültürlü bilim insanlarının çeviriler aracılığıyla ana dillerin oluşumuna katkı sunarak dine karşı sorgulayıcı ve eleştirel düşüncenin temellerini attıkları ve dini kurumların mutlak gücünü halkın lehine zayıflattıkları görülmektedir.

Ortaçağ döneminin Skolastik düşüncesine karşıt olarak ortaya çıkan bilimsel bilgiye ulaşma yönündeki çalışmalar modern olarak adlandırılmaktadır. Ortaçağ’ın din temelli yaklaşımına karşın, 16. ve 17. yüzyıllarda Eski Yunan ideallerine bir dönüş yaşanmış, bu yüzyıllarda bilim ve insan önem kazanmıştır. İnsanın odak noktası haline gelmesiyle birlikte felsefi ve bilimsel gelişmeler hız kazanmış, bunun yanı sıra yerel dillerde özgün yapıtlar ortaya çıkmıştır. Dönemin egemen dili olan Latince’den yerel dillere çeviriler yapılarak halkın bilimsel eserleri kendi dilinde alımlaması sağlanmıştır.

Rönesans sürecinde ortaya çıkan Hümanist akımda birey olarak insan merkezi konuma gelmiştir, Eski Yunan kaynaklarının incelenmesine önem verilerek insanın bilgiyi ancak eğitim yoluyla kazanacağı görüşü savunulmuştur.⁵ Bu dönemde doğa, sırları keşfedilecek ve araştırma konusu olacak bir nesne olarak algılanmış ve Hümanizm akımının temelleri atılarak doğa bilimlerinin gelişimine yönelik ilk çalışmalar başlamıştır. Coğrafi keşifler ve sanat alanındaki gelişmelerin yaşanmasıyla yeni bir kültürel ve toplumsal dönem başlamıştır.

---

⁴ Luther yaptığı çeviride farklı Alman lehçelerini birleştirerek ilk ortak Almanca dilbilgisi kurallarının oluşturulmasına öncülük etmiştir. Luther’in çalışması aynı zamanda Protestan mezhebinin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır.

⁵ Bir din bilgini, filolog ve düşünür olan Hümanist akımın öncülerinden Erasmus von Rotterdam, Hieronymus’un Vulgata adıyla anılan kutsal kitap çevirisini yeniden çevirmiş, bu yeniden çeviri *Novum Testamentum* olarak adlandırılmıştır. Bu eser daha sonra yapılan İncil çevirilerine temel oluşturmuştur.

Modernite, 16. yüzyıldan itibaren çeşitli bilim insanlarının çalışmalarıyla yön verdikleri yeni bir felsefe ve bilim anlayışının yanında yeni bir toplumsal, ekonomik ve kültürel döneme işaret etmektedir. Modernite 18. yüzyıl Aydınlanma felsefesiyle birlikte felsefi olarak güçlü temeller üzerinde gelişmiş ve insan aklının bilimsel ilerlemede merkezi konuma yerleşmesiyle birlikte siyasi ve felsefi düşüncede bir özgürleşme dönemi yaşanmıştır. Modernite siyasi alanda Fransız Devrimi ile, ekonomi alanında ise Endüstri Devrimi ile bağlantılıdır.

Rönesans ve Reform hareketlerinin sonucunda ortaya çıkan 18. yüzyıl Aydınlanma Çağı ve 1789 Fransız Devrimi ile birlikte yeni bir kültürel ve toplumsal dönem başlamıştır. 18. yüzyıl felsefesinde rasyonalizm ve empirizm güçlenmiş, aklın yön verdiği bir felsefe anlayışı etkili olmuştur. Aydınlanma felsefesinin temelinde yer alan sekülerleşme düşüncesiyle birlikte Aydınlanma Çağı akıl kavramını toplumsal yaşamın ve düşünce sisteminin belirleyici ögesi olarak ortaya koymuştur. Aydınlanma'nın temel düşüncesi, akıl yoluyla doğru bilgiye ulaşıp toplumsal yaşamın düzenlenebileceği şeklinde belirginleşmiştir. Immanuel Kant (1724-1804), Montesquieu (1689-1755), Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), David Hume (1711-1776) ve John Locke (1632-1704) gibi bilim insanları Aydınlanma Çağı'nın başlıca temsilcileri olarak kabul edilmektedir.

Avrupa'da başlayan Aydınlanma'nın kurucusu olarak kabul edilen J. Locke (1689)⁶ düşünce, eğitim ve din üzerine geliştirdiği yaklaşımında özgür düşünce ve insan aklını ön plana çıkarmış, modern felsefede *empirizmin* öncüsü olmuştur. İnsan aklı bir *Tabula Rasa* olarak betimlenmiş, insanın kavramalarını deney yoluyla elde ettiği savunulmuştur. Locke ile başlayan İngiliz Aydınlanması D. Hume⁷ ile zirveye ulaşmış,

⁶ Bkz. Locke, J. (1995) *An Essay Concerning Human Understanding*. New York: Prometheus Books.

⁷ David Hume'in söz konusu eserleri: *A Treatise on Human Nature* (1739) (İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme), *Natural History of Religion* (1757) (Dinin Doğal Tarihi).

empirizm güçlü bir akım haline gelmiştir. Alman Aydınlanma felsefesinin en önemli düşünür ve kurucusu olan I. Kant'ın modern rasyonalizm ve emprizmi sentezleyerek oluşturduğu yaklaşımı 19. ve 20. yüzyıl felsefesinin, Alman idealist felsefesinin ve günümüzün epistemoloji, metafizik, siyaset felsefesi ve estetik gibi alanlarının temelini oluşturmuştur. Kant'ın eleştirel kuramının temel düşüncesi insanın özerkliğidir, bilimsel bilginin dayanağı da özerkliktir ve insan anlayışı deneyimlerimizi biçimlendiren 'doğanın genel yasaları'nın kaynağıdır.⁸

18. ve 19. yüzyıllarda İngiltere'de yaşanan ekonomik dönüşümü ifade eden Sanayi Devrimi teknolojik, sosyoekonomik ve kültürel boyutlar taşımaktadır. Sanayiye ve makine üretimine dayalı bir ekonomiye geçişle birlikte devlet politikalarından insan yaşamına kadar her alanda köklü değişimler meydana gelmiştir. Bilim de bu değişimlerden en çok etkilenen alan olmuş, bilimsel gelişmeler sonucu ortaya çıkan teknoloji, sanayinin hizmetinde kullanılır hale gelmiştir. Doğal kaynaklar üretim yapma ve kâr elde etme amacıyla tüketilmiş, ekonomik olarak güçlü ülkeler başka ülkelerin kaynaklarından yararlanma yoluna gitmişlerdir. Modernitenin ekonomik alandaki en güçlü yansıması olan Sanayi Devrimi'ni hazırlayan koşullar arasında sömürgecilik de yer almaktadır. 15. ve 16. yüzyıllarda gerçekleşen coğrafi keşifler yeni kıtaların Avrupa ülkelerince sömürgeleştirilmesine yol açmıştır. Koloniler oluşturulup buralardan sağlanan ham maddenin sanayide kullanılması esasına dayanan sömürgecilik, sonraki dönemde sömürgecilikten kurtulan ülkelerin mücadeleleriyle birlikte yoğun bir eleştirel tartışmaya zemin hazırlamıştır. Yüzyıllar boyu süregelen sömürgecilik döneminde Avrupa'da sanayileşme hız kazanırken, sömürgeler Avrupa'da kurulan fabrikalara hammadde sağlamak durumunda kalmışlardır. Bunun sonucu olarak sömürgeleştirilen ülkeler kendi

---

⁸ Rohlf, Michael, "Immanuel Kant", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2014 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<http://plato.stanford.edu/archives/sum2014/entries/kant/>>.

sanayilerini kuramamış, siyasi ve ekonomik anlamda sömürgeci devletlerin egemenliğinde kalmışlardır. Günümüzde az gelişmiş ve gelişmiş ülkeler gibi sınıflandırmalar büyük ölçüde sömürgecilik döneminin izlerini taşır. Kapitalist ülkeler yeni sömürgeler elde ederek buralarda yatırımlar yapıp pazarı genişletmiş; böylece sömürgecilik ve kapitalizm temelinde dünya toprakları paylaşılmıştır. Kapitalizmin yeni bir boyut kazanmasıyla birlikte sömürgecilikten emperyalizme geçiş süreci başlamış; kapitalizm bir dünya sistemi haline gelmiştir. Bu yeni dönemde sömürgecilik dönemine özgü olarak ortaya çıkan tek bir egemen devletin tekelci gücü ve mutlak hakimiyeti sona ermiş, devletler yeni pazar ve mali kaynak arayışıyla büyük bir rekabet içerisine girmiştir. Emperyalizme yön veren temel amaç, gelişmiş kapitalist ülkelerde oluşan sermaye birikiminin dış pazarlarda değerlendirilerek sermaye hareketinin sağlanmasıdır. Kapitalizm, sömürgecilik ve emperyalizm, devletlerin dünya çapında siyasi ve ekonomik güç elde etme amacıyla giriştikleri mücadelenin uzun dönemlere yayılan, çeşitli kültürel ve sosyolojik boyutları içinde barındıran tarihsel dönemleri ifade etmekle birlikte modernitenin sanayileşme boyutunu açıkça ortaya koymaktadır.

I.2. Modern Bilim Anlayışı

I.2.1. Modern Bilimin Oluşumu ve Gelişim Süreci

Modern olarak nitelendirilen bilimin oluşum süreci 16. ve 17. yüzyıllarda doğa felsefesine ilişkin yürütülen çalışmalarla başlamıştır. Doğa felsefesi alanında Nicolaus Copernicus (1473-1543), Giordano Bruno (1548-1600), Johannes Kepler (1571-1630), Galileo Galilei (1564-1642) ve Francis Bacon (1561-1626) önemli çalışmalar yapmış,

evrenin *doğa yasalarına, somut ve nesnel olgulara* yönelmişler ve belirli bir yöntem anlayışıyla bilimsel bilgiye ulaşmayı amaçlamışlardır.

Modern bilimin doğa bilimlerinde büyük ölçüde G. Galilei'nin çalışmalarıyla, görgül ve tümevarımsal yöntemin geçerliliğini kanıtlamasıyla ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Galilei'nin çalışmaları, oluşum sürecindeki Rönesans teknolojisine damgasını vurmuştur. Rönesans ile birlikte ortaya çıkan kültür devriminin yanı sıra teknolojik gelişmelerin de bir sonucu olarak bilim, 17. yüzyılda üstün bir konuma ulaşmıştır. Bu dönemde Galilei, Descartes, Newton gibi pek çok bilim adamının çalışmaları ve Shakespeare, Spinoza gibi sanatçı ve filozofların görüşleri bir deha çağının yaşanmasını sağlamıştır. Galilei, Descartes ve Newton gibi dönemin önde gelen bilim insanlarının düşüncelerinin temeli, Ortaçağ'ın sonunda önemli çalışmalarıyla kendinden sonraki bilimsel çalışmalara yön veren N. Copernicus'a dayanmaktadır. N. Copernicus'un (1543)⁹ kozmoloji çalışmaları Rönesans'ın başlıca itici güçlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Rönesans döneminin ünlü filozofu G. Bruno, N. Copernicus'in kuramsal temellerini attığı Güneş merkezci astronomi sistemini savunmuş, sonsuz evrenin sayısız gezegen sisteminden oluştuğunu öne sürmüştür. Ayrıca mutlak hakikatin var olmadığı, dünyaya ilişkin algının zaman ve uzama bağlı olduğunu ileri sürerek görecelik kavramını ortaya çıkarmıştır. J. Kepler ise gezegenlerin yörüngeleri ve hızlarına ilişkin yasalar keşfetmiş ve doğadaki olguları matematiksel formüllerle açıklamıştır. G. Galilei (1632)¹⁰ *modern* astronomi ve fizik biliminin temelini atan yeni bir mekanik ve astronomi anlayışı getirmiş ve Aristotelesçi yermerkezci evren anlayışı yerine N. Copernicus'in Güneş

⁹ Modern bilimin önde gelen kurucularından N. Copernicus (1543) *De Revolutionibus Orbium Coelestium* (Göksel Kürelerin Devrimleri Üzerine) adlı çalışmasıyla Dünyanın evrenin merkezinde yer alan Güneş etrafında dönerken aynı zamanda kendi eksenini etrafında döndüğünü bulgulamıştır.

¹⁰ Bkz. Galilei, G. (2008) *İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyalog* (Dialogo dei massimi sistemi) (Çev. Reşit Aşçıoğlu). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.; Losee, J. (2001) *Bilim Felsefesine Tarihsel Bir Giriş*. (Çev. Elif Böke). Ankara: Dost Kitabevi.

merkezci görüşünün en güçlü savunucularından olmuştur. Olguları matematiksel ve nesnel bir yöntemle gözlemleyerek fizik bilimini bir nicelik bilimi ve matematiksel bilim haline getirmiş, böylece bilimsel yöntem anlayışının kabul görmesini de sağlamıştır. F. Bacon¹¹ doğa olaylarının bilgisine gözlem ve deneyle ulaşılabileceğini savunmuş ve tümevarım yöntemini desteklemiştir. Bunun yanı sıra bilim insanının nesnellığının nasıl sağlanacağı üzerine görüşler öne sürmüştür¹², bilginin güç olduğuna inanarak bilimsel bilgi sayesinde insanın doğaya karşı üstünlük kazanacağını dile getirmiştir. Bilimsel gelişmelerin toplum yaşamında ortaya çıkardığı gelişmelere ve kolaylıklara değinerek toplumun yenilenmesinde teknolojinin bir destek oluşturacağını öne sürmüştür.¹³ Modern bilimsel düşüncenin doğuşunda büyük rol oynayan ve Aydınlanmacı hareketi temelden etkileyen Descartes (1596-1650)¹⁴ evrene ilişkin düşüncelerinde Copernicus ve Galilei'nin çalışmalarından etkilenmiş, modern bilimsel düşüncenin gelişimine önemli katkılar sunmuştur.¹⁵

17. yüzyılda felsefe ve bilim üzerine yürütülen tartışmalarda iki temel görüş öne çıkmıştır: rasyonalizm ve empirizm. Rasyonalistler formel akıl yürütmelerle belirli kesin sonuçlara ulaşmak adına matematikten yararlanmışlardır. Sistematik şüpheciliğin kurucusu Descartes en önemli rasyonalistlerdendir. Varlığı kabul edilen şeylere ilişkin

¹¹ Bkz. Bacon, F. (1999) *Novum Organum*. (Çev. Sema Önal Akkaş) İstanbul: Doruk Yayıncılık.

¹² Bacon bilim adamının özellikle doğaya ilişkin nesnel bir araştırma yapmasına engel olacağına inandığı düşünme biçimi üzerinde durur. Zihinsel ön yargı tiplerinin bilim adamının araştırma nesnesi ve konusu üzerinde nesnel düşünce üretmesini önlediğine bilim adamını doğrulukta yanılgıya sürüklediğine inanır.

¹³ Bacon'un söz konusu düşüncelerini içeren yapıtlar: *De Dignitate et Augmentis Scientiarum* (Bilimlerin Değeri ve Çoğalış Büyümleri), *Novum Organum* (1620) (Yeni Organon), *Nova Atlantis* (Yeni Atlantis).

¹⁴ Descartes'ın başlıca yapıtları: *Regulae ad directionem ingenii* (1631) (Usun Yöntemi İçin Kurallar), *Le Monde: ou le traité de lalumière* (1633) (Tabiat Işığı ile Hakikati Arama), *Discoursé sur la méthode* (1637) (Metot Üzerine Konuşma).

¹⁵ Bkz. Ronan, C. A. (2003). *Bilim Tarihi, Dünya Kültürlerinde Bilimin Tarihi ve Gelişmesi*. (Çev. Ekmelettin İhsanoğlu ve Seza Günerergun) Ankara: Tübitak Yayınları Akademik Dizi.; Çelik, S. (2010). *İlkçağ'dan Yeni Çağ'a*. İstanbul: Doruk Yayıncılık.; Descartes, R. (2004) *Felsefenin İlkeleri*. (Çev. Mesut Akın). İstanbul: Say Yayınları.; *Yöntem Üzerine Konuşmalar*. (Çev. Hasan İlhan). Ankara: Alter Yayıncılık.

bilgiyi sorgulaması nedeniyle epistemoloji ile ontoloji arasında bir bağ kurmuştur. Empiristlere göre ise bilginin tek kaynağı duyular ve deneyimlerdir.

17. yüzyılda kartezyen düşüncenin en önemli düşünürü B. Spinoza (1632-1677) geometri ve matematik alanlarına ait kavramlardan türettiği tanımları kullanmış, felsefenin izleyeceği yolun Eukleides'in matematiksel yaklaşımı olduğunu belirtmiştir. Yurttaşlara eksiksiz bir düşünce özgürlüğü verilmesi gerektiğini savunmuştur.¹⁶17. yüzyıl felsefesindeki matematik odaklı rasyonalizm, kartezyen felsefe adlı düşünsel yönelimi ortaya çıkarmış, bu yönelim Aydınlanma Felsefesine yol göstermiştir. Doğa bilimlerinde geliştirilen bilimsel düşünceler dönemin felsefi temelini oluşturmuştur.

Modern bilim Newton'la (1642-1727) birlikte 17. yüzyılın sonlarına doğru en parlak dönemini yaşamıştır. Modern bilimin başarısı büyük ölçüde doğada gözlemlenen düzenlilikler hakkındaki genel önermelere bağlıdır. Newton'ın yerçekimi yasası da söz konusu bilimsel yasalara en iyi örneklerdendir. Matematiksel olarak oluşturduğu mekaniğin temel yasaları ve evrensel çekim yasası ile fizik alanında devrim yaratmıştır. Newton'un *Principia*'sı geometri ve astronomi konusundaki çığır açıcı düşüncelerin en büyük rasyonel düşüncesi olarak kabul görmüştür. Newton'ın çalışmaları yalnızca fizik alanında değil, diğer bilimlerde ve felsefede de dönüşümlere yol açmıştır. Newton'ın yaklaşımındaki modern evren tasarımı bilimsel nedensellik, belirleyicilik ve kesinlik temel ölçütlerdir. Bu çerçevede doğa yasaları da matematiksel yasalar gibi işleyerek mekanik bir evren tasarımı oluşturur. 20. yüzyılda ise görelilik kuramı ve kuantum

---

¹⁶ *Etica More Geometrico Demonstrata* (Etik) ve *Tractatum Theologico Politicus* (İlahiyat ve Felsefe İncelemesi) adlı çalışmalara ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Mayor F. ve Forti. A. (1999). *Bilim ve İktidar*. (Çev. Mehmet Küçük) Ankara: Tübitak.

mekaniğini geliştiren Bohr, Einstein, Heisenberg, Planck gibi kuramcılarının çalışmalarıyla modern bilim anlayışında önemli bir kırılma meydana gelmiştir.¹⁷

I.2.2. Modern Bilimin Temel Nitelikleri

İlk yerleşik uygarlıktan bu yana insanoğlu doğayı tanımak, evreni anlamak ve gerçekleri öğrenmek için bilgi edinmeye yönelik değişik faaliyetler içinde bulunmuştur. Çeşitli dönemlerde içeriksel açıdan farklılık gösteren bu etkinlikler, ilk olarak empirik bilgi edinmeye ve evreni açıklamaya, Ortaçağ döneminde ise Tanrı odaklı düşünmeye yönelik olarak sürdürülmüştür. Buna karşın Rönesans hareketiyle birlikte deney ve gözlemden tümevarımsal genellemelere ulaşma düşüncesi önem kazanmıştır. *Modern bilim anlayışı*, 16. yüzyılda Batı'da yeni bir kültürel ve toplumsal dönemi başlatmış olan Rönesans ile doğan, 18. yüzyıl Aydınlanma Çağı'yla düşünsel temellerini sağlamlaştırıp gelişen, 19. yüzyıl pozitivism akımının etkisiyle tüm dünyada büyük ölçüde benimsenerek 20. yüzyılda dönemin egemen felsefi akımı mantıksal pozitivismle zirve noktasına ulaşan empirizme dayalı belli bir bilim yapma geleneğini ifade etmektedir.¹⁸

Modern bilim anlayışının temelinde *kesin, evrensel, genelgeçer* nitelikte *bilimsel bilgiye nesnelere deney ve gözlem* yoluyla, başka bir deyişle *empirik* yöntemle ve *tümevarımsal* önermelerle matematiksel yoldan ulaşma düşüncesi vardır. Modern empirist bilim anlayışına göre bilgi *duyusal deneyimlerle* elde edilerek gözlem ve deneyle sınanabilir. *Bilimsel yasalar* genel, tekrarlanan deneyim örüntüleri hakkındaki önermelerle oluşturulur, böylece yasalar yoluyla aynı türde olguların gelecekteki durumları

¹⁷ Modern bilim paradigmasında yaşanan bu kırılma 'IV. Bölüm: Postmodernizm ve Postmodern Bilim Anlayışı' başlığında irdelenmiştir.

¹⁸ Bkz. Westfall, R. S. (1997). *Modern Bilimin Oluşumu*, (Çev. İsmail H. Duru) Ankara: Tübitak Yayınları.; Yıldırım, C. (1994) *Bilim Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.; Yıldırım, C. (2000) *Bilim Felsefesi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

öngörülebilir. Bir *olgunun* açıklanması için onun bilimsel bir yasanın somut bir örneği olması gerekir. Bilim *nesneldir*, özne olarak gözlemci nesne karşısında nötrdür ve nesneden ayrı durur. Doğa olaylarının bir *nedensellik* belirliliğine bağlı olduğu düşüncesi modern bilim anlayışının bir özelliğidir.¹⁹

Bilimsel nesnellik, bilimi, bilimsel araştırma deney ve gözlem sürecini, deneysel olarak sınanabilir olgusal önermeleri, nesnel dünyasını, dinden, metafizik düşüncelerden, inançtan, ideolojilerden araştırmacının öznel değer yargıları, duygu, düşünce ve ön yargılarından ayrı tutar. Böylece bilim tamamen nesnel, akla dayalı bir süreç haline gelecek; bilimsel yöntemlerle geçerli, güvenilir ve genelgeçer nitelikte, doğru bilgi ve hakikate ulaşmanın tek yolu olan bilimsel bilgiye ulaşılabilecektir.

Modern bilimin temel özelliklerinden *gerçeklik*, denetimli gözlem ve deney yoluyla ortaya çıkar; gerçekliğe ilişkin evrensel doğa yasaları bu yolla ortaya koyulabilir. Araştırılan gerçeklik öznenin dışındaki nesnel gerçekliktir. Modern bilim anlayışında gerçekliğe ilişkin bireysel değerlerden bağımsız, öznel olan bireyin tamamen dışında, gözlem ve deneyle elde edilen bilgi nesneldir. Bu bilgi aynı zamanda doğru bilgidir ve bu nedenle sınanabilir niteliktedir. Sınama sonucu elde edilen nesnel doğruluk ise tektir ve evrenseldir. Bilim ancak araştırmacıların kendi değer yargıları, inançlarını ve beklentileri dışında elde ettikleri nesnel verilerle ilerler. Nesnel bilim insanının ürettiği *nesnel bilgi* Aydınlanma döneminden itibaren kabul gören bir anlayış olmuştur. Nesnel bilgi modeli ve

---

¹⁹ Newton'ın çalışmaları modern bilimin yöntemine ışık tutan en belirgin örneklerdendir. Newton'ın yaklaşımında gözlem ve deney temel önemdedir ve bu niteliğinden dolayı olguya dayalı ve empirik yöntemi benimsemiştir. Klasik fiziğin gelişme gösterdiği Newton dönemi bir yandan gözlemlenen olgulara dayalı bir empirizmi, bir yandan matematiksel formüllere dayanan bir rasyonalizmi yansıtmaktadır. Modern bilimin genelleştirici özelliği Newton'ın yaklaşımında da kendini göstermiştir. Klasik fiziğin paradigmasına göre fizik kuramlarını oluşturan Newtoncu mekanik yasalarının kapsadığı, deneysel ilerlemeye dayalı genel bir evren çerçevesi vardır ve bütün görüngülerin temel madde parçacıklarına indirgenebileceği düşüncesi hakimdir. Bu madde parçacıklarının her an kesin bir yer ve hıza sahip olduğu ve buradan yola çıkarak gelecekteki durumlarının saptanabileceği yönündeki varsayım nedensellik ilkesini oluşturmaktadır. Bu ilke de empirik deney gözlemlerinde elde edilen yasa ve genellemelere biçim vermektedir.

modern bilim anlayışı, tarihsel ve kültürel değişkenliği bilim açısından olumsuz bir unsur olarak değerlendirir. Modern bilimin en önemli temsilcilerinden Galilei ve Newton nesnel bir yöntemle olguları ölçüp matematiksel yasalar ortaya çıkarma amacıyla olmuşlardır. Bu yaklaşım mekanik bilim paradigması olarak da adlandırılmaktadır. Bilimsel bilgi ve yöntemin nesnel ve evrensel olması gerektiği fikri empiristler, rasyonalistler ve Kantçılar tarafından paylaşılmaktadır. Benton ve Craib (2008) modern bilim anlayışının benimsediği temel ilkelerin çerçevesini şu şekilde sunmuşlardır:

Bilimin kavramlarının her zaman ve her yerde evrensel olarak uygulanabilir olması gerekir. Bilimin işleyişi, dünyanın mevcut bilgisine ulaşmayı amaçlaması, ancak araştırmacıların dünyanın neye benzemesi gerektiği konusundaki düşüncelerini dikkate almaması anlamında nesnel olmalıdır. Bu yüzden, araştırmacıların kişisel özellikleri ile oluşturdukları bilgi iddialarının değerlendirilmesi arasında bir ilişki olmamalı ve bilimsel kurumlar bunu sağlayacak biçimde tasarlanmalıdır. Rakip bilgi iddialarının değerlendirileceği standartlar veya kriterler evrensel ve bu yüzden, rakip konuları değerlendirecek ölçüde tarafsız olmalıdır. (Benton & Craib, 2008:180)

Bütün bu düşüncelerin yön verdiği modern bilim anlayışına dayalı çalışmalara bilimin doğanın mutlak hakikatinin keşfedilmesinde başvurulacak matematiksel bir araç olduğu ve doğa yasalarının Tanrının yönettiği bir evren anlayışının yerini alan mekanik evren kurgusuna göre işlediği varsayımı yön verir. Nesnel gözlem ve deneyler yoluyla elde edilen bilimsel bulgular dizgeli ve birikimli bir ilerleme göstererek yeni kuram ve yasaların oluşturulmasına olanak tanır. Tanrı merkezli/dogmatik bakış açısı modern bilimde yerini akla duyulan güvene, rasyonaliteye, nesnellik, deneyim ve sınanabilirliğe bırakmıştır. Modern bilim anlayışında akla dayalı bilimsel bilgi, doğada keşfedilecek hakikatleri tanımada en önemli araç olmuştur. Modern bilimin kendinden önceki düşünce biçimlerinden farklılaştığı en temel nokta, bilim-din çatışmasında bilimin üstünlüğünü ve düşünce özgürlüğünü ilan etmesi, seküler bir düzlemde *tümevarım*, nesnellik, gözlem,

deney, sınanabilirlik, mekanik evren kurgusu ve birikimli ilerleme gibi temel dayanaklara sahip olmasıdır. Tümevarımın ‘yalnızca epistemolojik bir tercih olmadığı, aynı zamanda sosyal ve siyasal arka planı olan bir tavır olduğu ve sekülerleşmenin bir aracı olarak’²⁰ kullanıldığı söylenebilmektedir. Ortaçağ’da olgu bilgisini ve tümevarımı destekleyen bilim insanları dini kurumların direnciyle karşılaşmışlardır. Modern bilimin ortaya çıkma süreci aynı zamanda bilim ile din arasındaki bir iktidar mücadelesinin de tarihidir. Modern anlamda bilimsel, felsefi ve hümanistik kültürün oluşmaya başlamasıyla birlikte bilim dine karşı üstünlüğünü kabul ettirmiştir. Söz konusu bilimsel ilerlemelerle bilim ve dinsel dogma arasındaki çatışma çözüme kavuşmuş ve bilim iktidarın desteğini almıştır. Modern bilim dinsel iktidarlara karşı özgürlüğünü ilan ederek bağımsızlaşmıştır.

---

²⁰ Bkz. Demir, Ö. (2000) *Bilim Felsefesi*. Ankara: Vadi Yayınları.

II. BÖLÜM: MODERN BİLİM ANLAYIŞI VE SOSYAL BİLİMLER

II.1. Modern Bilim Anlayışının Sosyal Bilimlere Yansımaları

Modern bilim anlayışı doğa bilimlerinin yanı sıra sosyal bilimler alanında da benimsenmiştir. Toplumsal olguların da gözlemlenebilir olduğu, bu olgulara ilişkin yasalar ve genellemeler oluşturabileceği görüşü ortaya çıkmıştır. Modern doğa biliminin zaferi ve başarısı pozitivistlerin sosyal bilimler alanındaki çalışmalarına ilham kaynağı olmuştur. Doğa bilimlerinin kazandığı başarının ve diğer inanç sistemleri üzerindeki üstünlüğünün temelinde empirist bilim anlayışının olduğunu düşünen pozitivistler sosyal bilimler alanında da bu anlayışı benimsemişlerdir. Bilimin yalnızca doğa bilimsel olguların değil, toplumsal ve kültürel olguların incelenmesinde de bir ortam sağlayacağı görüşü yerleşmiştir. Pozitivizmi benimseyenler doğa bilimlerinin kazandığı kültürel, toplumsal ve siyasi otoritenin aynı modelin sosyal bilimlere uyarlanmasıyla bu alanda da kazanılacağını düşünmüşlerdir. Bu yaklaşımlar sosyal bilimlerin doğa bilimleri gibi bilim alanında kabul görme çabasında olduğu ve pozitivizmin zirve noktasına geldiği 19. yüzyılda önem kazanmıştır. Pozitivizm, öznelardan bağımsız nesnel bir olgular dünyasının gözlem ve deney yoluyla tümevarımsal genelleme ve hipotezler oluşturarak nesnel bir şekilde açıklanabileceği ve böylece bilimsel bilgiye ulaşılacağı düşüncesine dayanmaktadır. Pozitivizm, insan toplumsal hayatını doğa bilimlerinde başarılı olan yöntem ve açıklama biçimleri çerçevesinde bilimsel bir temelde araştırma girişimi olarak anlaşılabilir. Pozitivistler bu amaç doğrultusunda empirist bilgi kuramını dayanak olarak kabul etmiş ve sosyal bilimsel bilgiyi sosyal reform programına uygulamaya çalışmışlardır. Bu anlayışa göre sosyal olgulara ilişkin empirist yöntemle elde edilecek verilerin, doğa bilimlerinde olduğu gibi uygulamalı alanda yarar sağlaması beklenmektedir.

Pozitivizmin ve sosyoloji adlı bilim dalının kurucusu olarak kabul edilen Auguste Comte²¹ (1798-1857) Fransız Devrimi sonrası toplumsal düzeni sağlayabilecek şeyin *pozitif bilgi* olduğu görüşünden yola çıkmıştır. Toplumsal hayatı bilimsel temeller üzerinde biçimlendirme amacıyla olmuştur. Modern empiristlerin benimsediği gibi bilimi *tek gerçek bilgi biçimi* olarak görür. Pozitivizmin en önemli özelliği *empirist* doğa bilimleri açıklamasını benimsemesi ve gerçek bilgiye olguların gözlemlenmesi yoluyla ulaşılabileceğini savunmasıdır. Empiristlerin sunduğu bilimsel yöntemin insanın zihinsel ve toplumsal yönünü de araştırarak biçimde genişletilerek sosyal bilimlerin oluşturulması savunulur. Böylece sosyal bilimlerin sağladığı güvenilir bilgi, toplumdaki bireylerin davranışlarını düzenlemek için kullanılabilir. Pozitivizm (olguculuk) olguların incelenmesi ve olgular arasındaki değişmez ilişkilerin gözlemlenmesi üzerine odaklanır. Doğa bilimlerinde olduğu gibi genelleyci yasalara gözlem ve deney yoluyla ulaşılır, yalnızca gözlemlenebilen olgular bilimsel incelemeye dahil edilir. Pozitivizm, sosyal reform projelerinde sosyal bilimin rolünü vurgular, bu yaklaşım toplumsal mühendislik olarak da adlandırılır.²²

Her bilgi dalının üç evreden geçerek bilimsel olgunluğa ulaştığını öne sürer. Bunlar: teolojik, metafizik ve pozitif dönemdir. Astronomi biliminin Aristoteles'le teolojik, Copernicus ve Kepler'le metafizik, Newton'la pozitif olduğunu bulgulamıştır. Doğa bilimlerinin bilimsel evreye ulaştığını, insanın zihinsel ve toplumsal yaşamını konu alan açıklamaların bilim öncesi, metafizik evrede kaldığını dile getirmiştir. Toplumsal hayatı

²¹ Bkz. Comte, A. (1858) *The Positive Philosophy of Auguste Comte* (Çev. Harriet Martineau) New York; (1865) *A General View of Positivism*. (Çev. J. H. Bridges) London: Routledge.; Bourdeau, Michel, "Auguste Comte", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2014 Edition), Edward N. Zalta (ed.), <<http://plato.stanford.edu/archives/fall2014/entries/comte/>>.

²² Bkz. Benton. T. & Craib. I. *Sosyal Bilim Felsefesi: Toplumsal Düşüncenin Felsefi Temelleri*. (Çev. Ümit Tatlıcan ve Berivan Binay) İstanbul: Sentez Yayıncılık.

bilimsel temeller üzerine inşa etme amacında olan Comte'a göre sosyal fizik ve sosyolojiyi metafizik durumdan pozitif duruma geçirecek olan pozitivistlerdir.

En son aşama olan pozitif (olgusal) dönem bilim anlayışının olduğu dönemdir. Bu dönemin Ortaçağ'ın sonunda, Yeniçağ ile birlikte başladığını ortaya koymuştur. Olguların bilgisi doğanın kendine özgü yasalarına göre oluşur. Bu anlayışa göre bilim pozitif olma özelliğini kazanırken, felsefenin de pozitif olma gerekliliği ortaya çıkmıştır. Felsefe deneysel bilimleri model alacak, araştırmalarını sadece olgulara dayandıracak, deney sonuçlarını dizgeli bir şekilde ahlak, din, siyaset gibi olguları incelemede kullanacaktır. Gözlemlenemeyen ve deneyle sınınamayan soru ve olgular felsefenin konusu olamayacaktır. Böylece düşünme teolojik ve metafizik etmenlerden arınacak, bunların yerini bilim alacaktır.

Modern doğa biliminin doğa karşısında kazandığı zafer, insanın ve bilimin doğanın sırlarını anlayıp ona hükmedeceğine olan inançla güçlenmiştir. Comte'un doğa bilimi modelinde temellendirdiği sosyal bilimlerde pozitif bilgi ve bilim toplumun yeniden düzenlenmesinde ve daha iyi bir duruma getirilmesinde kullanılacaktır. Bu çerçevede modern bilimin yükselişe geçtiği çağ bilginin ve insanlığın evrimi olarak nitelendirilir.

Modern sosyal bilim anlayışının temelinde doğa bilimlerinde kabul görmüş olan empirist yöntem bulunduğu için pozitivist bilim anlayışında da tinsel gerçeklik veya doğal gerçekliğe ilişkin yasalar ortaya koyma hedefi vardır. Sosyal bilimler alanında pek çok araştırmacı sosyal olgulara ilişkin modern epistemolojinin temel varsayımlarını kabul etmiştir. 19. yüzyıl pozitivist sosyal bilim anlayışının şekillenmesi büyük ölçüde A. Comte'un çalışmalarıyla gerçekleşmiştir. İnsan, toplum, kültür ve tarihe ilişkin olguların da doğa olaylarının incelendiği yöntemle ele alınabileceği anlayışından yola çıkmıştır.

Émile Durkheim da sosyolojiyi kendine özgü araştırma nesnesi olan bir bilim dalı olarak tanımlamış pozitivist bir sosyal bilim anlayışını benimsemiştir. Bu nedenle olguyu öznelere algılayışlarından başka bir deyişle öznellikten bağımsız olarak ele almıştır. Durkheim toplumun başlı başına bağımsız bir gerçeklik olarak incelenmesi gerektiğini belirtmiştir. Pozitivist yaklaşımı yansıtan bu bakış açısında bilimsel araştırma ve araştırmacı bağlamında nesnellik ön plandadır.²³

É. Durkheim'ın (1895)²⁴ yaklaşımı toplumun başlı başına bir gerçeklik olduğunu göstermiş, natüralist sosyal bilim yaklaşımının çok güçlü bir örneği olarak kabul görmüştür. Bu çerçevede toplumsal gerçekliği oluşturan olgular tekil bireylerden bağımsız olarak var olurlar. Bireylerin iradelerinden bağımsız olan toplumsal olguların bireyler üzerinde baskıcı bir gücü vardır. Bu özellikten dolayı doğadaki olgularla benzerlik gösterirler. Her birey belli kurallar dizgesi ve kurumları olan bir toplumda yaşar. Birey toplumun mevcut uygulamalarına katılım gösterir ve ona uyum sağlar. E. Durkheim, sosyal bilimlerin pozitivist öğretilerine odaklanır. Sosyal politika oluşturmak için sosyal bilimsel bilgilerin uygulanmasını öngörür. Sosyal bilimin kamusal rolü ön plana çıkar ve doğa bilimlerinin yöntemlerinin toplum araştırmalarını da kapsayacak biçimde genişletilmesine gerekçe oluşturur. Bu anlayış sosyal politikaların oluşturulmasında sosyal bilimlerin kullanılmasını da anlamlı kılar. Sosyal bilimler doğa bilimleri gibi güvenilir, nesnel ve genele uygulanabilir veriler sunduğu iddiasına sahiptir. Günümüzde pek çok ülkede resmi istatistikler yoluyla toplumsal ve ekonomik hayatın bütün alanlarında veriler toplanır. Sosyal bilimciler istatistikleri verileri toplamada ve yorumlamada kullanır. Ayrıca siyasi sonuçların öngörülmesi konusunda da danışmanlık hizmeti sunabilirler. Doğa bilimlerinin

²³ Bkz. Özlem, D. (2001). *Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji*. Ankara: İnkılap Kitabevi.

²⁴ Bkz. Durkheim, É. (1982). *The Rules of Sociological Method*. (Çev. W. D. Halls) New York: Macmillan.

siyasi iktidarların hizmetinde kullanımı ve böylece prestij kazanmaları, sosyal bilimlere de benzer bir süreç yaşatmıştır.

Pozitivist sosyal bilim anlayışının bir diğer temsilcisi olan Max Weber, her ne kadar Alman felsefe geleneğinde vurgulanan tinselci kültür bilimi anlayışına bağlı kalsa da, pozitivist bilim anlayışını da yansıtmaktadır. Bunun sonucu olarak da genelleştirici ve açıklayıcı olma özellikleri çalışmalarında kendini göstermektedir. Eylemlerin amaç ve nedenlerine odaklandığı için genelleme ve nedensellik bağlamında pozitivist geleneğe yaklaşır. Bu çerçevede sosyal olaylar genellemelere varılacak neden sonuç zincirleri olarak ele alınır. Araştırmacının çağının değer yargularından etkilendiğini ancak nesnesi hakkında değer yargısı ileri sürmediğini belirterek bilimin tarafsızlığını vurgular. Buna karşın araştırmacının nesneye yaklaşımında tarihsel ve sosyal bir görecelik olması da kaçınılmazdır. Bu durum bilimin evrensellik ve nedensellik özelliklerinin sorgulanmasına neden olur. Weber'in yaklaşımı yorumu da ön plana çıkardığı için yorumsal yaklaşım ile pozitivist yaklaşımın kesişme noktasındadır. Weber'in kültür bilimi/sosyal bilim anlayışı bir yandan Alman felsefe geleneğinin izinde tinselci/tarihselci bilim felsefesi içinde değerlendirilir; diğer yandan pozitivist ve Marksist bilim anlayışının etkilerini taşır.²⁵

II.2. Sosyal Bilimler ve Doğa Bilimleri Arasındaki Temel Farklılıklar

Sosyal Bilimler adlı araştırma alanı, kültür bilimi, tin bilimleri, tarih bilimleri, insan bilimleri, hermeneutik bilimler gibi çeşitli adlarla anılan ve doğa bilimlerinden ayrılan bir bilimler topluluğunu ifade etmektedir. Sosyal bilimlerin doğa bilimlerinden pek

---

²⁵ Bkz. Gökçe, B. (2012). *Toplumsal Bilimlerde Araştırma*. Ankara: Savaş Yayınevi.; Özlem, D. (2001). *Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji*. Ankara: İnkılap Kitabevi.

çok açıdan farklı bilimsel niteliklere sahip olduğu Max Weber, Wilhelm Dilthey, Heinrich Rickert tarafından temellendirilmiştir.²⁶

Hermeneutik ve tarih üzerine geliştirdiği düşüncelerle Heidegger, Gadamer ve Ricoeur gibi düşünürleri etkileyen W. Dilthey (1883)²⁷ insan bilimlerini doğa bilimlerinden ayırarak insan bilimlerinin temel görevinin insani ve tarihsel yaşamı anlamak olarak belirlemiştir. Hermeneutik ve tarih üzerine ortaya koyduğu eserleriyle²⁸ insan bilimlerinin temellendirilmesi açısından önemli girişimlerde bulunmuştur.²⁹ İnsan, toplum, kültür ve tarihe yönelen insan bilimlerinin pozitivistlerin önerdiği biçimde doğa bilimleri modelini örnek alan ve empirik yöntemin uygulanabileceği bir alan olmadığını gerekçelendirmiştir. Bu bağlamda tarih ve toplumun empirik yöntemlerle doğrudan ele alınamamasının nedeni sosyal bilimlerin araştırma nesnesinin algılama değil, *anlama* nesnesi olmasıyla açıklanır. Doğa bilimleri incelediği nesnelere *tekrar ve süreklilik* gösteren olgular olarak değerlendirilir. Bu yüzden doğa bilimleri *genelgeçer* doğa yasalarını ortaya koyma amacındadır ve doğayı bu yasalara göre belirlenen bir alan olarak araştırır. Doğa bilimleri empirik yöntemle olguları gözlemler, deneyle bu gözlemlerini destekler, genelleyci ve açıklayıcı tümel önermelerle doğa yasalarına ulaşır. Doğa bilimlerinde yasa ile olgu arasındaki nedensellik bağının sosyal bilimler alanında karşılığını bulması güçtür. Kültür alanı veya tinsel dünya doğabilimsel açıklama modeli ve nedensellik altında ele alınamaz. Kültür bilimleri alanında söz konusu olan kültür gerçekliğinde doğabilimsel anlamda yasaların işlemesi söz konusu olamaz. Bu yaklaşıma göre insani edimlere ilişkin değer, ilke, norm ve kurallar insanın oluşturduğu simgeler ve

²⁶ Bkz. Özlem, D. (2001). *Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji*. Ankara: İnkılap Kitabevi.

²⁷ Bkz. Dilthey, W. (1988). *Introduction to the Human Sciences*. (Çev. Ramon J. Betanzos) Michigan: Wayne State University Press.

²⁸ Bkz. Dilthey, W. (2002). *The Formation of the Historical World in the Human Sciences*. (ed. Rudolf A. Makkreel, Frithjof Rodi) Princeton University Press.

²⁹ Bkz. Makkreel, Rudolf, "Wilhelm Dilthey", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2012 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<http://plato.stanford.edu/archives/sum2012/entries/dilthey/>>.

anlamlardır. Kùltür alanında insan eylemlerine yön veren bu anlamlar doğa yasaları gibi tekrar ve süreklilik taşıyan genelleyici bir niteliğe sahip değildir, aksine her yeni dönemle birlikte değişir yeni boyutlar kazanırlar. İnsan eylemlerini bir doğa yasası gibi sürekli belirleyen bir değer, norm, ilke ve ideolojinin varlığından söz etmek olanaksızdır. Hukuk düzeni, politik rejim gibi kavramlar hem insan tarafından üretilen hem de insan eylemlerini belirleyen tinsel öğeler ve motiflerdir.

Sosyal bilimlerde doğa bilimlerinde olduğu gibi tümevarımsal genelleştirme ilkesini uygulamak sorunlu bir durum olarak ortaya çıkabilmektedir. Kùltür gerçekliği her yeni tarihsel dönemle birlikte yeni bir görünüm kazanır ve bu bağlamda tarihsellik zaman içerisindeki tekillik ve bireysellik olarak anlam kazanır. Kùltür her toplumun kendine özgü semboller ve anlamlar dünyası ve bireyselliği olarak varlık kazanır.

Tin bilimleri/doğa bilimi ayrımı temelinde şekillenen yaklaşımlarda insan, toplum, kùltür ve tarihi konu alan bilimlerin metafiziğin ve daha sonra doğa bilimlerinin güdümünden kurtarılması amaçlanmıştır. Sosyal bilimlerin doğa bilimlerinden daha aşağı bir konumda bulunmadığı, aksine tin bilimlerinin doğa bilimleri karşısında önceliğe sahip olduğu vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra tin bilimlerinin doğa bilimlerinin yöntemlerini değil kendine özgü yöntemi kullanması gerektiği gerekçelendirilmiştir. Duyulara dıştan verili olan işaretler aracılığıyla içsel gerçekliğin bilinmesini sağlayan bu yönteme *anlama* adı verilmiştir. Tin bilimlerinin konusu duyusal yolla dıştan verili olan fenomenler, bir dış etkinin bilinçte uyandırdığı tepki değil, doğrudan iç gerçekliğin kendisidir. Bu iç gerçeklik içten yaşanarak deneyimlenmiş bir bağlam olarak vardır ve her insan kendi tekilliğini başkalarıyla karşılaştığı zaman ve farklı olma bilinci sayesinde bilir. Bizden başkalarının varoluşu duyu verileri yoluyla algılanır, tekil işaretlerle duyumsanan şeylerin yeniden

kurulması yöntemiyle bunlar içsel olana bütünlenir. Tekil olarak şekillenmiş bilinç yeniden kurma ile yabancı bir tekilliğin nesnel bilgisine *anlama* yöntemiyle ulaşabilir.³⁰

“Dilthey, Kant’tan Hegel’e, Herder’den Alman Tarih Okulu’na kadar benimsenmiş olan doğal gerçeklik-tinsel gerçeklik ayırımından hareketle, toplum ve tarih dünyasını özel yöntemlerle ele alacak bir ‘tin bilimi’nin felsefi dayanaklarını sorgulamıştır” (Özlem, 2001: 32). Dilthey çeşitli olgu topluluklarına yönelen bilimi iki temel bölüme ayırır: doğa bilimi ve tin bilimleri. Böylece tin bilimlerinin ele aldığı olguların doğal olgulardan farklı bir bilimsel yöntemle ele alınması gerektiği düşüncesi ortaya çıkmıştır. Alman felsefe geleneği doğal ve tinsel gerçeklik arasında temel düzeyde ve yöntemsel anlamda derin bir farklılık olduğunu ortaya koymuştur. Bu bakış açısı sosyal bilimler için bir dönüm noktası olmuştur. Tin bilimlerinin temellendirilmesinde bir özne olarak insan tarihsel ve psikolojik açıdan değerlendirilir. İnsanın çeşitli güçleri içinde barındıran ve tekilliği ile zenginlik kazanan bir özne olduğu vurgulanır. Tin bilimlerinin konusu olan kültür, tarih gibi kavramlar öznelliğin ve tekilliğin ön planda olduğu çok katmanlı olgulardır. Dilthey çağdaş bilimsel düşüncenin her bir ögesini insani varoluşun bütünlüğüne bağlar. “Doğa bilimleri, doğayı genel kavramlar ve yasalar altında betimlemek ve açıklamak isterler. Tinsel gerçekliğe yönelen bilimler ise, konusunun tarihselliği ve bireyselliği yüzünden, doğa bilimlerinin genelleştirici/açıklayıcı yöntemleriyle çalışamazlar; onlar doğa bilimleri gibi yasa bilimleri olamazlar ve insan toplumunu ve kültürünü bir doğa belirlenimin sonucu gibi göremezler.” (Özlem, 2001: 16) İnsana, toplum ve kültüre ilişkin her şey hem insanı biçimlendiren hem de insanın şekillendirdiği ve anlam kazandırdığı şeylerdir. Bu nedenle bu tür şeylere dair bilimsel inceleme yapılırken kullanılacak yöntemler bunun bilincinde olarak seçilmelidir.

³⁰ Bkz. Dilthey, W. (2011) *Hermeneutik ve Tin Bilimleri*. (Çev. Doğan Özlem) İstanbul: Notos Kitap Yayınevi.

A. Comte ve W. Dilthey'in bilim anlayışlarının pozitivist-yorumsal yaklaşım karşılığı bağlamında irdelenmesi tin bilimlerinin felsefi temellerinin ortaya çıkış koşullarını açıklığa kavuşturacaktır. Comte, topluma ilişkin oluşturulan yasalar sayesinde insanlığın daha mutlu bir geleceğe kavuşacağı inancıyla sosyoloji adlı bir pozitif/pozitivist bilim dalı ortaya koymuştur. "Comte'un sosyolojisi, esasında doğa bilimi modelinde kurulmuş bir bilimdir. Comte, toplumun doğabilimsel türden yasaları olduğunu ve bu yasaların empirik yoldan saptanabileceğini iddia ediyordu" (Özlem, 1998: 66). Dilthey, Comte'un pozitivist yönteminin insan, toplum ve tarihe ilişkin şeylerin araştırılmasında kullanma girişimini hatalı görmüştür ve farklı bir araştırma yönelimi belirlemiştir. Comte sosyolojisi Rickert (1915) tarafından da eleştirilmiş, doğa bilimlerinin empirik yöntemleriyle çalışacak olan bir sosyolojinin sınırlı kalacağı ve genel yasalara ulaşamayacağı belirtilmiştir.

Dilthey'in tin bilimleri adlı yeni bir araştırma alanı kurgulamasının nedeni pozitivistlerin doğa bilimlerine dahil olmayan bilimleri sosyal bilimler olarak adlandırmış olmalarıdır. Sosyal bilimler anlayışının temelinde ise doğa bilimleri modelinin yasa koyucu, nedensellik ilişkileriyle örülü tutumu bulunmaktadır. Mevcut sosyal bilimler anlayışının felsefi temellerini kökten sorgulanmış, başka bir adla ve yaklaşımla tin bilimleri ortaya konmuştur. İnsan tarihsel ve psikolojik açıdan değerlendirilmiş, bilginin ve bilgi kavramlarının açıklanmasında insandan yola çıkılmıştır. İnsan dünyasının da pozitivist bir yaklaşımla kurulmuş olan sosyal bilimlerin değil tin bilimlerinin kapsamında incelenmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Günümüzde insan ve toplum bilimlerinin, tin bilimlerinin ve en genel anlamda sosyal bilimlerin doğa bilimlerinden farklı bir araştırma evrenine sahip olduğu kabul gören

bir anlayıştır. Pozitivizme ve empirizme yönelik itirazlar doğa bilimsel yöntemlerin sosyal bilimler alanındaki egemenliğini azaltmıştır.

Sosyal bilimlerin doğa bilimlerinden ayrıldığı en temel noktalardan biri de sosyal bilimlere konu olan olguların tekrar ve süreklilik taşımamasıdır. İnsana ilişkin her bir olgu kültürel, tarihsel ve toplumsal bir bağlamda anlam kazanır ve bu bağlam içerisinde değerlendirilmelidir. Doğa bilimlerinde belirli olguların gözlenmesiyle genelleyici yasalara ulaşılır ve bu yasalar benzer tüm diğer olgular için geçerli olur. Sosyal bilimlerde ise gözlem süreci başlı başına sorgulanması gereken bir sorunsaldır. Bunun nedeni ise gözlemlenen olguları algılamanın ötesinde onun *anlamını* keşfetme gerekliliğidir. Gözlem düzeyinde belirlenemeyen anlam, eylemi yönlendiren asıl nedendir. İnsan dünyası üzerine yapılan araştırmalarda deney ve gözlemin koşulları doğa bilimlerinden farklı bir temele sahiptir. “Dilthey kendisine Almanya’da uzun bir geleneğe sahip bulunan ve kendisi dahil pek çok güçlü uygulayıcısı olan tin bilimlerinin doğa bilimlerinden farklılığını aydınlatma ve böylelikle insan dünyasının araştırılmasının ayırt edici karakterini ortaya koyma görevini vermiştir” (Özlem, 1998: 67).

Heinrich Rickert (1926)³¹ Dilthey’in kullandığı *tin bilimi* yerine *kültürbilimi* terimini tercih ederek, doğa bilimleri ile kültür bilimleri arasındaki yöntem farklılıklarını gidermeye yönelik bir düşünce geliştirmiştir. Bu düşüncenin temelinde iki bilim alanının aynı temellere sahip olduğu görüşü vardır. Rickert, bilginin tek kaynağının gözlemlenen olgular olduğu inancını eleştirerek empirizmi sorunlu bir yaklaşım olarak görmüştür. Empirizme dayalı bilim anlayışının en güçlü savunucularından F. Bacon’dan sonra da kabul görmeye devam eden bu bilim anlayışının natüralist bir dogmatizmden ibaret olduğu

³¹ Bkz. Rickert, H. (1926). *Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft*, 6th and 7th expanded editions, Tübingen: Mohr Siebeck.; Staiti, Andrea, "Heinrich Rickert", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter2013Edition), Edward N. Zalta (ed.), <<http://plato.stanford.edu/archives/win2013/entries/heinrich-rickert/>>.

görüŖüyle yeni bir bilim kavramının geliŖtirilmesi gerektiği savunulmuŖtur. Pozitivizmin gerçekliği insandan bağımsız sayan ve bu gerçekliğin bilgisine ancak pozitif yöntemlerle ulaŖılabileceđi yönündeki inancının bilgi ve bilime temel oluŖturmadıđı öne sürölmüŖtür. Rickert, bilgiye ulaŖmada gerçekliğin insanın düŖünme düzeninde aldığı biçime odaklanır. Bu anlayıŖa göre bilgi, nesnenin insan bilincinde biçimlendirilmesiyle oluŖan bir kurma (Aufbau) ediminin ürünüdür. Bu düŖünce her iki bilim alanı için de temellendirilir.

Rickert, doğa bilimleri ile kültür bilimlerinin farklı yöntemler kullanma yönelimini bu bilimlerin farklı ilgi ve hedeflere sahip olmasıyla açıklar. Doğa bilimlerinin ilgisi ele aldığı konuları bir genellik tasarımı altında bilmeye ve genelleŖtirmeye yönelik, hedefi ise bu ilgi doğrultusunda genel yasalar ortaya koymaktır. Kültür bilimlerin inceleme konusu yaptıkları bir defada olup biten ve tekrarlanmayan olaylara bireyselleŖtirci bir ilgiyle yönelirler. Kültür bilimlerinin hedefi de bireysel olayları kendi bireysel bütönlükleri içinde kavramaktır. Rickert'in yaklaŖımında Rönesans döneminde Avrupa'da yaŖanan bilimsel geliŖmelerin damga vurduğu Yeni Çağ'ın bilim anlayıŖına eleŖtiri getirilmiŖtir. Bilim sayesinde insanın doğaya egemen olacağı görüŖüyle birlikte elde edilen bilimsel başarıların insanlığı gerçekliğin süreksizliğinden ve tekilliğinden uzaklaŖtırdıđını belirtmiŖtir.³²

Sosyal bilimcilerle araŖtırma nesneleri arasındaki iliŖki, doğa bilimcilerle araŖtırdıkları nesnelere arasındaki iliŖkiden çok farklıdır. Bu durum ahlaki ve siyasi değerlerin araŖtırma konusunun seçimini etkilemesinde ortaya çıkar. Toplumsal olgular veya tarihsel süreçleri açıklama amacıyla olan sosyal bilimcilere değer yargıları yol gösterir. Buna karŖın doğa bilimciler değer yargılarını dıŖarıda bırakarak genel yasalara ulaŖmaya çalıŖırlar. Sosyal bilimlerle doğa bilimleri arasındaki bir baŖka farklılık ise

---

³² Bkz. Dilthey, W. (2011) *Hermeneutik ve Tin Bilimleri*. (Çev. Doğan Özlem) İstanbul: Notos Kitap Yayınevi.

toplumsal hayatta bilinç ve anlamın rolüdür. Sosyal bilimciler toplumsal hayatı ve toplumsal bir olguyu ele aldıklarında, hakkında belli bir anlayışa sahip oldukları araştırma nesnesiyle karşı karşıya gelirler, insanların anlam yüklü eylemlerini anlamaya çalışırlar. Sosyal bilimler ve doğa bilimlerinin farklılığına vurgu yapan yaklaşımlar toplumun genel kültürünün önemini vurgular. “Birey ve bireysel eylemin anlam çerçevesini genel kültür çizer, benzer biçimde muhtemelen bir birey olarak kullandığım cümlelerin çerçevesi de konuştuğum dilin kuralları tarafından çizilir.” (Benton & Craib, 2008: 138)

II.3. Sosyal Bilimlerde Kuramsal Yaklaşımlar

Sosyal olgulara ilişkin araştırma evrenine doğa bilimlerinin yaklaşım ve modellerinin uygulanması Pozitivizm (olguculuk) adlı akımda gündeme gelmiştir. Buna karşın, insan ögesinin sosyal bilimlerin araştırma alanının merkezinde yer alması, pozitivist yaklaşımın sosyal bilimler alanındaki nesnellik iddialarının eleştirilmesine yol açmıştır. İnsanın, kültür, dil, tarih ve toplum açısından konumu ve bireyselliği Hermeneutik gelenekle birlikte doğa bilimlerinde izlenen yaklaşımlardan bağımsız bir şekilde ele alınmıştır. Böylece sosyal bilimler adlı araştırma alanında sosyal olgulara ve insan dünyasına ilişkin bilimsel bilgi elde etmeye yönelik genel olarak iki yaklaşım benimsenmiştir: Pozitivist yaklaşım ve yorumsal yaklaşım (Hermeneutik).

Sosyal bilimler alanındaki felsefi tartışmaları ve bu alanın gelişimini tam anlamıyla kavrayabilmek için doğa bilimlerinin gelişim sürecindeki farklı yaklaşımları irdelemek gereklidir. *Empirist* doğa bilimi anlayışına ve bilimsel bilgi elde etme yöntemi olarak açıklanan empirizme yönelik eleştiriler, bilimlerin tarihsel ve toplumsal açıdan ortaya çıkmış pratikler olduğunu kabul eden yaklaşımlardan gelmiştir. Post-empirist

düşünürler, tarihçiler ve bilim sosyologları bilimsel bilgi iddialarının kültürel bağlamlarda üretilip biçimlendirildiklerini ve ahlaki değerlerle inşa edildiklerini vurgulamışlardır. Bu bakış açısı, bilimsel bilginin ayrıcalıklı konumunun sorgulanmasına ve bilgi kuramında farklı rölativizm biçimlerine neden olmuştur. Doğa bilimlerine özgü olarak ortaya çıkan empirizmin eleştirisinde tarihsel ve toplumsal bakış açısının etkili olması, sosyal bilimler alanında pozitivist yaklaşımın eleştirileriyle benzerlik taşımaktadır.

19. yüzyılda empirist bilim geleneğinin çağdaş bir uzantısı olarak ortaya çıkan *pozitivizm* akımında doğaya veya topluma ilişkin olgular gözlem ve deney yoluyla incelenir ve yasalara ulaşılır. Bu yaklaşımın en belirgin özelliği, gözlem ve deneye bağlı olarak ele alınan *olguyu* incelemektir. İncelenen araştırma olgusu *nesnel* bir tutumla ele alınarak betimlenir ve olgu türleri arasındaki ilişki açıklanır. Empirist ve pozitivist bilim anlayışında gözlemlenebilen olgular yoluyla gerçekliğe ve bilimsel bilgiye ulaşılabilir. Pozitivist teori anlayışında gözlem ve deneylerle incelenen olgulardan tikel/özel önermelere, tikel önermelerden ise tümel (genel) önermelere ulaşılır. Bu noktada pozitivist yaklaşımın genelleyci tutumu tikel olanın genel olana indirgenmesine sebep olmaktadır.

Empirist bilgi anlayışında gerçek ve güvenilir bilgiye gözlem yoluyla ulaşılacağı düşüncesi vardır. Olgulara ilişkin oluşturulan yasa ve kuramlar, gözlem, deney ve sınanabilirlikle doğrulanır veya yanlışlanır. Pozitivist yaklaşımda insandan bağımsız bir dış gerçeklik kurgusu vardır. Dış dünyada yer alan olgular araştırmacı olarak bireyin tüm değer yargılarından bağımsız olarak ele alınmaktadır. Modern epistemoloji temelinde şekillenen pozitivist bilim kavramının en temel özelliğinden biri olan nesnellik böylece araştırmanın bilimsel olmasını sağlar. Bu yaklaşım “Pozitivist bir bakış açısından önerilebilecek olan teorik araştırma planlamasında; bilim adamı, konusuna yaklaşımadan önce kendini tüm değer yargılarından soyutlamalı, ön yargılarından arınmalı ve böylece

nesnel izlenimlere ulaşmalıdır. Sonuç olarak bu izlenimleri yanlışlanabilir ya da doğrulanabilir varsayımlar haline getirmelidir” (Gökçe, 2012: 26).

Bilimin kendi içindeki devingenliğinin ve bilim felsefesi üzerine yapılan çalışmalarının başka bir yöne evrilmesinin sonucu olarak empirist (görgül) bilim anlayışı değişime uğramıştır. En etkili doğa bilim felsefesi olarak bilinen empirizmde birçok farklı yaklaşımla karşılaşılmaktadır. Bilimsel ilerlemenin temel ilkeleri ve kabul gören görüşler sorgulanmaktadır. Bu anlamda Thomas S. Kuhn’un (2008) *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* adlı öncü çalışması yeni bir bilim anlayışının doğmasına ve bilimde bir paradigma değişikliğine yol açmıştır. Kuhn, bir öznelci anti-empirist olarak bilim insanının algılama sürecinin kuram tarafından koşullandığını öne sürmüştür. Bilimde nesnelliği sağlamanın tek yolunun deneysel ve gözlemsel sınama olduğu görüşünden yola çıkarak, kuramdan bağımsız gözlem yapılamayacağı için bilimin de nesnel olamayacağı fikrini ortaya atmıştır. Kuhn *öznelci görelilikçi* bir yaklaşımla empirizme karşı *eleştirel* bir tutum sergilemiştir. Bu çerçevede her paradigma kendi kuramını kendi koşullanmışlığı ve sınırları içerisinde sınayabilecektir. Bu düşünce bilimsel kuramların değerlendirme sürecini nesnel ve akılcı olmaktan çıkaracak ve daha öznel, tercih ve inançlara bağımlı bir eylem haline getirecektir. Kuhn’un bu yaklaşımı sosyal bilimcinin olgulara nesnel yaklaşamayacağını savunan yorumsal yaklaşımla bu açıdan benzer bir bakış açısına sahiptir. Kuhn’un yaklaşımı hem modern bilim anlayışına köklü bir eleştiri hem de postmodern bilim anlayışının habercisi niteliğinde önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Tikel olgu ve nesnelere aynı tür diğer tüm olgulara doğru yapılan empirik genellemelerin geçerli olduğunu var sayan tümevarım ilkesine yönelik eleştiriler yöneltilmiştir. Tikel olgulardan hareketle genelleyici bir tutumla tümel olgulara varılamayacağı düşüncesi ile birlikte nedensellik ilkesinin de geçerliliği sorgulanmış,

gözlemlerin incelenen olgularla sınırlı olduğu dolayısıyla genelleştirici ve indirgeyici bir yaklaşımın hata olacağı görüşü ortaya çıkmıştır. Karl R. Popper'ın (1972) bir bilimsel ölçüt olarak ileri sürdüğü yanlışlanabilirlik kavramı bu düşünce temelinde ortaya çıkmıştır. Tümevarım yönteminin geçerliliğinin bilim dünyasında eleştirilmeye başlamasıyla birlikte yeni yaklaşımlar kendini göstermiştir. K. R. Popper tümevarım yöntemine karşı tümden gelimi, doğrulamaya karşı yanlışlama yöntemini öne sürmüştür. Tümevarımı sorunlu bir yöntem olarak görmüş ve bir çözüm önerisi olarak yanlışlanabilirlik ilkesini geliştirmiştir. Mantıksal pozitivizm ve yirminci yüzyıldaki tüm diğer bilim felsefesi girişimleri, tümevarımcı ve görgül yöntemin genellemeci tutumundan kaynaklanan tutarsızlıkları çözmeye yönelik çabalar bütünü olarak yorumlanabilir.³³

Kuhn ve Popper ile birlikte bilim anlayışında meydana gelen paradigma değişikliği, sosyal bilimler alanında da yeni yaklaşımların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Pozitivist bilim anlayışının temel kavramlarından biri olan empirizmle ilgili sorunlar sosyal bilimler alanında da kendini göstermektedir. Bunun nedenlerinden biri de insan ögesinin, yer aldığı her alana kendi görüş ve değer yargılarını taşımasıdır. Bu durum hem araştırmacılar için, hem de ele alıp inceledikleri olgular için geçerlidir. Buna bir diğer örnek de dilbilim alanından verilebilir.

Bütün bilgilerin deneyimlerle kazanıldığı ve doğuştan bilgi olmadığını savunan empirist anlayış bazı disiplinlerdeki gelişmeler sonucunda sorgulanmaya başladı. Genelde çağdaş bilimsel dil yaklaşımlarının kurucusu olarak görülen Noam Chomsky, çocuğun dil deneyiminin oldukça sınırlı ve kısmi olduğunu, bu yüzden dilin kazanılmasının empirist bir çerçevede açıklanamayacağını öne sürer. (Lyons, 1977; aktaran Benton & Craib, 2008: 47)

³³ Bkz. Popper, K. R. (1972) *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*. Oxford: Clarendon Press; Kuhn, T. S. (2008) *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*. (Çev. Nilüfer Kuyaş) İstanbul: Kırmızı Yayınları.; Bernstein, R. J. *Objektivizmin ve Rölativizmin Ötesi: Bilim, Hermenoytik ve Praxis*. (Çev. Ferudun Yılmaz) İstanbul: Paradigma Yayıncılık

Empirizmde sorunlu olarak görülen noktalardan bazıları bilimsel yasalar, sınanabilirlik ve yorum üzerine yoğunlaşmıştır. Empirist bilim anlayışına karşıt görüşe sahip olan araştırmacılar, görgüllüğe katı bir şekilde bağlı kalmanın bilimsel ilerlemeyi yavaşlatacağı görüşünü savunmaktadır. Bu anlayışa göre empiristlerin bilimsel önermelerinin empirik olarak sınanabilmesi gerekliliği katı bir biçimde savunulduğunda, araştırmacılar geliştirdikleri hipotezlerin doğasıyla büyük ölçüde sınırlandırılır. Özellikle, bilimsel yasaların, empirik genellemelerde yapıldığı gibi, sadece gözlemlerin özetleri olarak sunulması gerekecektir. Ancak bu durumda bilimsel açıklamalar açıklayıcı güçlerini kaybedecek, bilimsel tahminler imkansız hale gelecek ve bilim daha ileri araştırmalar için önemli bir uyarandan yoksun kalacaktır. Bilimsel önermelerin bu özellikleri bilimsel yasaların mevcut kanıtların kesin olarak gösterdiği şeyin ötesinde iddialar oluşturacak biçimde yorumlanmasına dayanır. Emprizime yönelik sorgulamalar kesin ve evrensel yasalar ortaya çıkarma iddiasında olan doğa bilimlerinde tartışmalara neden olduğu gibi çok daha derin sorgulamalarla insan ve toplum bilimlerine de yansımıştır.

Pozitivist yaklaşıma bir tepki olarak doğan yorumsal yaklaşım sosyal bilimler alanını derinden etkilemiştir. Tikel olanın ön plana çıkarılması ve araştırmacının öznelliği vurgulanmıştır. Pozitivizmi eleştirenler değer yargılarının sadece konu seçimini belirlemede ve incelenen olguların anlamlandırılmasında da etkili olduğunu öne sürerler. Bu noktada gözlemlerin aslında *nesnel* olmayıp teoriye bağımlı olduğu teorilerin de büyük ölçüde sosyolojik ve hatta psikolojik etmenlerle açıklanabileceği gibi görüşler oluşmuştur.

Bilimsel nesnellik sosyal bilimlerde daha karmaşık bir sorunsal haline gelmektedir. Bilim insanları inceledikleri nesneye ilişkin oluşturdukları kuramsal yaklaşımlara kendi bakış açılarını yansıtacaklardır. Araştırmacının belli bir konuya ilişkin bakış açısı ise kültür ve toplum içerisinde şekillenmekte, araştırma nesnesi kadar

araştırmacılar da toplumun bir parçası olduğu için toplumun nesnel bilgisinden söz etmek mümkün olmamaktadır.

1970'lerin başında karşı kutuplarda yer alan iki sosyal bilim felsefesi vardı: 'pozitivizm' ve 'hermeneutik' (veya 'yorumlamacılık'). Bu karşıtlık sosyal araştırmanın doğası konusunda çatışan iki görüş biçiminde dışa yansıtıyordu: bu görüşlerden ilki bilimsel statü kazanma özlemini, ikincisi semboller kullanan bilinçli varlıklar olarak insanların farklı bir doğaya sahip olduklarının kabul edilmesi arzusunu yansıtmaktaydı. Pozitivizm sosyal bilimlerin kendine has bir doğaya sahip araştırma-nesnesini çok az açıklıyordu. (Benton & Craib, 2008: 10)

Sosyoloji alanında pozitivist bir anlayışla bu bilimin yöntemlerini belirleyen A.

Comte'un görüşüne karşıt bir yaklaşımı savunan W. Dilthey ile sosyal bilimlerde yeni bir yöntemsel tartışma başlamıştır. Doğa bilimlerinin yöntemlerinin ve varsayımlarının insan, toplum ve tarihle ilgilenen bilimlere, başka bir deyişle 'tin bilimleri'ne aktarılabileceğini düşünmenin yanlış olduğunu ileri sürülmüştür. Bu anlayışa göre pozitivistler tarafından 'sosyal bilimler' adıyla adlandırılmış olan bilimler, yasacı, nedenselci tavır ve yöntemleriyle, felsefi temelleri bakımından yanlış kurulmuş bilimlerdir. Bu yeni yaklaşım sayesinde sosyal bilimlerde insan, kültür ve tarih konularının daha özenle ele alınması gerektiği ortaya çıkmıştır. Doğa bilimlerinde uygulanan pozitivist yöntemin sosyal bilimlerde ele alınan olguları açıklamada yetersiz kalacağı öne sürülmüştür.

Toplumsal bilimlerde kuramsal yaklaşımlardan yorumsal yaklaşımda pozitivist yaklaşımın bilimsel çerçevenin dışında bıraktığı değer yargıları ve ideolojilerin rolü gündeme getirilmiştir. "Sosyal bilimci, belirli kültürel-tarihsel ve ideolojik etkilerin altında olduğunu kabul etmeli, onlara eleştirel bir biçimde yaklaşmalıdır. Bu etkilerin hem olumlu hem de olumsuz yönlerini değerlendirebilmelidir" (Gökçe, 2012: 28)

Sosyal bilimler alanında tamamen değerden arındırılmış ve nesnel bir tutum söz konusu olamamakta, bilim insanının araştırma konusunu seçimi ve herhangi bir olguyu ele alış biçimi, o insanın içinde bulunduğu toplumsal kültürel değerler bütünü çerçevesinde

şekillenmektedir. Bu durum yorumlayıcı/yorumsal yaklaşım ile ortaya konmuştur. Yorumsal yaklaşıma göre sosyal bilimci olgulara nesnel yaklaşamaz. Olguları ancak kendi çağının belirlediği değer yargılarının etkisiyle yeniden yorumlar.

Sosyal bilimin konusu olan olgu ve olaylar öznelerin algılayışlarıyla *anlam* kazanırlar. Toplumsal olguların tanımlanış biçimi, onlara atfedilen nitelikler öznelerin algılayışlarına bağlıdır. Bu nedenle sosyal olguların nesnel bir anlama sahip oldukları da düşünülemez. Sosyal olgular hem birbirleriyle ilişkileri bakımından hem de öznelerin algılayışları bakımından değerlendirilmelidir.

İnsan bilimlerinin kendine özgü gerçek, *anlama*, *yorumlama* süreçlerini betimleyen H. G. Gadamer'in³⁴ (1989) hermeneutiki insan bilimlerinin epistemolojik temellerini kurma yolunda bir çaba olarak ele alınsa da o, hermeneutik insan bilimlerindeki rolünün, araştırma yöntemlerinin doğa bilimlerindeki yeriyle aynı olmadığını vurgular. Felsefi hermeneutik bu çerçevede gerçeğe ilişkin *temelci ve özcü olmayan* bir anlayış sunar. Hermeneutik *ontolojik* değeri insan ve toplum bilimlerinde anlama ve yorumlama sorunu açısından öne çıkarılır. İnsan bilimlerinde söz konusu olan hermeneutik gerçek kavramı bilimsel bir yöntemle açıklanamaz, bu yüzden hermeneutik bir yorumlama metodu değil, yöntem kavramının ötesinde *anlamanın doğasına* ilişkindir. Gadamer'in yorumbilgisine göre, bir edimin anlamı, edimin içinde olan bir şey değildir; anlam yalnızca yorumcu açısından anlamlıdır ve yorumcuya göre değişir. İki unsurdan (yorumlananlar ile yorumlayanlardan) oluşan anlam bir edim ile bu edimi anlamaya çalışanlar arasındaki ilişkiden doğar, iki öznenin etkileşiminin bir ürünüdür. Herhangi bir edimde içkin olarak bulunan anlam yalnızca yorumlama sürecinde ortaya çıkar.³⁵

³⁴ Gadamer, H. G. (1989). *Truth and Method (Wahrheit und Methode: Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik)*, (Çev. J. Weinsheimer and D.G.Marshall), New York: Crossroad.

³⁵ Bkz. Fay, B. (2005) *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi*. (Çev. İsmail Türkmen) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Hakikat ve Yöntem'de Gadamer'in (1975) amacı bilimsel bilginin bilimsel yöntemin hakikat/doğru üretemeyeceğini öne sürmek değil, diğer bilgi türlerinin çok daha temel bilgi türleri olduğunu iddia etmektir. Doğa bilimleri ile sosyal bilimler arasındaki ilişkiyle ilgili tartışmasında Gadamer, sorunun bir yöntem sorunu değil, bilginin nesnesi sorunu olduğunu ileri sürer. Bilginin insan bilimlerindeki amacı insani sosyal hayatı anlamaktır.³⁶

İnsan bilimlerinde bir yandan empirik yönetime dayalı bilimsel ve nesnel bir temel oluşturma çabası, diğer yandan insan deneyimini oluşturan tarih ve kültür gibi unsurların insanın anlama ve yorumlama süreçlerinden ayrılamayacağı düşüncesi farklı yaklaşımların gelişmesine yol açmıştır. Bunun yanında hem pozitivism hem de yorumsal yaklaşımın belli noktalarda eleştirilmiş, bu iki yaklaşım arasındaki ayrım ortadan kaldırılmak istenmiş bunun sonucunda realist akım adlı birleştirici yaklaşım ortaya çıkmıştır. Realist yaklaşıma göre teorik bir yaklaşım toplumsal olayların zenginliğini ve çeşitliliğini kavrayabilmek için pozitivist bir gerçeklik anlayışını reddeder. Pozitivist yaklaşımda olduğu gibi gerçeklik gözlemlenebilir olan düzeye indirgenemez. Bunun nedeni ise realist yaklaşımda gerçekliğin tabakalı olduğunun düşünülmesidir. Sosyal bilimler, indirgemecilik, görgüllük ve tikel olanı genelin bir somutlanması gibi görmekten kaçınmalıdır.

Hermeneutik veya yorumcu gelenek çoğu kez pozitivism'e temel ve radikal bir alternatif olarak görülür ve ikisinin birbirlerini dışladıkları düşünülür, genelde, bize göre, iki yaklaşım da alan içinde belirli bir yere sahiptir ve felsefi önkabuller ve bunlara dayalı yöntemlerin herhangi özel bir örnekte uygun olduklarını öne sürebilsek de, sadece onlardan biriyle yüz yüze gelmeyiz- veya sadece ikisinden birini seçmek zorunda değiliz. (Benton & Craib, 2008: 103)

³⁶ Bkz. Hekman, S. (2012) *Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik*. (Çev. Hüsamettin Arslan ve Bekir Balkız).İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

Bilim anlayışındaki yeni gelişmeler iki temel alana ayrılmıştır. İlki doğa bilimlerinde ve sosyal bilimlerde özellikle coğrafya, sosyoloji, siyaset bilimi, iktisat ve psikoloji gibi disiplinlerde pozitivism hakkındaki bazı tartışmaların bir ürünü olan modern eleştirel realizmdir. *Realizm*, epistemolojiyle ilgilenen pozitivismin aksine dünyada var olan şeylerin teorisiyle, *ontolojiyle* ilgilenir. *Bu durum doğa bilimleri ve sosyal bilimler alanlarının benzerlik ve farklılıklarını yeniden gündeme getirmiştir.* İkinci yaklaşım ise sistematik rölativizm olarak adlandırılmıştır. Kimlik politikaları ve feminizm bu yaklaşımın gelişmesine katkı sunmuştur.

Modern bilimin empirist ve olgu odaklı yaklaşımı sosyal bilimler alanında da büyük oranda kabul görmüş, bu ölçütler nesnel bilimsel bilginin ölçütü olarak kabul edilmiştir. Sosyal bilimler kendine özgü sorunsalları çerçevesinde pozitivist yaklaşımın yetersizliklerine, indirgemeci ve özcü tutumuna karşı eleştiriler sunulmuş, yorum ve anlamının önemi vurgulanmıştır. Son yıllarda bilim alanının kapsamı ideolojik, siyasi, toplumsal, kültürel her türlü kavramı kapsayacak şekilde genişlemiş, bunun sonucu olarak tek bir yaklaşımın egemenliğinden söz etmek olanaksız hale gelmiştir.³⁷

---

³⁷ Sosyal bilimlerde modern gelenek içerisinde empirizme ve pozitivismine yöneltilen köklü eleştirilerinin yanında postmodern yaklaşımın sorgulamaları bilimin yönünü değiştirmiş, farklı yaklaşımlar doğmuştur. Bilimin öznellikten ve değer yargılarından bağımsız tamamen nesnel bir süreç olarak tanımlanmasına yönelik eleştiriler özellikle insan ve toplum bilimleri açısından dönüm noktası olmuştur (bkz. IV. Bölüm).

III. BÖLÜM: SOSYAL BİLİMLER BAĞLAMINDA ÇEVİRİBİLİMİN KONUMU

Çeviribilim sosyal bilimler kapsamındaki kültür, dil, tarih, toplum araştırmalarıyla etkileşim halindedir ve bu alanları bütünleştiren bir yönü vardır. Bunun sonucu olarak çeviribilim araştırmalarında sosyal bilimlerin araştırma yönelim ve yaklaşımlarının yansımaları görülmektedir.

III.1. Çeviribilim Araştırmalarının Sosyal Bilimler İçerisindeki Yeri

Toplum bilimleri, insan bilimleri, tin bilimleri gibi farklı adlarla anılan sosyal bilimler, insani edimlerden ve bu edimlerin etkilerinden yola çıkar. Bunun yanı sıra tarihselliği, kültürelliği temel alıp insan ve toplumu ilgilendiren olguları felsefi ve kuramsal temellere dayandırarak açıklama amacındadır. Bir özne olarak insanın nesneyi algılayış biçimi, özne ve nesne arasındaki ilişki sosyal bilimlerin araştırma evreni içerisinde yer almaktadır. Sosyal bilimlerde farklı yaklaşımların çıkış noktası ve sosyal bilimlerin içerisinde pek çok değişkeni barındırmasının en önemli nedeni, sürekli değişen bir tarihsel ve kültürel ortamda var olan dinamik insan öznesinin varlığıdır. Sosyal bilimlerin bütüncesini insan ve toplumla ilgili konular oluşturmaktadır. Çevirinin öznel bir edim süreci ve toplumda işlev kazanan bir olgu olması, çeviribilimin sosyal bir bilim dalı olduğunu kanıtlamaktadır.

Sosyal bilimler kapsamında ele alınan kültür, dil ve toplum gibi pek çok alanın hem etkileşim hem de kesişim noktasında bulunan çeviribilim, sosyal bilimler içerisinde özgül bir konuma sahiptir. Çevirinin toplumsal ve kültürel işlev yerine getirmesi ile tarihsel, siyasi, toplumsal, kültürel konu ve olguları açıklamada önemli veriler sunması çeviribilimin sosyal bilimlerle bağına güçlendirir ve araştırma nesnesinin sosyal bilimler alanıyla örtüştüğünü gösterir. Çeviribilimin araştırma konusu olarak kabul edilen çeviri olgusu bir yandan bir kültürel aktarım ve iletişim aracı, diğer yandan ise bir tarihsel öge

veya kültürlerarası güç dengelerini değiştiren, kültür ve yazın dizgesini şekillendiren bir güç olarak değerlendirilmektedir.

Eruz-Esen (2008) çeviribilimin sosyal bilimlerin, ya da başka bir deyişle tinsel bilimlerin/insan bilimlerinin içinde yer aldığını vurgular ve çevirinin bileşenlerinin doğa bilimlerinin yöntemleriyle incelenemeyeceğini belirtir. Sosyal bilimleri doğa bilimlerinden ayıran önemli özelliklerden birinin, bu bilim dalının kesin/somut ve üç boyutlu kavramlarla tanımlanma yöneliminde olmamasıdır. Doğa bilimleri, kuantum ve görecelik kuramı gibi belirsizlik ve göreceliği ortaya koyan çalışmalara rağmen, kesinlik özelliğini büyük ölçüde korur. Buna karşın sosyal bilimlerde araştırılan kavramlar iç ve dış etkenlere açıktır. Sosyal olgular zaman ve mekana bağlı olarak sürekli değişen dinamik bir yapıya sahiptir. Sosyal bilimlerde ortaya çıkan kuramsal yaklaşımlar daha çeşitli ve tartışmalı bir yapıdadır.³⁸ Çeviribilimin sosyal bilimler çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği düşüncesinin olası nedeni, çeviri araştırmalarında ilk bulguların çeviri tarihine dönük, örneğin kutsal kitap çevirileri gibi, belli bir döneme özgü çeviri metinler ve çeviri yaklaşımları olmasıdır. Çeviri tarihi ve çevirinin toplumsal yönünün ön plana çıkması ile çeviri araştırmaları bütüncesinin önemli bir kısmı ortaya çıkmıştır. Sosyal bilimlerde izlenen ve geçerliliğini koruyan hermeneutik/yorumsal yaklaşımın temelinde de bu tarihsellik vardır. İnsan ve topluma ilişkin olguları ele alan sosyal bilimler alanında tarihsellik bağlamında olguların

---

³⁸ Sosyal bilimler, ele aldığı konular ve araştırma nesnesini inceleme yöntemi açısından doğa bilimleriyle farklılık göstermektedir. Bu farklılık sosyal bilimlerin farklı yaklaşımlar temelinde şekillenmesine yol açmıştır. İnsan, kültür ve tarih bilimlerini kapsayan sosyal bilimlerin pozitivist yöntemle incelenmesine yönelik karşıt görüşler ortaya çıkmış, sosyal olguların yorumsal yaklaşımla ele alınıp incelenmesi söz konusu olmuştur. Bu durum sosyal bilimlerin doğa bilimlerinden çok daha farklı niteliklere sahip olması ve farklı bir bakış açısını gerektirmesiyle gerekçelendirilmektedir (bkz. Bölüm II.2 ve II.3).

daha önceki konumları, güncel araştırmalara ışık tutmaktadır. Çeviri tarihi çeviribilim araştırmalarında da her zaman önemli bir yere sahip olmuştur ve olacaktır.³⁹

Çeviribilim araştırmalarında sosyal bilimler alanının sunduğu koşullar gereği çeviriye etki eden mikro ve makro ölçekte faktörler dikkate alınır. Her özgün araştırma kendi çizdiği sınırlar çerçevesinde belirli unsurlara ağırlık verir. Bir özne olarak çevirmenin edimlerinden, bu edimlere yön veren dış faktörlere kadar pek çok farklı koşul devreye girer. Bir insan ürünü olan çevirinin incelenmesi araştırmacının o çeviri durumuna özgü değerlendirmeler yapmasını gerektirebilir. Bu durumun olası nedeni sosyal gerçeklik bilgisinin zamana ve mekana bağımlılığının evrensel yasaların oluşturulmasına engel teşkil etmesidir. Bir başka neden ise sosyal bilimlerin araştırma nesnesinin tahmin edilmesi güç insan davranışları ve insanın bireysel ve düşünsel özelliklerinden kaynaklanan farklı nitelikte ürünler ortaya koymasıdır. Çeviribilim alanında çeviride karşılaşılan zorluklar ve çevirmenin bu zorlukları aşmada kullanacağı yöntem ve stratejiler çeviri edimine dönük çalışmalarda öne çıkan konulardır. Belirli bir çeviri edimine dönük çalışmalarda belli olası çeviri durumları ve yine olası çeviri sorunları göz önüne alınarak kimi öneriler ve durum saptamaları yapılabilir. Ancak bu saptamalar yalnızca belli bir kültür ve topluma, duruma ve belli bir çevirmen profiline özgüdür, bir başka deyişle tikel ve öznel bir durumu işaret etmektedir. Yine bu örnekten hareket edildiğinde, söz konusu çeviri durumunu tamamen aynı koşulları sağlayarak başka bir zaman ve yerde aynı sonuçları verecek şekilde yinelemek olası görünmemektedir. Çevrilen metin ve çevirinin gerçekleştiği ortam aynı kalsa dahi, bir özne ve insan olarak çevirmen ve konuşmacı/yazar asla aynı kalmayacaktır. İşte bu noktada çeviribilimin bir insan bilimi olmasından kaynaklanan özelliği ön plana

---

³⁹ Bassnett ve Lefevere (1998), çeviri tarihindeki önemli isimlerden Schleiermacher, Horace ve St. Jerome'un yaklaşımlarından yola çıkarak günümüz çeviri anlayışlarını yorumlamışlar, güncel çeviri araştırmalarına farklı bakış açıları ve modeller kazandırmışlardır. Bunun yanı sıra sömürgecilik dönemi çevirilerinin yeniden incelenmesinin son yıllardaki araştırmalara farklı boyutlar kazandıracağını belirtmişlerdir.

çıkılmaktadır. Modern anlamdaki sosyal bilimler araştırmalarında benimsenen evrensel bilgi ve yasalara ulaşma çabası, sosyal bilimlerde giderek daha fazla önem kazanan toplum ve kültürlerarası farklılıkların göz ardı edilmesine neden olabilmektedir. Modern sosyal bilimler yaklaşımlarından pozitivist yaklaşıma yönelik eleştiriler çeviribilim araştırmalarında da eleştirel yönetime temel oluşturmuştur.⁴⁰

İnsan ve toplumu ilgilendiren konular çok çeşitli etmenin etkisi altında sürekli bir devingenlik taşımaktadır. Bu durum en açık biçimde çeviribilim araştırmalarında kendini göstermektedir. Çeviribilim alanında genel geçer ve bütönlöyici bir kuram oluşturma çabası sosyal bilimlerin diğer alanlarında olduğu gibi karmaşık bir süreçtir. Antoine Berman (1989) sosyal bilimlerde kuram kavramının fen alanındaki kesin anlamıyla aynı şekilde ele alınmasının sorunlu olduğunu belirtmiştir. Bu durumun sonucu olarak çeviribilim bağlamında bir çeviri kuramı düşüncesinin yanılıcı olduğunu vurgulamıştır.

Sosyal bilimlerde ele alınan olgular zaman içerisinde farklı anlam ve tanımlar kazanabilmektedir. Toplumsal ve kültürel koşullar devingen tanımları yeniden yorumlar, anlamlandırır ve şekillendirir. Örneğin, çeviri olgusu kutsal kitap çevirilerinin önem kazandığı dönemde kutsal bir aktarım olarak tanımlanırken daha sonraları dilsel iletişimsel bir aktarım etkinliği olarak ele alınmıştır. Son yıllarda ise kültürel bir aktarım olarak tanımlanan çevirinin söylem ve ideolojileri temsil rolü öne çıkmıştır. Çevirinin tanımını egemen olan paradigma çerçevesinde araştırmaların odaklandığı konular ve dönemin sosyokültürel koşulları şekillendirir.

---

⁴⁰ Modern bilime yönelik postmodern eleştirilerin çeviri araştırmalarına yansmasıyla sömürgecilik dönemi çeviri etkinliği eleştirel bir yaklaşımla incelenmiştir. Batı dışındaki toplumların kendine özgü kimlik ve değerleri vurgulanmış, Batı dünyasındaki temsil edilme biçimleri sorgulanmıştır. Modern sosyal bilim anlayışında uygulanan pozitivist yaklaşımın benimsediği empirik yöntemin eleştirilmesiyle birlikte yalnızca somut çeviriler ile çevirinin sadece görünen yüzü değil, arka planda yer alan güç dengeleri, baskı unsurları ve ideolojilerin de incelenmesi kaçınılmaz olmuştur (bkz. V. Bölüm).

Sosyal bilimler alanında tek bir gerçekliğe ulaşmayı amaçlayan araştırma yönelimi geçerli olamadığı için bu doğrultuda yaklaşımlar tek ve genel doğru olma iddiasında da değildir. Sosyal bilim araştırmacıları öznelliği ve değer yargıları ile birlikte öznel ürünleri olan olguları incelemek ve gözlem yapmak durumundadırlar. Toplumsal olguları açıklayan sosyal bilimcilere yol gösteren büyük ölçüde değer yönelimleridir. “Sosyal bilimlerde araştırılan süreçler ve olayların birçok nedeni vardır ve hiçbir nihai, tam kapsamlı açıklama mümkün değildir. Kültürel değişme süreci içinde sosyal bilimin değerleri değişir ve sosyal bilimciler kompleks bir gerçekliğin farklı yanlarıyla ilgilenmeye başlarlar” (Benton & Craib, 2008:109).

Çeviribilim, kültür, dil, toplum ve tarihle olan bağları nedeniyle tin bilimleri çerçevesinde ve yorumsal yaklaşımla değerlendirilmeye açıktır. Tin bilimlerinin doğa bilimlerinden farklı bir temele sahip olduğunu ortaya koyan yorumsal yaklaşım, fiziksel gözlem düzeyinin ötesine geçerek anlamlarının keşfedilmesi gerektiğini belirtir. Sosyal bilimler araştırma nesnesi çoğunlukla somut değil, somut olguların soyut yansımalarıdır. Çeviri alanında baskı unsurları, sansür ve güç dengelerinin incelenmesi, gözlem düzeyinin ötesine geçerek çeviri eylemini yönlendiren kural ve normlar bütününe sorgulamayı gerektirecektir. Yorumsal yaklaşımda yorumcunun anlama ve yorumlama sürecindeki merkezi konumu ise çeviribilim araştırmalarında araştırmacının öznel değerlerinin ön planda olduğu postmodern akımla ilişkilendirilebilir. Kültür ve diller çeşitlendikçe olası çeviri durumları da çeşitlenecek ve pek çok farklı etmen ortaya çıkacaktır. Belli bir dönemde belli bir kültürde bir dilden başka bir dile yapılan çeviri, kendinden önceki ve sonraki çeviri durumları arasında özgül konumunu koruyacaktır.⁴¹

---

⁴¹ Yorumsal yaklaşımda üzerinde durulan temel sorun, genelleştiriciliğin aksine bireyselleştiricilik ve tekil durumlardır (bkz. II. Bölüm). Çeviribilim açısından örneklendirildiğinde özellikle son yıllardaki çeviri araştırmalarına yön veren postmodern, feminist ve sömürgecilik sonrası yaklaşım, modern bilim anlayışının evrensel ve genel kuram oluşturma çabasının aksine yerel ve özel sorunsalları gün yüzüne çıkarır ve

III.2. Çeviribilim Araştırmalarında Pozitivist Yaklaşım

Olguları empirik verilere dayanarak nesnel bir biçimde gözlemleyen, betimleyip açıklayan pozitivist yaklaşım, sosyal bilimler alanında benimsenen ve uygulanan bir yöntem haline gelmiştir. Çeviribilim araştırmalarında pozitivist yaklaşımın izleri, 1970’li yıllarda J. S. Holmes, G. Toury ve I. Even Zohar’ın ortaya koyduğu çalışmalarda bulunmaktadır. Söz konusu çalışmalar çeviriye yönelik *bilimsel* bir çerçeve sunma girişimi olarak değerlendirilmektedir. Çeviri tarihi ve çeviriye ilişkin düşünceler köklü bir geçmişe sahip olsa da çeviriye dönük özerk bir bilimsel temel oluşturma çabasının başlangıcı büyük ölçüde J. S. Holmes’ün (1972) çalışmasına dayandırılmaktadır. Holmes’ün sunduğu çerçeve temelinde Toury ve Even-Zohar’ın çalışmalarıyla Betimleyici Çeviri Araştırmaları adlı alan gelişme göstermiştir. Toury’nin araştırma yöneliminde *bilimsellik* ölçütü temelinde çeviri araştırmalarını *nesnel* bir bilim dalı haline getirmek başlıca hedef olmuştur. Bu gelişmeler daha önceki kuralcı çeviri yaklaşımlarının öznel ölçütlere dayalı yorumlarına karşın görgül ve nesnel bir bilim dalı oluşturma girişiminin bir sonucudur. *Pozitivist* yaklaşımı temel alan betimleyici araştırmalar çeviriye dönük temel ilkeleri ortaya koyma, *empirik* verilerden/somut çeviri metinlerinden yola çıkarak olguyu *betimleme, açıklama, genelleme ve öngörüde bulunma* amacı taşımaktadır. Çeviribilim özerk bir sosyal bilim dalı olarak ortaya çıkma sürecinde pozitivist bir yaklaşımla temellendirilmiştir. Modern bilim anlayışının da bir yansıması olan bu tutum sosyal bilimlerde öznel yoruma ve eleştiriye bağlı geleneksel araştırma yöntemlerinden uzaklaşıldığını göstermektedir. Böylece çeviribilim görgül araştırma yöntemini benimsemiş ve bunu bilimsel araştırmanın nesnelliğinin ölçütü olarak kabul etmiştir. Nesnel, bilimsel, empirik araştırma yöneliminin çeviribilimdeki en önemli temsilcisi olan

---

tartışmaya açar. Bilim anlayışının günümüzde kazandığı boyut sosyal bilimler alanının doğasını açıklamada elverişli bir ortam sunar. Çeviribilim araştırmalarındaki güncel araştırma yönelimi de bilimsel yaklaşımdaki söz konusu bu değişikliği yansıtmaktadır (bkz. V. Bölüm).

G. Toury (1995)⁴² betimleyici yaklaşımın konu seçimi ve bulgulara ilişkin değer yargıları ile doğru çevirmen davranışına yönelik tavsiyeler sunmaktan kaçındığını vurgulamıştır.

Betimleyici araştırmalarda empirik bir yöntem izlenerek çevirmen davranışını *öngörülebilir* (predictable) hale getirebilmek için, çevirmene yönelik kültürel, sosyolojik her türlü unsur ve bulgu çalışmaya dahil edilir. Bu araştırma yöneliminde çevirmen davranışına yönelik olarak bulunan *evrenseller*; normlar gibi bireylerin tercihine bağılı olarak yok sayılabilir veya uygulanabilir. Yasaların olasılık düzeyinde geçerli olması, mutlak olmaması, onların yalnızca disiplin temellerinin oluşturulup sürdürülmesine katkı sunduğı, bunun dışında somut bir bilgi değeri olmadığı izlenimini de yaratmaktadır. Sosyal bilimlerde evrensel yasaların oluşturulmasının sakıncaları ve ortaya çıkardığı çelişkiler çeviribilimde de görülmektedir.

Pozitivist yaklaşım çeviri tarihine dönük çalışmalarda da kendini göstermektedir. Belli bir dönemdeki çeviri etkinliğini incelemeye dönük çeviri tarihi çalışmaları, betimleyici alanda ürün odaklı çeviribilim çalışmaları arasında değerlendirilmektedir. Çeviri tarihinde belli bir çevirinin erek dizgedeki konumunu, söz konusu eserin hangi nedenlerle çevrildiğini, çevrilen eserin nasıl bir etki yarattığını sorgulayan çalışmalarda ise işlev odaklı betimleyici çalışma yürütülmektedir.

Yazıcı (2011)⁴³ Hilmi Ziya Ülken'in *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü* adlı yapıtını çeviribilimsel bakış açısıyla irdelemiştir. Çeviri tarihine ışık tutan bu çalışmanın çeviri etkinliğine sosyolojik olarak değil, tarihsel olarak baktığını saptamış ve şu çıkarımlarda bulunmuştur: "Kuşkusuz burada dönemin bilimsel anlayışı çerçevesinde bilim adamının görüşlerini sadece araştırmadan elde ettiği verilerle veya *gözlemlediği olgularla* sınırladığı görülür. Bundan söz konusu dönemin bilime *pozitivist* yaklaşımının da

⁴² Toury, G. (1995). *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: John Benjamins.

⁴³ Yazıcı, M. (2011). *Çeviribilimde Araştırma*. İstanbul: Multilingual.

bir payı olduğu yadsınamaz.” (Yazıcı, 2011: 32) Günümüzde çeviribilim alanında çevirilerin güç dengeleriyle olan bağı ve çevirilerin sosyolojik rolü gibi geniş çaplı konular tartışılmakta ve çok çeşitli görüşler ortaya çıkmaktadır. Yapılan çevirilerin erek kültürü şekillendirmedeki rolü ve bir özne olarak görünür hale gelen çevirmenin üstlendiği rol, çeviribilim araştırmalarında yer edinmiştir. Yazıcı (2011) da bu güncel duruma paralel olarak Ülken’in (1935) eserine şu şekilde bir eleştiri getirmiştir: “Öte yandan inceleme gereci olarak [...] Halide Edip Adıvar’ın çevirmen kimliğinin incelenmesi doğrudan çeviri tarihini ilgilendiren bir konudur. Ne var ki onun sadece çevirmen olarak kimliğinin ve çevirilerinin araştırılması günümüz okuruna olduğu kadar günümüz araştırmacısına da yetersiz gelir.” (Yazıcı, 2011: 32) Yalnızca gözlemlenebilen olgularla sınırlı tutulan çalışmaların günümüz bilim anlayışında araştırmacı için yetersiz kaldığı savı, empirizme getirilen eleştiriler ve pozitivist yaklaşıma karşıt düşüncelerle desteklendiğinde daha kabul görür hale gelmektedir.

Sosyal bilimler içerisinde son yıllarda daha da önem kazanan çeviribilimin araştırma nesnesi olan çeviri olgusu, pek çok sosyal faktörü içerisinde barındırır. Kültür, dil, edebiyat, toplum ve tarihle yakın bağları olan çeviri olgusunun incelenmesinde pozitivist yaklaşımın yetersizliği düşüncesi ortaya çıkmıştır. Pozitivist yaklaşımın genelleyici açıklama tarzı insani olayların zenginliğini ve karmaşıklığını gözardı edebilmektedir. Çeviriyi bilimsel bir temelde incelemeye yönelik en önemli girişimlerden olan betimleyici çeviri araştırmalarının doğa bilimlerine özgü model temelinde kurgulandığı görüşü ağırlık kazanmıştır. Bunun sonucu olarak yorumsal yaklaşımın izlerini taşıyan eleştirel betimleyici çeviribilim adlı alan ortaya çıkmıştır. Eleştirel çeviribilim alanında betimleyici çeviri araştırmalarının görgüllük ve nesnellik iddiası eleştirilmiştir.⁴⁴

---

⁴⁴ Eleştirel Çeviribilime göre Toury'nin değer yargularından kaçınan, görgül çerçeve oluşturma çabası, çeviribilimin farklı yöntem ve yönelimlerden yararlanabilme kapasitesini kısıtlamaktadır.

III.3. Çeviribilim Araştırmalarında Betimleyici Yaklaşım

Modern bilim anlayışının çeviri araştırmalarında etkin olmasıyla birlikte dizgesel ve nesnel bir bilim dalı oluşturmak için çalışmalar başlamıştır. Modern bilim anlayışının temelinde yer alan pozitivist ve görgül yöntem bu çalışmalarda etkili olmuştur. Empirik bir bilimde betimleme önemli bir yere sahiptir, çünkü ancak gözlemlenen verilerin çözümlenmesiyle bilimsel çıkarımlarda bulunulabilir. Çeviribilim adlı özerk ve nesnel bir bilim alanının oluşturulmasına yönelik en kapsamlı çalışma James S. Holmes (1972) tarafından sunulmuştur. Bu çalışma çok yönlü tek tek araştırma alanlarının bir dizgeye yerleştirilme denemesi olmuş, çeviri araştırmaları gözlem verilerinden çıkarımlar yapan empirik bir bilim dalı olarak kabul edilmiştir. Çeviri araştırmaları çeviri olgusunu ve çeviri eylemini temel alan birçok tekil çalışmanın biraraya getirilmesiyle alan kuramı çerçevesinde tasarlanmıştır.⁴⁵

James S. Holmes (1972, 1988)⁴⁶ *Çeviribilimin Adı ve Doğası* adıyla sunduğu çalışmasında bağımsız bir araştırma alanı olarak çeviribilimin (translation studies) çerçevesini ve kapsamını ortaya koymuştur. Holmes çeviribilimi salt çeviribilim ve uygulamalı çeviribilim olarak iki ana bölüme ayırmıştır. Betimleyici çeviribilimi salt çeviribilimin içerisinde konumlandırmış; işlev, süreç ve ürün odaklı çeviribilim olmak üzere üç ayrı alt başlıkta değerlendirmiştir. Salt çeviribilimin diğer ana dalı ise kuramsal çeviribilimdir. Betimleyici çeviribilimin sağladığı temel veriler üzerine çeviri kuramı kurulur ve betimleyici çeviribilim ile çeviri kuramının sağladığı bilimsel bulgular da uygulamalı çeviribilim alanında kullanılmaktadır. Kuramsal alanın rolü var olan çevirilerin betimlenmesi, çevirinin gözlemlenen işlevleri ve deneylerle belirlenen çeviri süreçlerinin

⁴⁵ Translation Studies is to be understood as a collective and inclusive designation for all research activities taking the phenomena of translating and translation as their basis of focus (Holmes, 1988: 71).

⁴⁶ Holmes, J. (1988). "The Name and Nature of Translation Studies". *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*. Amsterdam: Rodopi B.V.

incelenmesi değildir, bunlar betimleyici alanı ilgilendirir. Çeviri kuramının görevi, betimleyici çeviribilim alanında yapılan çalışmaların sonuçlarını, çeviriyle ilişkili alan ve bilim dallarındaki bilgiyle birleştirmektir. Böylece çeviri süreci ve ürünlerinin ne olduğu ve ne olacağına ilişkin açıklama yapmak ve tahminde bulunmak adına gerekli ilke, kuram ve modelleri oluşturacaktır. Bu çerçevede çeviribilimin temel amaçları çeviri olgusunu betimleme, açıklama ve bu olguya ilişkin tahminde bulunmaktır. Holmes bu öncü çalışmasıyla hem kendinden önce yapılan çeviri araştırmalarını belli bir çerçeveye oturtmuş, hem de kendinden sonra gelen araştırmacıların çalışmalarına yön vermiştir.

Bu girişim çeviri olgusunun yeni paradigma, model ve yöntemlerle açıklanması gerekliliğiyle ortaya çıkmıştır. Çeviri konusuna yakın bilim dallarının paradigma ve modellerinin çeviri olgusunu açıklamada yetersiz kalması sonucu çeviriye yeni yöntemlerle yaklaşılması gerektiği düşüncesi doğmuştur. İkinci Dünya Savaşı ile birlikte, bilim insanlarının çeviri konusuna gösterdikleri ilginin belirgin ve sürekli olarak arttığı dile getirilmiştir. Bu ilginin güçlenip büyümesiyle özellikle dilbilim ve edebiyat bilimleri gibi yakın alanlardan olduğu kadar, bilişim kuramı, mantık ve matematik gibi çeviriye daha uzak olan bilim dallarından da çeviri alanına geçen bilim insanlarının sayısı artmıştır. Yeni bir sorun olarak algılanan çeviriye ilişkin pek çok paradigma, model ve yöntem öne sürülmüştür. Bu durum, yeni bir bilim dalının ortaya çıkma sürecinin bir getirisidir. Çeviribilimin yeni bir alan olarak benimsenme aşamasında yöntem, terim ve bilim dalının adı konusunda bir fikir birliği oluşmamıştır. Holmes, çeviri alanının konusunun doğa bilimlerinden çok insan bilimleri ile örtüşmesi nedeniyle *science* değil *studies* sözcüğünü tercih ederek, bu yeni bilim dalının adını *Translation Studies* olarak belirlemiştir.⁴⁷

---

⁴⁷ Holmes'ün bu bakış açısı çeviribilimin doğa bilimleri alanına değil, sosyal bilimler alanına ait olduğunu ortaya koymaktadır. Buna karşın Holmes'ün öncülüğünü yaptığı çeviri araştırmaları modern sosyal bilim anlayışının pozitivist yaklaşımına yakın bir tutum sergilemiştir.

Holmes, *genel* bir çeviri kuramı oluşturulmasını çeviri kuramcısının hedefi olarak belirlemiştir. Bu kuram çevirinin tüm yönleriyle ele alınmasını, çeviri alanındaki tüm olguların açıklanıp tahmin edilmesini sağlayacaktır. Evrimsel süreçler olarak çevirmen davranışının *düzenliliklerinin* saptanması, kısmi kuramlardan genel bir çeviri kuramına doğru bir geçişe neden olabilecektir. Terimin gerçek anlamıyla bir genel çeviri kuramının oluşturulması durumunda bu kuramın kaçınılmaz olarak formel bir dilde yazılacağını ve karmaşık yapıda olacağını belirtmiştir. Bu noktada irdelenmesi gereken husus, Holmes'ün genel çeviri kuramı oluşturulabileceğine yönelik beklentisi ve bu genel kuramın formel niteliğine ilişkin öngörüsüdür. Sosyal olgulara ilişkin genel bir kuram oluşturulma beklentisi tartışma konusu olmuş, bu düşünce çeviribilimde de eleştirilmiştir. Holmes'ün çalışması çeviriye ilişkin genelgeçer yasalara ulaşılması yönündeki çağrısıyla pozitivist yaklaşımın benimsendiği sosyal bilim anlayışını yansıtmaktadır.

Holmes, 1970'lere dek geliştirilen yaklaşımların bilimsel anlamda kuram olarak adlandırılmayacağını ileri sürmüştür. Bunların çeviriye ilişkin olguları açıklamada yetersiz kaldığını, daha çok bir dizi belit, koyut ve varsayımdan oluştuğunu belirtmiştir. Kuramsal olarak değerlendirdiği yaklaşımların da genel bir çeviri kuramına ancak bir giriş niteliğinde olduğunu bulgulamıştır. Bu yaklaşıma göre genel bir kurama ulaşma aşamasından önce kısmi kuramlar üzerine daha çok araştırma yapılması gerekmektedir. Adı ve iddiası genel nitelikte olsa da pek çok kuramsal çalışma genel nitelikte değil, kısmi nitelikte olmaktadır. Genel bir kurama ulaşma düşüncesi betimleyici araştırmaların bir özelliği olsa da bu durum aynı zamanda çeviribilim alanında genel bir kuramın olanaklılığını tartışmaya açmıştır. 1970'li yıllarda Betimleyici Çeviri Araştırmaları'nın ortaya çıkışı çeviri araştırmalarını empirik yöntemin ve tarihselliğin temel alındığı bilimsel bir alan olarak ortaya koyma çabasının bir sonucudur. Betimleyici çeviribilim yüzyıllardır

süregelen çeviri edimi üzerine spekülâtif ve normatif yaklaşımlara bir tepki olarak ele alınabilmektedir. Çeviri tarihinde çeviri üzerine geliştirilen söylemlerin büyük bir kısmı belirli çeviri yöntemlerinin uygulanmasını buyurgan/normatif bir bakış açısıyla ortaya koyan çalışmalardır. Bunun nedeni de öznel çeviri durumlarının ve çevirmen kararlarının söylemlere yansımış olmasıdır.⁴⁸

Gideon Toury (1995:1) empirik bir bilim dalı olarak ele aldığı çeviri araştırmalarının betimleyici alanını vurgulamıştır. Empirik yöntemlerin yalnızca gözlemlenebilir verilere uygulanabileceğini belirtmiştir. Bu çerçevede empirik bilim dalının temel amacı olan olguyu betimleme, açıklama ve olguya ilişkin tahminde bulunma süreçlerini ön plana çıkarmıştır. Disiplinlerin betimleyici ve kuramsal alanları arasındaki ilişkiyi bilim dalının eksiksiz ve önemli çalışmalar üretebilmesinin ve böylece gerçekliğin açıklanmasının temel koşulu olarak belirlemiştir.

Empirik olmayan bilimlerin aksine empirik disiplinler dizgeli ve kontrollü bir şekilde ‘gerçek dünya’nın belirli bölümlerini açıklamak için tasarlanmıştır. Sonuç olarak hiçbir empirik bilim tam bir *betimleyici alan* olmadan bütünlük ve (görelî) özerklik konusunda bir iddiada bulunamaz. Olguyu nesne düzeyine özgü olarak betimlemek, açıklamak ve olguya ilişkin tahminde bulunmak bu yüzden böyle bir [empirik] disiplinin temel amacıdır. Bunun yanı sıra iyi tanımlanmış bütünceler ve problem dizileri aracılığıyla dikkatli bir şekilde uygulanan çalışmalar, koşullarına bağlı olarak araştırmanın yürütüldüğü *kuramın* sına, çürütme ve özellikle üzerinde değişiklik ve düzeltme yapmak için en iyi araçları oluşturur. Doğası gereği çift taraflı olduğu için bir disiplinin kuramsal ve betimleyici alanları arasındaki ilişki, daha tam ve böylece daha önemli olan aynı zamanda bilimin işaret ettiği gerçeklik kesitine yönelik daha iyi bir anlamaya olanak tanıyan araştırmaların üretilmesini mümkün kılar. Bunun yanında disiplinin uygulamalarının nesnenin kendine içkin olan şeye daha yakın bir şekilde detaylandırılmasını sağlar. (Toury, 1995: 1)⁴⁹

⁴⁸ Örneğin çeviri tarihinde yer edinmiş çevirmenlerden Cicero, St Jerome (Hieronymus) ve Schleiermacher hem bilim insanı hem de çevirmen kişiliklerini çalışmalarına yansıtmiş ve kendi tercihleri olan çeviri yöntemlerini savunmuşlardır.

⁴⁹ In contradistinction to non-empirical sciences, empirical disciplines are devised to account, in a systematic and controlled way, for particular segments of the ‘real world’. Consequently, no empirical science can make

Toury (1995: 221, 222) empirik ve deneysel yöntemlerin alana girişini disiplinin evriminde gerçek bir dönüm noktası ve *modern* anlamdaki çeviribilimin bir başarısı olarak değerlendirmiştir. Yeni bir bilim dalı olarak çeviri araştırmalarında deneysel yöntemlerin benimsenmesinin çevirinin farklı boyutlarına ışık tuttuğunu ileri sürmüştür.

Toury'nin (1995) yaklaşımında erek odaklılık (*target orientedness*) en belirgin özelliklerden biridir. Toury soyut bir çeviri tanımı ortaya koymaktansa somut çeviri durumlarını, belli bir toplumda çeviri olarak kabul gören veya varsayılan (assumed) metinleri araştırma nesnesi olarak seçer. Bu amaç doğrultusunda çevirilerden ve kaynak metinlerden oluşan bir bütüncü incelenir, çeviriler ve kaynak metinler arasındaki ilişkiler betimlenir. Çeviri olarak erek dizgede işleyen metin kavramı betimleyici çeviribilim için merkezi bir kavramdır. Çeviri kuramlarında çoğunlukla çevirinin ne olduğu tanımlanıp tündengelimli bir çalışma yöntemi benimsenmektedir. Kuramların çerçevesi de bu varsayılan tanım üzerinden yapılandırılmaktadır. Betimleyici araştırmalarda ise tümevarımsal *empirik* bir yöntemle gözlemlenen ve betimlenen metinlerden hareketle erek dizgede çeviri olarak kabul gören her türlü metin inceleme alanına dahil edilir. Çeviribilimin araştırma nesnesi olarak kabul edilen çeviri metinler ve araştırmanın çerçevesi kültürlerarası farklılıklar, belli bir kültür ve zaman süreci içerisindeki değişimlerle sınırlandırılır ve belirlenir. Bu bağlamda nesnenin tanımı da devingen bir yapıda olmaktadır. Betimleyici araştırmalarda kaynak ve erek metinlerin karşılaştırılıp gözlemlenmesiyle çevirmen davranışı, çevirmenin benimsediği stratejiler de

---

a claim for completeness and (relative) autonomy unless it has a proper *descriptive branch*. Describing, explaining and predicting phenomena pertaining to its object level is thus the main goal of such a discipline. In addition, carefully performed studies into well-defined corpuses, or sets of problems, constitute the best means of testing, refuting, and especially modifying and amending the very *theory*, in whose terms research is carried out. Being reciprocal in nature, the relations between the theoretical and descriptive branches of a discipline also make it possible to produce more refined and hence more significant studies thus facilitating an ever better understanding of that section of reality to which that science refers. They also make possible the elaboration of applications of the discipline, should one be interested in elaborating them, in a way which is closer to what is inherent to the object itself. (Toury, 1995:1)

betimlenmektedir. Böylece metinler arasındaki ilişki empirik olarak kanıtlanmış olur.

Çevirmenlerin belli bir yer ve zamanda erek kültürde bağlı oldukları *normlar*, Toury'nin alana en büyük kavramsal katkılarından biridir. Bütün toplum tarafından benimsenen kurallar *nesnel* normlar olarak, kişiye özgü davranışlar da *öznel/öznelarası* normlar olarak adlandırılmaktadır. Normların dışında bulguların açıklanması için diğer bir kaynak da *çeviri yasalarıdır*. Bilimsel ve betimleyici bir alan oluşturma çabasında çeviri davranışına ilişkin yasaların oluşturulması (*laws of translational behaviour*) kuramsal olarak en temel amaçtır. Burada sözü edilen yasalar eşdeğerlik odaklı ve kural koyucu yöntem önerileri sunan çeviri yaklaşımların sunduğu saptamalardan farklıdır. Çeviri sürecine etki eden her türlü unsur, başka bir deyişle çevirinin değişkenleri arasındaki ilişkilerin betimlenmesiyle bilimsel yasalara ulaşılacaktır. Bu yasalara geniş çaplı bütüncelerin oluşturulması ve çözümlenmesiyle ulaşılacak, çevirmen davranışına ilişkin düzenlilikler ortaya çıkarılacaktır. Empirik araştırmalar doğrulanarak veya yanlışlanarak kuramsal temelini şekillendirir. Yasalar belirli koşullarda görülen davranış türlerinin benzerliğini gösterir. Çeviribilimin amacı farklı dönem ve kültürlerle ait çeviri örneklerini bir araya getirmek, oluşturulan geniş çaplı *bütüncel* sayesinde *çeviri davranışına* yönelik bir dizi *yasa* ortaya çıkarmak, böylece *normlardan çeviri yasalarına* ulaşmak olarak belirlenmiştir. Toury'nin yaklaşımında empirizmin temel alınıp yasaların kullanılması temel aldığı bilimsel paradigmanın bir yansımasıdır.⁵⁰ Çeviribilimin dilbilimin bir alt alanı olmaktan çıkarak özerk, kendi bilimsel temelleri üzerinde gelişen, kendine ait yöntem ve kavram örgüsüyle bağımsız çalışmalar yürütecek bir alan olarak kurulma çabası modern bilim anlayışının çeviri araştırmalarındaki en belirgin yansımasıdır.

---

⁵⁰ Modern bilim paradigmasının temelini oluşturan empirizm, doğa bilimlerinin bilimsel alanlar olarak kurulmalarını; nesnel, güvenilir bulgular ve yasalar yoluyla doğa olaylarına ilişkin öngöründe bulunmalarını sağlamıştır. Empirizmin doğa bilimlerinde elde ettiği başarının sosyal olgular için de bir başarı sağlayacağı, sosyal bilimlerin de bilimsel, nesnel, empirik temellere kavuşacağı düşüncesi tüm sosyal alanları etkilemiştir.

Toury (1980, 1995) Holmes'ün görüşlerini geliştirmiş ve betimleyici çeviribilimin kuramsal temellerini sağlamlaştırmıştır. Toury, Even-Zohar'ın (1976)⁵¹ çoğuldizge kuramını çalışmaları açısından temel dayanak olarak kabul etmiştir. Toury, çoğul dizge kuramı çerçevesinde çalışmalarına başlamış olsa da betimleyici çeviribilime yönelik yaklaşımı sadece yazın alanını değil, genel olarak çeviri araştırmalarını kapsamaktadır. “Bir toplumda çevirinin konumu ne derece çevresel olursa, çeviri yerleşik model ve repertuarlara o kadar uyum sağlar.” Bu ifade Toury'nin öne sürdüğü bir yasa örneğidir. Bu aynı zamanda Toury'nin, Even-Zohar'ın kültür repertuarı kavramı ve dizgeci yaklaşımını çalışmalarında temel aldığına da bir göstergesidir.

Even-Zohar (1978) çeviri olgusunu kültür, edebiyat ve edebiyatın toplumsal işlevi açısından değerlendirmiştir. Çoğul dizge kuramını oluştururken Rus biçimcileri ve Çek yapısalcılarının çalışmalarından esinlenmiştir. Bu kuram, *yazınsal çoğul dizge içerisinde çeviri yazının konumu* ile kültür ve toplum içerisinde bir kültür ürünü olarak çevirinin konumunu *dizgeci ve yapısalcı* bir yaklaşımla ele alır. Kuramın amacı edebiyatın ve kültürel üretimin toplumsal evrim sürecindeki önemini ortaya koymanın yanı sıra, çeviri metinlerin seçilme, çevrilme ve okunma aşamalarında toplumsal bağlamı öne çıkarmaktır. Çeviri ve edebiyatın çok boyutlu bir toplumsal, kültürel bağlam içerisinde ele alınmasının gerekliliğini ortaya koyulmuştur. Ulusal kültürlerin biçimlenmesinde çeviri yazının önemli bir işlevi olduğunu belirtmiştir.

Çeviri yazın bu yaklaşımda yapısı ve işleviyle bir dizge oluşturan metinler topluluğu olarak tanımlanmıştır. Çeviri yazın çoğul dizgenin bir parçasıdır ve onun içindeki diğer dizgelerle etkileşim halindedir. Çeviri yazın üzerine kuramsal ve betimleyici çalışmaların yapılması gerektiğini öne sürülmüştür. Böyle bir çalışmada çeviri yapıtların

---

⁵¹ Even-Zohar, I. (2004). The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem. Venuti, L. (ed.) *The Translation Studies Reader*.(ss. 192-198). London: Routledge.

kendi aralarındaki ve yerli yazındaki yapıtlarla ilişkileri saptanacaktır. Çoğul dizge normları çeviri eserin yerli edebiyattaki ortak dizgelerle arasındaki ilişkilerin sonucunda ortaya çıkar. Bu norm ve politikalar çeviri yazının çoğul dizge içindeki konumunu belirler. “Çeviri eserler iki şekilde birbirleriyle ilişkilidir: (a) kaynak metinlerin erek edebiyat tarafından seçilişleri [...] ve (b) özgül normları, davranış ve politikaları benimsemeleri, kısaca yazın repertuarını kullanışları, bakımından” (Even Zohar, 1990: 46).⁵² Çoğul dizge merkezi ve çevresel konumlar bağlamında sürekli devingen bir yapıdadır. Çeviri yazının hangi toplumsal ve kültürel koşullarda diğer yazın türleriyle olan rekabeti sonucunda merkeze yerleşeceği de bu kuram çerçevesinde tespit edilmiştir. Edebiyatta dönüm noktaları, bunalımlar ve yazınsal boşlukların yaşanması ile edebiyatın genç veya çevresel konumda bulunması bu koşullardandır. “Çeviri yazının yazın çoğul dizgesi içerisinde merkezi bir konumda bulunduğunu söylemek onun etkin bir biçimde çoğul dizgenin merkezini biçimlendirme sürecine dahil olduğu anlamına gelir” (Even Zohar, 1990: 46)⁵³ Çoğul dizge içerisinde konumları değişebilen birden fazla merkez ve çevre vardır. Dizgeler arasında yaşanan karşılıklı geçişler *transfer* olarak adlandırılır. Çoğul dizge kuramında kültür kavramı pek çok dizgeden oluşan kapsayıcı bir dizge olarak tanımlanır. Edebiyat, siyaset, eğitim, medya ve çeviri gibi diğer dizgeler de çoğul dizge içerisinde birbiriyle etkileşimde bulunur. Çeviri dizgesi içindeki edebiyat çevirisi, çeviri ve edebiyat dizgelerinin kesişme noktasındadır.

Çoğul dizge kuramının en önemli noktası sunduğu *ikili karşıtlıklardır*. Bu kuramın yazınsal çoğul dizgeyi ikili karşıtlıklar bağlamında açıklamasının temelinde kuramın dayandığı *yapısalcı* yaklaşım vardır. Merkez-çevre karşıtlığının bir yansıması

⁵² My argument is that translated works do correlate in at least two ways: (a) in the way their source texts are selected by the target literature, [...] and (b) in the way they adopt specific norms, behaviors, and policies-in short, in their use of the literary repertoire- [...]

⁵³ To say that translated literature maintains a central position in the literary polysystem means that it participates actively in shaping the center of the polysystem .

olarak ortaya konulan saygın görülen (canonised) ve saygın görülmeyen (non-canonised) metinler ile birincil ve ikincil edebiyat karşıtlıkları dizge içerisindeki konumları açıklamak için kullanılır. Bir dönemde saygın olarak görülmeyen metin veya türlerin konumu başka bir dönemde değişebilir ve çevre konumundan çıkıp saygın metinlerin yer aldığı merkezi konuma geçebilir. Birincil yazınsal eserler merkeze yerleşip yenilikçi olma özelliklerini yitirdikleri zaman ikincil konuma düşerler.

Çoğul dizge kuramında çeviri, yapısı ve sınırları kesin olarak belirlenmiş bir olay değil, belli bir kültür dizgesi içindeki ilişkilere bağımlı bir etkinlik olarak tanımlanır. Çeviri eserin ne olduğu sorusunun tarih ve bağlamdan kopuk, ülküselleştirilmiş bir duruma göre yanıtlanamayacağı, bunun çoğul dizgenin işleyiş biçimine dayanarak belirleneceği vurgulanır. Yeterlilik ve eşdeğerlik gibi kavramların da çoğuldizgeye ilişkin konumların gözetilerek ele alınması gerektiği belirtilir. Böylece bu kavramlar tarihsel ve bağlamsal bir özelliğe sahip olur. Çeviri edebiyat dizgesi içerisinde çeviri eserlerin birincil ve ikincil konumda bulunması çevirmenlerin stratejilerini etkilemektedir. Çeviriler birincil konumdaysa ve erek çoğul dizgede kaynak dizgedeki edebiyat modeli bulunmuyorsa çevirilerde kaynak dil ve kültüre ait normlar ve yeterlik öncelik kazanır. Even Zohar'ın yaklaşımında çeviri metinler diğer metinlerle ilişkileri çerçevesinde değerlendirilir. Bunun sonucu olarak çeviri metinlerin konumu, çeviri stratejileri, çevirinin değerlendirildiği ölçütler de devingen bir yapı kazanır. Eşdeğerlik ve yeterlik kavramlarının tarihsel ve bağlamsal bir boyut kazanması betimleyici çeviri araştırmalarına ve Toury'nin çalışmalarına yön vermiştir. Bu çerçevede eşdeğerlik kavramı tarihsel ve değişken olarak ele alınır; kaynak ve erek metin arasındaki eşdeğerlik ilişkisi yeterlik ve kabul edilebilirlik adlı iki karşıt kavramla somutlaştırılır. Çeviri edimi kaynak dizge normları göz önüne alınarak yapılıyorsa yeterlik kavramına yakın durmaktadır. Erek dizge normları ön plana

alınırsa bu çevirinin kabul edilebilirlik tarafına yakın olduğu varsayılır. Toury öne sürdüğü bu iki karşıt eşdeğerlik derecesiyle eşdeğerliğin farklı dereceleri olduğunu da belirtmektedir. Bu yaklaşım çeviri araştırmalarına daha esnek bir eşdeğerlik yaklaşımı kazandırmıştır. Bu kavramları üretmesinin nedeni de çeviri sürecini ve ürünlerini betimlemede kullanılacak ölçütlere ihtiyaç duyulmasıdır.

Toury (1995) görgül araştırma yöntemini benimseyerek çeviri ürünlerinin gözlemlenmesine önem vermiştir. Çeviribilimde betimleyici alanın sağladığı verileri bilimsel ilerlemenin merkezine koymuştur. Bu erek odaklı bakış açısının temelinde betimleyici alanın bütüncesini zenginleştirme amacı olduğu söylenebilir. Bu yaklaşımda erek dizgede çeviri olarak sunulan ve kabul gören her olgu çeviri olarak nitelendirilir ve betimleyici alanın bulgusu olur. Erek dizgede çeviri olarak sunulan sözde çeviriler de bir tür çeviri olarak görülerek incelemeye dahil edilir.

Eşdeğerlik ilişkisinin türü ve derecesini belirleyen ana etmen *çeviri normları*dır. Bunlar öncül normlar, süreç öncesi çeviri normları ve çeviri süreci normları olarak üçe ayrılır. Öncül norma göre çevirmen ya kaynak/özgün metne ve onun normlarına ya da erek kültür normlarına bağlı kalır. Çevirmen kaynak metnin normlarına uyarsa yeterli bir çeviri yaptığı varsayılır. Çevirmen erek dizgenin normlarına bağlı kalırsa kabul edilebilir çeviriden söz edilebilir. Çevirmenlik davranışının uygunluk derecesinin saptanabilmesi ve davranışı kısıtlayabilecek zorlukların aşılması için belirli normların öğrenilip benimsenmesi bir kültür ortamında çevirmen olabilmenin ön koşuludur. Süreç öncesi çeviri normlarında ise çeviri politikaları⁵⁴ ve çevirinin doğrudanlığı⁵⁵ ölçüt oluşturur.

⁵⁴ Çeviri politikası Holmes'ün oluşturduğu çerçevede uygulamalı çeviribilim kapsamında yer alır. Çevirmenlerin, çeviri uygulaması ve ürünlerinin toplumdaki yeri ve rolünün tanımlanması konusunda çeviribilim araştırmacılarına çağrı yapar. Belli bir sosyo kültürel ortamda hangi yapıtların çevrilmesi gerektiği, çevirmenin toplumsal ve ekonomik konumunun ne olduğu ve olması gerektiği gibi sorulara yönelik araştırmalar yapılmalıdır. Holmes'ün bu yaklaşımı çevirinin işlevinin sorgulandığı Even-Zohar'ın çoğul dizge kuramı gibi betimleyici araştırmalarda yankı bulmuştur.

Çeviri süreci normları ise süreç başladığından itibaren çeviri edimi sırasında alınan kararları yönlendirir. Metinde yapılan değişiklikleri kapsayan matriks normlar ile metinsel dilsel normları içerir. Toury, bu normların yeniden kurulabileceğini ve bu süreçte çeviri metin ve metin dışı kaynaklar kullanılabilir ve bir model geliştirilebilir. Toury normların değişken olduklarını belirtir. Normların sosyokültürel özgüllüğü ve temel istikrarsızlığını iki temel özellik olarak vurgular. Asıl gözlemlenebilir olanın normların kendisinin değil, daha çok normların yönlendirdiği davranış örnekleri yani ürünleri olduğunu öne sürer.

Holmes (1972) çeviribilim araştırmalarında uygulamalı alan içerisinde konumlandığı çeviri eleştirisinde tamamen *nesnel* bir tutum sergilenemeyeceğini, kişisel bakış açısının araştırmaya muhakkak yansıtacağını şu şekilde ifade etmiştir:

Uygulamalı çeviribilimin, dördüncü ve diğerlerinden oldukça farklı olan alanı *çeviri eleştirisi*dir. [...] Çeviri yorumlama ve değerlendirme eylemi şüphesiz belli bir oranda her zaman nesnel bir çözümlene kapsamının dışına çıkacak ve eleştirinin sezgisel, izlenimsel tavırlarını ve tutumlarını yansıtmaya devam edecektir. Ancak çeviribilimcilerle çeviri eleştirmenlerinin arasında kurulacak olan daha yakın bağlantılar, bu sezgisel öğeyi daha kabul edilebilir bir düzeye indirecektir. (Holmes, 1972: 182)⁵⁶

Çeviri araştırmalarında yorum ve sezgi ögesinin yalnızca uygulamalı alan için kabul edilebilir olduğu, betimleyici ve kuramsal salt alanların bu unsurlardan arınık olması gerektiği düşüncesi bu ifadeye yön vermiştir. Bilimin açıklayıcı olma ve öngörüle bulunma özelliği, bilimin devingen yapısından ileri gelir. Bu özellik bilimsel çalışmalar

---

⁵⁵ Çevirinin doğrudanlığı konusunda özgün metinden değil ikinci dillerden yapılan çevirilere işaret edilmektedir.

⁵⁶ A fourth, quite different area of applied translation studies is that of translation criticism. The level of such criticism is today still frequently very low, and in many countries still quite uninfluenced by developments within the field of translation studies. Doubtless the activities of translation interpretation and evaluation will always elude the grasp of objective analysis to some extent, and so continue to reflect the intuitive, impressionist attitudes and stances of the critic. But closer contact between translation scholars and translation critics could do a great deal to reduce the intuitive element to a more acceptable level.

için itici bir güçtür. Bilimin bu temel özelliğine empirizmi savunan bir anlayışla Holmes (1972)⁵⁷ de değinmiştir:

Çeviribilim –sanıyorum bunu hiç kimse reddedemez- empirik bir bilim dalıdır. Bu tip bilim dallarının iki temel amacı vardır. [...] ‘deneyim dünyamızdaki belirli olguları betimlemek ve bu olguların açıklanıp önceden tahmin edileceği genel ilkeler ortaya koymaktır.’ Salt bir araştırma alanı olarak –başka bir deyişle kendi amaçları için yapılan ve kendi kapsamı dışında doğrudan uygulamalara oldukça uzak duran araştırmalar- bu yüzden çeviribilimin de iki temel amacı vardır: (1) Çeviri süreci (eylemini) ve çeviri ürünlerini, deneyim dünyamızda kendilerini ortaya koydukları biçimde betimlemek, (2) Bu olguları betimlemek ve bu olguların açıklanıp önceden tahmin edileceği genel ilkeler oluşturmaktır. Salt çeviribilimin bu amaçlarla ilişkili olan iki ana dalı, betimleyici çeviribilim ya da çeviri betimlemesi ile kuramsal çeviribilim ya da çeviri kuramı olarak adlandırılabilir. (Holmes, 1988: 67)⁵⁸

Eleştirel betimleyici çeviribilim pozitivist yaklaşıma, empirizm ve nesnellik

iddialarına kuşkuyla yaklaşmış ve betimleyici araştırmaları bu noktalarda sorgulamıştır:

James Holmes, çeviri kuramının “salt” araştırma odaklı alanları ile betimlemeyi çevirmen eğitimi gibi “uygulamalı” alanlardan ayırarak çeviri araştırmaları için bilimsel bir harita çizer. “Salt” ve “uygulamalı” ayrımı çeviri araştırmalarının dilbilimin bilimsel modelini benimsediğini gösterir. Empirik veriye olan taleple ve olasılıkçı çeviri yasalarıyla eşleştirilen bilimsel nesnellik iddiası Rus biçimcilerini işlevselci dilbilimcilerden daha yararlı gören Even-Zohar ve Toury gibi erek-odaklı kuramcılarının çalışmalarında yeniden ortaya çıkmıştır. Buna karşın çeviri kuramı bu süreç boyunca heterojen bir alan olarak kalmıştır. (Venuti, 2004: 124)⁵⁹

⁵⁷ Bkz. Holmes, J. (1988). *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*. Amsterdam: Rodopi B.V.

⁵⁸ From this delineation it follows that translation studies is, as no one I suppose would deny, an empirical discipline. Such disciplines, it has often been pointed out, have two major objectives, which Carl G.Hempel has phrased as “to describe particular phenomena in the world of our experience and to establish general principles by means of which they can be explained and predicted.”¹³ As a field of pure research— that is to say, research pursued for its own sake, quite apart from any direct practical application outside its own terrain—translation studies thus has two main objectives: (1) to describe the phenomena of translating and translation(s) as they manifest themselves in the world of our experience, and (2) to establish general principles by means of which these phenomena can be explained and predicted. The two branches of pure translation studies concerning themselves with these objectives can be designated descriptive translation studies (DTS) or translation description (TD) and theoretical translation studies (ThTS) or translation theory (TTh).

⁵⁹ James Holmes draws up a disciplinary map for translation studies, distinguishing “pure” research-oriented areas of translation theory and description from “applied” areas like translator training. The distinction between “pure” and “applied” shows that translation studies is taking over the scientific model from

IV. BÖLÜM: POSTMODERNİZM VE POSTMODERN BİLİM ANLAYIŞI

Postmodernizm farklı yaklaşımları içerisinde barındıran; ancak genel anlamda moderniteye ve modernitenin felsefi, bilimsel, tarihsel ve siyasi düşüncelerine eleştiriler getiren bir düşünce akımıdır. Bu akım modern bilim anlayışının varsayımlarına köklü eleştiriler yönelterek epistemoloji, bilgi, bilim, gerçek, olgu gibi kavramları yapıbozumuna uğratmıştır. Postmodernizm ve post yapısalcılığın etkileri başta sosyal bilimler olmak üzere her alanda kendini göstermektedir.

Modernliğin inşasıyla birlikte kapitalist endüstrileşme ve emperyalist sömürgeleştirmenin toplumun baskı altına alınması, kadınların kamusal alandan dışlanması gibi pek çok olumsuz sonuca yol açtığı görüşü ortaya çıkmıştır. Modernliğin kendi tahakküm ve denetim biçimlerini meşrulaştıran bir dizi disiplinler kurum, pratik ve söylem ürettiği, aklın kendi karışıtına dönüştüğü, modernliğin özgürleşme vaatlerinin baskı altında tutmanın maskesi haline geldiği bu süreç postmodern çerçevede eleştirilmiştir.

Postmodern teorinin temsilcileri modern toplum, tarih, politika ve birey teorilerinin temelindeki amaç ve varsayımları eleştirerek bunlardan koparken, aynı zamanda çok çeşitli yeni ilkeler benimsemişlerdir. Postmodernizmin bilim alanındaki yansımaları insan ve toplum bilimlerinde büyük tartışmalara yol açsa da genel olarak modern teoriye ilişkin belli eleştirileri benimsenmiş ve bilim alanlarında paradigma değişikliklerine yol açmıştır. Sosyal bilimlerde kuramsal düşünceler sorgulanmış, kavramlar yeniden tanımlanmış ve bilim alanında postmodern bir döneme girilmiştir.

---

linguistics. And indeed the claim of scientific objectivity, coupled with the call for empirical data and the search for probabilistic laws of translation, recurs in target-oriented theorists like Even-Zohar and Toury, for whom Russian Formalism is more useful than functional linguistics. Nonetheless, translation theory remains a heterogeneous field throughout this period.

IV.I. Postmodern Düşüncenin Doğuşu

Postmodernizm terimi çeşitli anlamlarda daha önceki tarihlerde kullanılmış olsa da⁶⁰, günümüzdeki anlamına en yakın biçimde, sosyo-kültürel çerçevede yeni bir dünya görüşü olarak, ilk kez Arnold Toynbee'nin (1947) *A Study of History* adlı çalışmasında ele alınmıştır. Bu çalışmaya göre Batı medeniyeti 1875 yılından itibaren başlayan *postmodern çağ* olarak nitelendirilen yeni bir geçiş dönemine girmiştir. Modern çağdan kopuşun yaşandığı bu dönemi savaşlar, toplumsal kargaşa ve devrim karakterize etmiş, postmodern çağa rasyonalizmin ve Aydınlanma düşüncesinin çöküşü damga vurmuştur. Son dönem Batı tarihi Sanayileşme ve Milliyetçilik'in biçimlendirdiği öne sürülerek 19. Yüzyılın sonlarında bu iki gücün birbiriyle mücadeleye girmesi sonucu I. Dünya Savaşı'nın ortaya çıktığı belirtilmiştir. Yeni bir zamansal döneme girildiği, bundan böyle çağa uygun yeni bir bakış açısı bulmanın tarihçilerin görevi olduğu ileri sürülmüştür. 1950'li yıllarda çalışmasını başka bir boyuta taşıyan Toynbee sanayileşmeye ve Batı emperyalizmine karşı kuşkulu yaklaşımını sömürgelerin bağımsızlık hareketiyle desteklemiştir. Sanayi işçisi sınıfının ortaya çıkışı ve Batı dışındaki toplumların modernliği benimseyerek bu durumu Batı'ya karşı kullanmaları yaşanan çağa damgasını vurmuştur. Emperyalist Batı uygarlığına getirilen eleştiriler uygarlık tarihinde modern çağın sonunu hazırlamış, yaşanan savaşlarla toplumsal ve siyasi alanlarda güç dengeleri değişmiştir.

Yeni bir postmodern çağın yaşandığı düşüncesi kültürel, tarihsel ve sosyolojik bağlamlarda çeşitli disiplinlerde ortaya çıkmıştır. Kitle kültürü konusunda postmodern terimi kitle toplumundaki yeni hayat koşullarını betimlemek için kullanılmıştır.⁶¹ Olumlu bir postmodern kavramının öğelerini ilk olarak biraraya getiren Charles Olson (1951) 20.

⁶⁰ İngiliz Ressam John Watkins Chapman (1870) Fransız izlenimci resminden daha modern ve avangard olduğu iddia edilen resim türünü betimlemek için postmodern resim kavramını kullanmıştır. Terim Rudolf Pannowitz (1917) çağdaş Avrupa kültüründeki nihilizmi ve değerlerin çöküşünü betimlemek üzere kullanılmış, modern Batı medeniyetine yönelik eleştirilerden yola çıkılmıştır. (bkz. Best ve Kellner, 2011:19)

⁶¹ Bkz. Rosenberg, B. & White, D. (1975). *Mass Culture*. Glencoe: The Free Press.

yüzyılın ilk yarısının modernin postmoderne ya da Batı sonrasına yönelik bir hazırlık aşaması olduğunu dile getirmiş, eserlerinde Batı uygarlığına eleştiriler sunmuştur.⁶²

Postmodern terimi daha sonraki yıllarda modernden daha eksik bir şeyi betimlemek için siyasi yönelimlerin de etkisiyle yüzeysel bir anlamda kullanılmıştır. Postmodernizm kuramsal gelişimini büyük ölçüde tamamlayana kadar postmodern teriminin kullanımına dönemin siyasi ve toplumsal koşulları yön vermiştir.

1960'ların sonunda öncelikle Fransa'da akla dayalı, modernist Batı düşüncesini sorgulayan, bu düşüncenin insana olan yararını, gerçeğe ulaşma yönündeki inancını yadsıyan postmodern görüş etkin olmaya başlamıştır. Bu dönemde dil, politik tarih, felsefe gibi konular Jacques Derrida, Michel Foucault ve Roland Barthes tarafından postmodern bir yaklaşımla ele alınmıştır.

Ihab Hassan (1971)⁶³ postmodernizm terimini pek çok alana yayılmış bir yapılanma olarak, postmodern kültürü modernliğin baskıcı boyutlarına karşı çıkan olumlu bir gelişme olarak tanımlamıştır.⁶⁴ Bu çerçevede oluşturulan postmodernizm kavramı sonraki çalışmalara öncü olmuş, daha sonra terim Lyotard (1979) tarafından kullanılmıştır. 1930 ve 40'lı yıllarda edebiyat alanında kullanılan⁶⁵, 1970'li yıllarda edebiyattan çok mimarlığın son örnekleriyle ilişkilendirilen postmodernizm terimi 1979'da J. F. Lyotard'ın *La Condition Postmoderne* (Postmodern Durum) adlı felsefi yapıtıyla bir düşünsel akımı

⁶² Bkz. Anderson, P. (2002). *Postmodernitenin Kökenleri*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

⁶³ Bkz. Hassan, I. (1971) *The Dismemberment of Orpheus: Toward a Postmodern Literature*. Madison: University of Wisconsin Press.

⁶⁴ Daha sonraki yazılarında Hassan, bilim ile felsefede Heisenberg ile Nietzsche'den sonra birbirine koşut kaymalar olduğunu göstermek için Foucault'nun epistemolojik kopuş kavramından yararlanmış, postmodern ile modern paradigmalarda arasındaki ayrımın yapısalılık sonrası motifleri postmodern başlığı altında toplamıştır (bkz. Anderson, 2002: 31).

⁶⁵ Postmodernizm terimi yazınsal metinlerle ilgili olarak ilk kez Federico de Oniz'in (1934) *Antologia de la poesia espanola e hispanoamericana* adlı eserinde yer almıştır. Dudley Fitts (1942) *Anthology of Contemporary Latin-American Poetry* yapıtında bu terimi kullanmıştır. Randall Jarrel ise postmodern şiir kavramını ortaya koyarken, postmoderni klasik modernizme karşı çıkan sanat anlamında ele almıştır. Charles Olson da yenilikçi Amerikan şiirinin postmodernist olduğunu belirtmiştir (bkz. Hassan, 1971, 1982: 260-282; Doltaş, 1999: 36).

ifade etmeye başlamıştır. Postmodernitenin doğuşu sanayi sonrası toplumun ortaya çıkmasıyla ilişkilidir, sanayi sonrası topluma yönelik modern düşünce temelli kavramsallaşmalar dönüşüme uğramıştır.

Postmodern düşüncenin temellerini oluşturan Nietzsche'nin Batı felsefesine yönelik eleştirileri, birçok teorisyenin felsefe ve toplum teorisinin çerçevesini ve derinde yatan varsayımlarını sorgulamalarına yol açmıştır. 1970'li yıllarda Fransız teorisyenleri kökleri hümanist varsayımlarda ve Aydınlanma'nın rasyonalist söylemlerinde yatan modern teorilere karşı eleştirel bir tutum geliştirmişlerdir. Foucault (1973, 1980 ve 1982) yeni teori, politika ve etik anlayışları geliştirmiştir. Boudrillard (1983) yeni toplum, kültür, yaşantı ve öznellik biçimleri yaratan simülasyon kavramını ortaya koymuştur ve postmodern toplumun teori ve politika açısından barındırdığı imaları betimlemiştir. *Postmodern durum* kavramını betimleyen Lyotard (1984) ise modernliğin bir kalıntısı olan totalleştirici toplum teorilerinin sonunun geldiği görüşünü ileri sürmüştür. Postmodern teori Nietzsche ve Heidegger gibi düşünürlerin geleneksel felsefe kavramlarına ve felsefe yapma biçimlerine karşı itirazları ile başlayarak Fransız kuramcılarının çalışmalarıyla birlikte uluslararası boyuta ulaşmıştır. Geleneksel felsefe, tarih ve toplum teorisinin varsayımlarına karşı eleştirel bir söylem gelişmiş, bunların yeniden inşa edilmesi çağrısında bulunulmuştur. Postmodern çağ kavramını sunan Toynbee, Barraclough gibi İngiliz tarihçiler ile Drucker, Mills, Etzioni ve Bell gibi Kuzey Amerikalı toplum teorisyenleri ve kültür teorisyenlerinin çalışmalarıyla birlikte postmodern tartışma ABD, İngiltere, Kanada ve Avustralya gibi İngilizce konuşulan ülkelerde yoğunlaşmıştır.

1970 sonlarında Jean-François Lyotard toplum tarihini, Jean Baudrillard sosyoloji, sosyal psikoloji ve iletişim dallarını postmodern bir yaklaşımla irdelemişlerdir. 1970'lerde Richard Rorty, Ihab Hassan, Herbert Blau, Paul de Man, Hillis Miller, Geoffrey

Hartman, Barbara Hernstein Smith, Stephen Greenblatt gibi Amerikalı düşün ve bilim adamları da Fransız düşünürler gibi postmodernizmi öncelikle bir söylem türü, sonra da temel bir düşünce biçimi olarak ele alıp savunmuşlardır. 1980'lere gelindiğinde ise postmodernist yaklaşım İngiltere ve Almanya da dahil olmak üzere tüm Avrupa'da ve dünyanın birçok bölgesinde kabul görmeye başlamıştır.⁶⁶

IV.2. Modernite Eleştirisi ve Postmodern Bilim Anlayışı

Postmodern söylemlerin epistemoloji alanında ortaya çıkışı, modern teorinin eleştirilmesi ve teoride postmodern bir kopuşun başlatılması savunuları ile gerçekleşmiştir. Modern teori Descartes'tan Aydınlanma'ya ve Comte, Marx, Weber ve diğer toplum teorisyenlerine uzanır. Modern teori büyük ölçüde Aydınlanma'nın düşünsel mirası olan bilim, temsil ve totalite modellerini takip etmiş, bu nedenle postmodern teorinin eleştirisine uğramıştır. Modern teori içerisinde de eleştirel söylemler belirginleşmiş ve bunlar postmodern düşüncenin habercisi olmuşlardır. Adorno postmodern teoriye Frankfurt Okulu'nun diğer üyelerinden daha yakın durmuş, modern teoriye yönelik postmodern eleştiriyi öndelemiştir.

Postmodernizm, modern epistemoloji anlayışına kuşkuyla yaklaşır. Bu nedenle postmodernizmin öngördüğü bilim anlayışı modern bilim kavramından farklı bir çerçeveye sahiptir. Modern bilim anlayışındaki *genelleyici, kapsayıcı ve evrensel kuram* kavramı postmodernizmle birlikte yapısökümüne uğratılmıştır. Batı'nın modernist düşünce yapısının temelinde yatan epistemolojik kuşku, postmodern yaklaşımda yerini ontolojik sorgulamalara bırakmıştır. Modern epistemoloji eleştirel bir bakış açısıyla irdelendiğinde onun bir dizge ve yapı içerisinde işleyerek sisteme uymayan, aykırı her bilgi, değer ve

⁶⁶ Bkz. Anderson, P. (2002). *Postmodernitenin Kökenleri*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.; Best, S. & Kellner, D. (2011) *Postmodern Teori, Eleştirel Soruşturmalara*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

normu öteki olarak değerlendirip sistemin dışına attığı, yok saydığı öne sürülebilir. Postmodern düşünce, modern epistemolojinin sınırlandırıcı, sınıflandırıcı ve mutlak belirleyici tutumunu yıkan bir yaklaşım olarak ele alındığında ise bu yeni bilimsel yönelimin düşünsel ve bilimsel alana kazandırdığı birleştirici, özgürleştirici, sorgulayıcı anlayış ön plana çıkar.

Modern bilimin başarısının kabul edildiği dönemde empirist, pozitivist, rasyonel, mantıksal model ve modern bilim paradigmasının başarısı üzerinde bir fikir birliği oluşmuş, uzun bir dönem boyunca modern bilim anlayışı insan ve toplum bilimlerindeki merkezi yerini korumuştur. Buna karşın empirizm, pozitivism gibi modern bilimin temel düşüncelerine karşı eleştirel tutumun belirginleşmesiyle, modern bilime yönelik sorgulamaların başlamasıyla birlikte modern bilimin kendi içinde bir takım açmazları ve aksaklıkları barındırdığı dile getirilmeye başlanmıştır. Modern bilim, insan aklının ve teknolojinin zaferini ilan ederek bilimsel gelişme yönünde çok büyük hedefler ortaya koymuş; ancak zaman içerisinde kendinden beklenen faydaları karşılayamadığı üstelik egemen gücün hizmetinde kullanıldığı şeklinde görüşlerle eleştirilmiştir. Bütün bunların sonucunda modern bilimin varsayımları, postmodernizmin bir ürünü olan eleştirel bilim anlayışıyla sarsılmış, böylece farklı bir bilim anlayışı doğmuştur.

Postmodern düşünce, Rönesans ve hümanist akımlar ile şekillenen modernitenin insan merkezli olarak değerlendirilen *gerçek* kavramına kuşkuyla yaklaşmıştır. Postmodernizmin gerçek anlayışına göre kesin, evrensel ve tanımlanabilir bir gerçekten söz etmek mümkün değildir. Bu koşullarda modern bilimin epistemolojik yaklaşımlarını benimsemek de anlamsızlaşmıştır; çünkü bilginin temelleri ve sınırlarına ilişkin sorgulamalar postmodern çerçevede karşılığını bulamamıştır. Modern bilim anlayışında gerçeğe ilişkin epistemolojik kuşku, bilim anlayışının temelini oluşturmuştur.

Postmodern bilim anlayışında ise epistemolojik kuşku yerini ontolojik kuşkuya bırakmıştır. Modern bilimde insanın dışında var olan gerçekliği aramaya yönelik çabalar, postmodern düşünceyle birlikte bilimin insanın oluşturduğu bir söylemler bütünü olduğu düşüncesine bırakmıştır. Postmodernizmle birlikte içeriği tümüyle değişen bilim kavramının kazandığı yeni anlam, bilimin insanlığın gelişmesini sağlayacak ve onu daha üst konuma taşıyacak bir tür kurtarıcı olduğu fikrini kabul etmez. Aksine bilimin de insanlığın yarattığı bir kavram olduğunu, bu yönüyle bilimin insanın düşüncelerini, değer yargılarını, söylemlerini yansıttığını ileri sürerek modern bilime köklü bir eleştiri getirir. Postmodern bilim anlayışının en önemli temsilcilerinden Foucault'ya göre her söylem ve epistemoloji belli bir politikanın ürünüdür, onun düzenini ve değerlerini sürdürmeyi amaçlar.

Postmodernist yaklaşıma göre toplum, sanat, dil, politika, hatta bilim hem insan gerçeğinden doğar hem de onu oluşturur. Modernistlerin yaptığı gibi bilgi alanlarını ayırarak tartışmak ise son kertede onların çarpıtılmasına, yapaylaşmasına ve anlaşılmasına neden olur. Jacques Derrida, Michel Foucault, Roland Barthes, Jean-François Lyotard ve Jean Baudrillard gibi bilim adamları Rönesans ve hümanist düşünceler üzerine temellendirilmiş insan-merkezli kurumları, ideolojileri, kuramları ve uygulamaları böyle bir yaklaşımla incelerler; onların nasıl kendileri dışındaki gerçekleri değil, yalnızca kendilerini yansıttıklarını dil, söylem ve kavram düzeyinde kanıtlamaya çalışırlar. Modernist yaklaşımın temelini oluşturan insan ve us-merkezli kuramların, değer ve yöntemlerin kendilerinden başka, kendilerinin dışında ve/veya üstünde bir gerçeği yansıttıkları savının yanlışlığını, yanıltıcılığını böylece göstermek isterler. (Doltaş, 1999: 26)

Peter Burke (2008) Foucault'nun modern bilim anlayışının temel varsayımlarına yönelik eleştirilerini şu şekilde ortaya koymuştur:

Foucault, tarihin Hegel'in ve öteki 19. yüzyıl filozoflarının öne sürdükleri ve tarihçilerin gündelik uygulamalarında *hiç tartışmadan* benimseyiverdikleri ilerleme, evrim ya da özgürlüğün ve bireyciliğin yükselişi gibi terimlerle yapılan ereksel yorumlarının keskin bir eleştiricisiydi. Onun Nietzsche'den aldığı *soykütüğü (genealogy)* terimiyle adlandırdığı kendi yaklaşımı, düşüncelerin evrimini ya da şimdiki sistemin kökenlerini izlemek yerine rastlantıların

etkilerini vurgulamaktadır. Foucault kültürel süreksizlikleri ya da *kopuşları* da vurgulamıştı; örneğin, 17. yüzyıl ortalarında sözcüklerle şeyler arasındaki ilişkinin değişmesini, 17. yüzyılda deliliğin, 19. yüzyılda cinselliğin *icadını*. (Burke, 2008: 80)

Postmodern söylem, modernizmde en parlak dönemini yaşayan bilimcilik tutumunu eleştirmektedir. Postmodern söylem, modernite döneminin bilgi ve bilim anlayışını sorgulamış, bilim ve daha geniş olarak bilgi sorgulandığı için epistemolojinin tüm tartışma konularının da sorgulanması ve yadsınması söz konusu olmuştur.

Postmodern söylem, 1970'li ve 1980'li yıllarda eleştiri alanında ortaya çıkan belirgin bir çizgiyi yansıtmaktadır. Başka bir deyişle, postmodern söylemi epistemoloji alanında ortaya çıkan radikal bir eleştiri, hatta total bir yadsıma olarak nitelemek mümkün gözükmemektedir. Postmodern söylem 200-250 yıllık modernite çağını her yönüyle sorgulamaktadır. Modernite çağının ya da bir başka deyişle modernizmin en belirgin özelliği *bilimcilik* olarak tanımlanabilmektedir. Bilimi ön plana çıkarma ve bilime kesin inanç, modernitenin belirleyici özelliğidir. Postmodern söylem, bu bilim anlayışını sorgulamakta ve üzerinde durulmaya değer bir kritik yaklaşımı ortaya koymaktadır. Postmodern söylem içinde birçok konuda farklı bakışların varlığından söz edilebilmektedir ama bilim ve epistemoloji konusundaki kritik tutum, hemen hemen bütün postmodernist düşünürler için ortak özellik olarak nitelenebilmektedir. (Şaylan, 2009: 194)

Modern kuram anlayışında bilginin sarsılmaz bir temeli vardır veya olmalıdır, aynı zamanda totalleştirici ve evrenselleştirici bir yaklaşım da söz konusudur. Öznele değerlendirmelerden ve tartışmalardan etkilenmeyen kesin bir hakikat düşüncesi vardır. Modern bilim tarihinde Aristoteles'ten bu yana bilimsel düşünme yöntemi olarak kabul gören empirik yöntemin de önemi büyüktür. Aydınlanma Çağı'nda da Locke'la birlikte empirik yöntem geçerliliğini sürdürmüştür. Bu dönemde özellikle insan aklının ve rasyonalizmin önemi vurgulanmıştır. Buna karşın modern teorinin postmodern eleştirisinde ise görecelik ve irrasyonalizm öne çıkar. Modern kuram anlayışındaki *bilgi, hakikat* kavramları ve *totalleştirici* yaklaşım eleştirilir.

Marx, Weber gibi sosyal bilimcilerin temsil ettiği modern teorideki eleştirel gelenek teorinin özeleştirel olması, önvarsayımlarını sorgulaması yönündeki çağrısıyla, temel ve evrensel yasa arayışından sakınmıştır. “Modern teorideki bu eleştirel izlekler bilimci olmayan, yanılabilir, yorumbilgisel ve yeni tarihsel koşullara, teorik perspektiflere ve politik uygulamalara açık duran bir teori modeli sunar” (Best&Kellner, 2011: 308). Modern teorinin yorumbilgisi temelinde şekillenen eleştirel yaklaşımları postmodern teorinin kimi varsayımlarına yaklaşırsa da postmodern teorisyenler kuramlar oluşturma, sistematik analizler yapma yoluna gitmemişler, daha parçalı ve dizgesellikten uzak bir anlayışı benimsemişlerdir. Özellikle Marx’ın topluma ve ekonomiye yönelik makro analizlerini reddederek, ekonomi, kapitalizm, politik ekonomi ve devlete ilişkin analizlerden kaçınırlar. Postmodern düşüncenin en önemli temsilcilerinden Lyotard modern toplum teorilerinin totalleştirici analizlerinin indirgeyici olduğunu ve totaliter düşünme tarzına ve politik baskıya yardımcı olduğunu ileri sürmüştür. Postmodern teorinin diğer önemli düşünürü Baudrillard’ın yaklaşımında medyanın hakim olduğu toplumda görüntü ve gerçeklik arasındaki farkın kaybolur, bu nedenle klasik toplum teorisinde olduğu gibi ayrımlar, sistematik analizler yapılamaz. Toplumsal gerçeklik belirlenime açık olmadığı için çözülüp dağılmakta olan bir toplumsal düzenin ve sürekli değişen toplumsal süreçlerin karmaşasıyla karşı karşıya kalınır.

Postmodern düşüncede, modern bilimdeki nesnelliğin yerini, insanların evrensel nitelikli benzer duygu, us ve duyulara sahip olmadıklarının vurgusunu yapan bir *öznel* düşünce almıştır. Bu düşünce tüm postmodernistler tarafından paylaşılmış, insanın sürekli bir oluşum içinde ve devingen bir yapıda olduğu, çevresini yorumladığı öne sürülmüştür. Modernitenin bireyin özgürlüğünü savunan insan merkezli düşüncesine karşıt bir düşünceyle özne bağımlı toplum ve gerçek kavramlarının geleneksel anlamlarından

farklı anlamlar kazandığı öne sürülmüştür. Postmodern çerçevede Lyotard bireyin toplum içerisindeki öznelliğini, çoğulculuğu, farklılığı vurgular. Bireylerin ırk, sosyal yapı gibi olgularla şekillendiğini, aynı zamanda bireylerin bu olguları şekillendirdiğini belirtir. “Lyotard evrenselliğin ve evrensel nitelikli kuramların insanları sürekli değişen özneler olarak değil, bir sürünün benzer üyeleri gibi gördüğünü ve yaşam gerçeğini çarpıtarak kişiler üzerinde kendi normları doğrultusunda baskı oluşturduğunu Marksist ve liberalist kuramlardan örnekler vererek göstermeye çalışır” (Doltaş, 1999: 27).

Postmodern düşünceye göre nesne öznenin algılayışından bağımsız olarak değerlendirilemez, nesne ile onu tanımlayan özne birbirinden ayrıştırılamaz, çünkü özne nesneyi belirlerken öznel özelliklerini de ona aktarmış olur. R. Barthes, H. Blau, F. Nietzsche gibi postmodern düşünürlerin bakış açısının temelinde de bu düşünce vardır. Bu düşünce bilimsel araştırmada nesnellik açısından değerlendirildiğinde ise bir özne olarak araştırmacı, incelediği araştırma nesnesinin nesnelleşmesini sağlar. Bilimsel/bilimsel olmayan arasında nesnel bir ayrımın da söz konusu olmadığı düşüncesi ortaya çıkmıştır. Postmodernizm çerçevesinde değerlendirilen özne-nesne ilişkisi bilim anlayışı açısından ele alındığında araştırmacı ile araştırma nesnesi arasındaki etkileşim ortaya çıkar. Araştırmacı ele aldığı nesneyi kendi bakış açısına göre şekillendirir. Bu durumda nesne, öznenin ele alıp şekillendirdiği, algılayıp yorumladığı işlenmiş bir nesnedir. Nesneyi öznenin öznelliğinden koparıp ayrıştırmak mümkün olmayacağı için nesnellikten söz etmek de mümkün olmamaktadır. Bilim felsefesinde pozitivist yaklaşıma karşıt bir görüşle ortaya çıkan yorumsal yaklaşımın (hermeneutik) araştırmacının öznel yorumuna ilişkin savları postmodernizmle olan benzerlikleriyle öne çıkmaktadır. Postmodern bilim anlayışında nesnellüğün mümkün olup olmadığı sorgulanmış, bir özne olarak insanın

araştırmayı yürütürken öznel düşüncelerini, değer yargılarını, amaçlarını ve diğer tüm özelliklerini bilgi ve kuram üretme sürecine yansıtacağı düşüncesi doğmuştur.

Postmodern yaklaşımlar anadamar toplum biliminin temelini oluşturan varsayımları ve araştırmaların bulgularını sorgulamaktadır. P. M. Rosenau'ya (2004) göre postmodern yaklaşım epistemolojik varsayımları reddederken metodolojik uzlaşımları da çürütüp bilgi iddialarına direnmekte ve hakikatin her türlü versiyonunu bulanıklaştırmaktadır.

Postmodern teori, teorinin gerçekliği yansıttığı yollu modern inancın ve temsilin (representation) eleştirisini yaparak, teorilerin kendi nesnelere üzerine en iyi ihtimalle kısmi perspektifler sunduğunu ve dünyaya ilişkin tüm bilişsel temsillerin tarihin ve dilin dolayımından geçtiğini savunan “perspektifçi” ve “görecelikçi” konumlara yerleşir. Postmodern teorilerin bazıları modern teorinin yandaş olduğu toplum ve tarih üzerine totalleştirici makro perspektifleri reddeder ve mikro teori ile mikro politikadan yana çıkar. (Best & Kellner, 2011:18)

P. M. Rosenau (2004) hakikatin tarafsızlık ve nesnellik anlamında naif olmaktan çıktığını belirtir. Postmodern bir dünyada teorinin tarafsız kimliğini bıraktığını dile getirir. Şüpheli postmodernistler bu durumu hakikat ve teoriyi terk edip felsefi bir *göreciliği* benimsemek olarak değerlendirir. Onlara göre dil, hakikati ve teoriyi dilsel uzlaşımlara dönüştürür. Bu koşullarda da bir şeyi kesin olarak ifade etmek mümkün olmayacaktır. Şüpheli postmodernistlerde çoğulculuk söz konusudur ve bütün görüşlerin ilginç ve dikkate değer olduğu görüşü hakimdir. Olumsuz postmodernistler de teori ve hakikat kavramlarına şüpheyle yaklaşır, hakikatin kişisel ve göreceli olduğunu düşünürler. Bu yöndeki postmodern düşünceye göre teori tamamen reddedilmez, teorilerin sistematik olmadığı, belli bir merkeze odaklanmadığı ve farklılıklar barındırdığı öne sürülür. Anadamar toplum biliminin hegemonyası reddedilir, yerel olan ön plana çıkarılır. Bu yaklaşım kadın araştırmaları, sosyoloji, psikoloji, antropoloji, siyaset bilimi gibi pek çok alanda kendini göstermektedir. Bu düşünceye bağlı olarak toplum bilimi girişimi

postmodernistler tarafından yeniden düzenlenmiştir. Modern düşünceyi benimseyenler belli olguları ayırarak olgular arasındaki ilişkileri saptamaya ve bir senteze varmaya çalışırken, postmodernistler bunun tam tersini yaparlar. Belirlenimciliği değil belirlenemezliği, birliği değil çeşitliliği, sentezi değil farklılığı, basitleştirmeyi değil karmaşıklığı sunarlar. Genel olana değil biricik olana, nedenselliğe değil metinlerarası ilişkilere, tekerrür edene, alışılmış ya da rutin olana değil tekrar edilemez olan şeylere odaklanırlar.

Postmodern bir perspektifte hakikat yerini gelip-geçiciliğe (tentativeness) bırakırken toplum bilimi daha öznel ve mütevazı bir girişim haline gelir. Tarafsız gözlem yapma çabalarının yerini duyguya duyulan güven alır. Görecilik nesnelliğe, parçalara ayırma bütünleştirmeye tercih edilir. Doğa bilimi modelini toplum bilimlerine uygulama çabaları reddedilir, çünkü postmodernistler bu tür yöntemlerin, Batı'da doğan ama bütün gezegeni kuşatacak biçimde yayılmasını sürdüren yozlaştırıcı, geniş tekno-bilimsel kültürel buyruğun birer parçası olduğunu düşünürler (Rosenau, 2004: 26).

Postmodern düşüncenin öncülerinden F. Nietzsche özne ile nesne arasında bir nedensellik bağının olmadığını savunur; böylece Batı felsefesine ait özne-nesne ikilemini de ortadan kaldırır. Olguların sonsuz olmadığını ve doğruların mutlak olamayacağını belirtir. Nietzsche *gerçek* kavramına eleştirel yaklaşmış, insanın gerçeği ancak yorumları aracılığıyla bilebileceğini öne sürmüştür.⁶⁷

Modernitenin temel dayanak noktalarından olan birey merkezilik ile akıl yoluyla evreni anlama yetisine olan güven empirist ve rasyonalist bilim anlayışını şekillendirmiştir. Modern bilim anlayışının özneyi bilimsel çerçevede ele alışı da bu çerçevede gerçekleşmiş, özne-nesne diyalektiği ve evrensel özne kavramı kabul görmüştür. Özne-nesne ilişkisi ve geleneksel özne anlayışı sonraki düşünsel akımlarda eleştirel bir şekilde ele alınmıştır. Evrensel özne anlayışı Aydınlanma ile birlikte zirve noktasına

⁶⁷ Bkz. Sarup, M. (1993). *An Introductory Guide to Post-Structuralism and Postmodernism*. London: Harvester Wheatsheaf.

ulaşmış, güncel yaklaşımlarda da büyük ölçüde kabul görse de Nietzsche tarafından postmodern felsefede, aynı zamanda postyapısalcı düşünce ve Hermeneutik gelenekte de eleştirilmiştir. Felsefe ve sosyal bilimlerin en temel sorunsalından biri siyasal ve sosyal açıdan özne sorunudur.

Postmodern bilim anlayışını savunanlar kaos, belirlenmemişlik ve yorumbilgisi ilkelerini benimsemiş, bilimde öznenin yorumunun önemini vurgulamışlardır. Foucault, Nietzsche'nin fenomenlere ilişkin çoğul yorumların var olduğu, heterojen gerçekliği yorumlamak için çoğul bakış açılarının gerektiği yönündeki düşüncelerini benimser. Bunun nedeni Nietzsche'nin sistematikleştirici yöntemlerin indirgeyici toplumsal ve tarihsel analizler ürettiğini ve bilginin doğası gereği perspektival olduğunu düşünmesidir.

Postmodern çerçevede öznenin yok oluşu üzerine düşünceler ortaya atılsa da zaman içerisinde özne, modernizmin öngördüğü özne anlayışından büyük ölçüde uzaklaşarak, farklı bir boyutta yeniden önem kazanmıştır. Modernistler, empiristler ve pozitivistlerin kurduğu özne düşüncesi farklılaşmış, postmodern anlamda yeni bir özne kavramı doğmuştur. Toplum bilimlerinin bütününde siyasi bağlılıkları olan (politically involved) özneye dönüş yolunda bir eğilim ortaya çıkmıştır.

Pierre Bourdieu ve Alain Touraine'in yenilikçi özne anlayışları postmodernizmi savunma girişiminden çok yapısalcılığın özneyi ihmal etmesine gösterilen bir tepkidir. Bu yaklaşımın postmodernizmin özneye odaklanmasında önemli etkisi olmuştur. Modern bilim anlayışında özne-nesne arasındaki güç farklılıkları açısından nesne özne karşısında ikincil ve edilgen bir konumdadır. Postmodern bilim anlayışında ise, araştırmacı ile incelenen özne aynı konuma getirilir ve böylece yeni bir özne geliştirilerek özne-arasındaki güç farklılıkları aşılmış olur. Bilimsel çerçevede yeni bir özne kavramı

geliştiren Bourdieu'nün yaklaşımı bilimsel genellemelere karşı gelmesi nedeniyle pozitivism eleştirisi içermektedir.

Pierre Bourdieu'nün habitus kavramının açtığı zemin de öznenin geri dönüşünü kolaylaştırmıştır. Özetleyici bir terim olan *habitus*, her insanın yaşam deneyimleri sonucu etrafa taşıdığı kültürel ve kişisel deneyimlerin (konuşma biçimi, görgü kuralları, giyim tarzı, sofrada adabı, beden duruşu vs.) oluşturduğu sağlam, birikim ürünü bütünlük anlamına gelir. Bütün bunların kişinin nasıl algılandığı üzerinde, başkalarını içeren etkileşim kalıpları üzerinde ve toplumsal sonuçları yönlendiren parametrelerin oluşumu üzerinde etkide bulunduğu belirtilir. Özneye özgü bir kavram olan habitus yapılaşdırılmaz ya da bütünlendirilemez: her bireyin kendine özgüdür; özgül, kolektif olmayan bir özne gerektirir. Bu kavram araştırmanın nesnesini değiştirip yenilenmiş bir özneye yönlendirir. Ampirik bir kavram olsa da bilimsel genellemelere meydan okur ve bu yüzden de antipozitivist ya da postpozitivisttir. Yine de araştırmanın odağı özgül bir biçimde üretilmiş öznenin habitusudur. (Rosenau, 2004: 96)

Postmodernizm tartışmalarında çeşitli kuramsal yaklaşımlar ortaya çıkmış ve postmodern düşünce hemen hemen tüm bilim alanlarına etki etmiştir. Postmodernizmin temel savları daha çok insan ve toplum bilimlerine yönelik olsa da doğa bilimleri alanında da postmodernizmin izlerini görmek mümkündür. Postmodernizm disiplinler arasındaki sınırları yok ederek her alana ortak bir bakış açısı kazandırmıştır. Bunun sonucu olarak determinizm (belirlenimcilik) ilkesinden ve temsil esasına dayalı epistemolojiden belirgin bir kopuş yaşanmış, pozitivism ve nedensellik ilkeleri sarsılmıştır. Deney ve gözlem yapan araştırmacının da bilgi üretim sürecine dahil olduğu, bu sürecin ayrılmaz bir parçası haline geldiği düşüncesi yerleşmiştir.⁶⁸

⁶⁸ Fizik alanında bilimsel devrim olarak nitelendirilebilecek gelişmeler yaşanmıştır. Kuantum kuramını öne süren Bohr'un elde ettiği bulgular pozitivism ve nedensellik ilkesini derinden sarsmıştır. Bu kuramla birlikte bilimsel çalışma sürecindeki özne-nesne ayrımı ortadan kalkmıştır. Teorik fizikçi ve matematikçi Stephen Hawking *Zamanın Kısa Tarihi* adlı çalışmasında mutlak zaman anlayışını reddetmiş, zamanın onu ölçen gözlemciye göre değişen daha kişisel bir kavram olduğunu öne sürerek, bilimde araştırmacının konumunu öne çıkarmıştır. Einstein'ın öne sürdüğü görecelilik kuramı da, geleneksel bilim anlayışında meydana gelen en önemli kırılmalardan biri olmuştur. Bohr, Einstein, Heisenberg gibi kuramcılarının çalışmalarıyla pozitivist bilim anlayışı ve nedensellik ilkesi önemini ve mutlaklığını kaybederken, başka bir bilimsel paradigma doğmuştur. Modern bilim anlayışında meydana gelen kırılma ve paradigma değişikliği 20. yüzyılda

Modern bilim anlayışında bilgi nesneldir ve bu düşünce bilim felsefesinde empirizm ve pozitivism ile somutlaşmıştır. Buna karşın postmodern düşünürler, modern teorinin nesnellik iddialarına kuşkuyla yaklaşmışlardır. Postmodern bilim anlayışının en önemli özelliklerinden biri de pozitivism'e yönelik eleştirilerdir.⁶⁹

Pozitivist bilim anlayışının tarafsız araştırmacı ve nesnel bilgiye ilişkin temel varsayımları toplum bilimleri alanında yoğun tartışmalara neden olmuştur. Toplum bilimlerinde kuram ile ideolojinin birbirinden ayıramayacağı görüşü yerleşmiştir. İnsan ve topluma ilişkin konuların incelendiği bilim dallarında öznelliğin araştırmaya dahil olması kaçınılmazdır. Bireyin ait olduğu toplumsal konum ve kültürel yapı, onun değer yargılarını ve anlayış biçimini etkiler. Her bir farklı kültür pek çok değişik yaklaşımı beraberinde getirir. Aynı kültür içerisinde de farklı toplumsal konumlar gereği düşünce farklılıkları oluşabilir. Bu durum ise bilimde nesnellik ve evrensellik düşüncesine karşıtlık oluşturabilmektedir. Bunun sonucu olarak kültürel, bireysel ve toplumsal çeşitlilik, genelleştirici ve nesnel doğa bilimi paradigmasını derinden sarsmıştır.

Kültürel çeşitliliği ciddiye alanlar için, bu çeşitlilik toplumsal dünyanın nesnel ve evrensel bilgisine ulaşma projesi için bir engel teşkil etmekteydi. Ancak, başka kültürler de doğayı farklı anlama biçimlerine sahip oldukları için, kültürel çeşitliliğin kabulü ayrıca Batıda doğa bilimsel bilgiye tanınan ayrıcalıklı statünün sorgulanmasını gerektirmekteydi. Bilimsel nesnellik ve evrensellik

---

geliştirilen görelilik kuramı ve kuantum mekaniği ile gerçekleşmiştir. Modern fiziğin temel varsayımlarına yönelik itirazlar, klasik fizik yasalarının atom altı düzeydeki madde parçacıkları için geçerli olmadığı, bu parçacıkların belli bir andaki yer ve hızlarının saptanamayacağı buluşu temelinde şekillenmiştir. Böylece fiziksel nedensellik ilkesinin yerini olasılıkçı matematiksel nedensellik almıştır. Gözlemcinin konumunun da deney sonuçlarına etkisi olduğu anlaşılmış, madde parçacıklarının hareketleri daha geniş bir çerçevede ele alınmıştır. Bunun sonucu olarak belirsizlik ve görelilik öğeleri daha çok mikroskobik dünyada geçerli olsa da doğadaki nedensellik ilişkilerine, uzay ve zamanın temel niteliklerine ilişkin düşüncelere de yansımış, yeni bir bilim paradigması ortaya çıkmıştır. (bkz. Kuhn, 2008: 193; Yıldırım, 2008: 219-227)

⁶⁹ Pozitivizmi eleştiren Thomas S. Kuhn ve onun yaklaşımını benimseyenlere göre kuramsal önermeleri sınamak için kullanılan empirik gözlemler yine aynı kuram tarafından belirlenmiş olup kuramdan bağımsız sürekli aynı özelliklere sahip bir gözlemden söz edilemez, farklı kuramsal yaklaşımları farklı nesne ve ilişkilere yönelik gözlem yaparlar.

standartlarının bizzat özel, tarihsel ve coğrafi bir konumdaki uygarlıkların (modern Batı toplumunun) bir ürünü ve özellikleri olduğu gerçeğinden nasıl kaçabiliriz? Bu düşünce biçimlerini tamamen farklı kültürlere empoze etmek ne kadar haklı olabilir? (Benton & Craib, 2008: 180)

Bilimin genelleştirici, evrenselleştirici ve bunun sonucu olarak indirgeyici yaklaşımı onun bir tür *iktidar/güç* olduğunu göstermektedir. Bu düşünce modern bilime yönelik eleştirilerin de en önemli gerekçesidir. Siyasi iktidarların bilim üzerindeki etkinliği veya siyasi iktidar-bilim ilişkisi, aynı zamanda bilimin de kendi içinde benzer bir yapılanmaya sahip olduğu düşüncesiyle desteklenerek eleştirilmiştir.

Postmodern teorisyenler bilgi teknolojilerinin gelişimi ve toplumsal-ekonomik sistemdeki değişimlerle birlikte yeni bir postmodern toplumsal oluşum üretildiğini, yeni kavram ve teorileri gerektiren yeni bir tarihsel çağa girildiğini öne sürmüşlerdir. Yeni kitle kültürü biçimlerini, tüketim toplumunu, teknolojiyi çözümleyen yeni toplum teorileri ortaya çıkmıştır.

Postyapısalcılık postmodern teorinin temelini biçimlendirir. Postmodern olarak betimlenen teorik kopuşlar postyapısalcı eleştirilerle doğrudan bağlantılıdır. Postyapısalcık, postmodern söylemleri oluşturan daha geniş bir teorik, kültürel ve toplumsal eğilimler silsilesinin bir alt grubu olarak yorumlanır. Postmodernizm, modern kavramları yapıbozumuna uğrattığı için yapıbozum (deconstruction) postmodern bir analiz yöntemi olarak da tanımlanmaktadır. Postmodern teorinin temelini oluşturan düşünce akımlarından biri olan postyapısalcılık akımı da postmodernizmin Batılı bilim anlayışına ve akıl kavramına yönelik eleştirilerini benzer açılardan dile getirir Postmodern bir yaklaşımla betimlenen kuramsal kırılmalar, postyapısalcı eleştirilerle doğrudan ilintilidir. Bu akımın en önemli temsilcilerinden J. Derrida'nın yapısökümcü yaklaşımında epistemolojinin bilgiyi elde etme amacı eleştirilmekte, bilgi yerine anlamın elde edilmesi

gerektiği ileri sürülmektedir. Yapısöküm de bu çabanın bir aracı olacaktır. Yapısökümde bilgi ve hakikatin yerine anlam geçmiştir.

Postmodernistler ise daha şüpheli bir yaklaşımla anlam üzerinde durmuştur. Örneğin; Foucault anlamı oluşturma sürecinde disiplinler arasındaki mücadeleye dikkat çekmiş, bilim-iktidar ilişkisini vurgulamıştır. Empirizmin eleştirilmesi sonucu gözlemler değil okumalar, yorumbilgisinin öne çıkmasıyla da bulgular değil yorumlar öne çıkmıştır. “Her şeyi birer metin olarak tanımlayan postmodernistler anlamı keşfetmektense yerine oturtmaya (locate) çalışırlar. Yargı bildirmekten kaçınırlar ve hiçbir zaman bir şeyi savunmaz ya da reddetmezler. Onlar bize gözlemlerini değil okumalarını, bulgularını değil yorumlarını sunarlar” (Rosenau, 2004: 26). Yapısökümcülükte insan öznesinin dışında nesnel bir gerçekliğin olduğuna yönelik inanç kaybolmuştur. Böylece her şeyden bağımsız bir hakikatin olduğu ve bilimin amacının ona ulaşmak olduğu düşüncesi de ortadan kalkmıştır. Yapısökümün bu konuyu gerekçelendirmedeki temel savı, hakikat kavramının güçlendirdiği ikili karşıtlıkların azınlık durumundaki kavramların ikincil konumunu vurgulamasıdır. “Derrida, Batı felsefesini ve kültürünü yöneten iki kutuplu karşıtlıkların (özne/nesne, görünüş/gerçeklik, söz/yazı vb.), yalnızca hakikati garantilemeye girişmekle kalmayıp, aynı zamanda daha aşağı durumdaki terimlerin ve konumların dışlanmasına ve değersizleştirilmesine hizmet ettiğini ve böylece hiç de masum olmayan bir değerler hiyerarşisi inşa etmek üzere iş gördüğünü savundu” (Best & Kellner: 2011: 38). Postyapısalcılar, modern düşüncenin izlerini taşıyan yapısalcıları eleştirmişlerdir. Yapısalcılar kültürün incelenmesine yönelik bilimsel bir temel ile hakikat, nesnellik, kesinlik ve sistem oluşturma gibi modern amaçlara sahip olmuşlardır. Postyapısalcılar ise yapısalcılığa yönelik eleştirileriyle kültür bilimlerine yeni bir bilimsel yönelim kazandırarak, postmodernizmin yeni bilim anlayışına katkı sunmuşlardır. *Yapısöküm*

(déconstruction) terimi de postmodernizm gibi pek çok anlamda kullanılsa da bu kavram felsefede metinlerin okunup yazılmasında kullanılan belirli stratejilere işaret eder, yapısalcılık gibi modern dil kuramlarına yönelik eleştirel bir okuma sağlar.

Derrida metafizikte varolan karşıtlıkları yalnızca etkisiz kılmanın tek başına yetmeyeceği kanısındadır. Tersyüz etme ve yerdeğiştirmeye işleyen yapısöküm, birbirine benzeyen felsefe karşıtlıklarında her zaman için bir şiddet sıradüzeninin söz konusu olduğunu ileri sürer. Terimlerden biri daima kendi öncelikli konumunu pekiştiren diğerini denetimi altına alır. Böylesi bir karşıtlığı yapısöküme uğratarken yapılacak ilk iş sıradüzeni yıkmaktır. Bundan bir sonraki aşamada, tersyüz edilmiş olan terimin yeri değiştirilmeli, öncelikli terim “söküme” alınmalıdır. (Sarup, 2004: 79)

Derrida felsefede ve insan bilimlerinde ortaya çıkan yeni akımın en önemli temsilcisi haline gelmiş, insan bilimlerinin söylemine ilişkin eleştirel bir yaklaşım ortaya koymuştur. Derrida ve yapısöküm özellikle insan bilimlerinin temeline ilişkin sorgulamalarıyla postmodernizm akımıyla yakından ilişkilidir. Bu bağlamda Batı metafiziğinin başlıca yanlısamalarından birisi, dili dikkate almadan yalnızca akıl yoluyla gerçek doğruya ulaşılabileceği yönündeki inançtır.⁷⁰

Foucault da Derrida gibi ayırım, benzerlik ve değişme konularını kültür, bilinç ve dil çerçevesinde tartışır. Bu iki düşünüre göre birey sürekli bir değişim içinde olduğu için kalıcı bir niteliği yoktur. Foucault’ya göre sınıflandırma ve tanımlama işlemleri öğrenme işlevini gerçekleştirmek için insanlığın görüp duyduklarına uyguladığı yapay ayırım yöntemlerinin ürünüdür. Gerçek olmayan bu ayırım insanlık tarihini oluşturur.⁷¹

Foucault ortaya koyduğu arkeolojik ve geneolojik (soy bilimsel) yöntemlerin bugünkü bilgi ve tarih anlayışı doğrultusunda kişileri Aydınlanma’nın amacına daha çok

⁷⁰ Derrida, anlama ve dil olguları üzerinde durur, dili bir iletişim aracı olarak ele almaz. Sözcüklere anlam katan duyan ve gören kişinin değişken bilinci ve düşüncesidir. Derrida’ya göre tek gerçek düşünce düzeyinde değişim gösteren *différance*’tır.

⁷¹ Bkz. Foucault, M. (1970). *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*. New York: Vintage.

yaklaştıracığını ileri sürer. Foucault Aydınlanmanın bireyin özgürleşmesi yönündeki çabasını ve var olanı keşfedip onu akıllıca eleştirme amacını destekler, bu nedenle modernizmin Aydınlanmayla örtüşen yönlerine karşı çıkmaz.

“Foucault’nun modernlik ve hümanizm eleştirisiyle birlikte insanın ölümünü ilan edişi ve toplum, bilgi, söylem ve iktidar üzerine yeni perspektifler geliştirmesi, onu postmodern düşüncenin zengin bir kaynağı haline getirdi” (Best & Kellner, 2011: 53). Foucault’ya⁷² göre doğru bilgi, epistemolojik yaklaşımlarda olduğu gibi kuramsal bilgi dizgelerinde bulunamaz. Bilgi ancak yaşamda her biri ötekinden farklı özneler olarak varlık gösteren kişiler üzerinde yapılacak geneolojik ve arkeolojik sorgulamalar sonucu her bir kişi için farklı olarak ortaya çıkar. Aydınlanma projesindeki özgürleşme çabasının epistemolojik değil ontolojik kuşkuyla temellendirilmesi söz konusu olur. Bu bağlamda bilgimizin niteliği öznel ve tek olan varolma biçimimizle ilişkilidir. Evrensel ve genelleyci kuramlar, dizgeler bilgiyi açıklayamaz. Aklın öncülük ettiği bilimsel çalışmalar bilginin hızlı oluşup aktarılmasını sağlayan genellemeler, dizgeleştirmeler ve kurallar güç ilişkileriyle şekillendirilmiştir.

IV.2.1. Postmodern Bilim Anlayışında İdeoloji ve Güç

Postmodernizm sadece bilim alanıyla sınırlı kalmamış, bireylerin dünyayı ve içinde yaşadıkları çağı anlamlandırma biçimlerine de etki etmiştir. Günümüz dünyasının değişen koşullarında kültürlerarası ilişkilere eleştirel bir gözle bakılmış, güç kavramı sorgulanmıştır. Sömürgecilik sonrası ve feminist yaklaşımla birlikte bu sorgulama kuramsal bir temele oturtulmuştur. Postmodern yaklaşımda yerel değerlerin ve tikelliğin ön

---

⁷² Bkz. Foucault, M. (1980) *Power/Knowledge*. New York: Pantheon Books. ;Rabinow P. (1984). *The Foucault Reader*. New York: Pantheon Books.

plana geçtiği çoğulcu bir anlayış hakimdir. Postmodern teorisyenler, çoğunlukla postmodern terimini Batı tarihindeki bir büyük kırılmayı ve kopuşu, bir şeylerin sona erip yeni şeylerin oluşumunu ifade etmek için kullanırlar. Bu yüzden postmodern söylemlerde yeni toplumsal ve kültürel durumu araştırıp kavramsallaştırmak için yeni kategori, yöntem ve kuramlara ihtiyaç duyulduğu vurgulanır. Modern kuramsal çerçevenin yetersiz kalması başka bir deyişle toplum bilimlerinde yaşanan bunalım postmodernizmin kabul görmesini sağlamıştır. Bu noktada Thomas S. Kuhn'un *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* adlı çalışmasında üzerinde durduğu, bilimlerin bunalım dönemleri geçirip yeni paradigmlar ortaya çıkardığı görüşü de bu savı destekler niteliktedir.

Toplum bilimlerine yönelik postmodern meydan okuma bir rastlantı değil, pek çok toplumsal ve kültürel olayın bir araya gelmesiyle oluşan bir durumdur. Postmodernizm, kültürel dönüşüm (cultural transformation), toplumsal çalkantılar, siyasi değişim, temel değerlerin derin felsefi tartışmalarla sorgulanması, disiplinlerde yaşanan bunalımlara koşut olarak ortaya çıkmış bir akımdır. Bu akımın ortaya çıkışı toplum bilimlerinde modern bilime eleştiri yapmaksızın sorgulamadan güven duymaya ve nesnel bilgi iddialarına verilen bir tepkidir. Bilimin ortaya çıkışında ise kilise ve hükümdarın otoritesine yönelik bir başkaldırı vardır. Bilimin iktidara yönelik bir dengeleyici karşıt kuvvet olarak savunulmuştur. Katı nesnellik ve araştırma yöntemlerini benimsemesine rağmen zaman içerisinde hakikatin tekeline sahip olduğunu iddia etmeye başlamış ve elde ettiği otoritenin kapsamı genişlemiştir.

Modern bilim bir otorite ya da inanç ve metodolojik ilkeler bütünü olarak tanımlanabilmektedir. Modern bilim daha çok Batılı toplumlarla özdeşleşse de Üçüncü Dünya ülkelerini de etkileyen geniş bir etki ağına sahiptir. Yerli halkları, etnik azınlıkları, sanayi işçilerini her türden her kesimden insanı etkileyerek kültürleri aşan bir konuma

ulaşmıştır. Modern bilim karmaşık güç ilişkilerinden oluşan bir sistemin parçası haline gelmiştir. Batının siyasi ve toplumsal uygulamalarına gösterilen tepkinin bilime karşı eleştirileri de içermesi kaçınılmaz olmuştur. Modern Batı’da bilimsel çalışmalarda bilgi otoritesinin iktidar/güç aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Benton ve Craib (2008) ünlü Alman biyolog Ernst Haeckel’in Darwinci fikirlerini Batı emperyalizminin soykırımcı içerimlerini haklılaştırmak için kullanmasını bir örnek olarak sunmuş ve bunun bir istisna olmayıp genel yaklaşımı yansıttığını vurgulamışlardır. Bilimsel girişimin nesnelliğinin ve değer yargılarından arınıklığının sorgulanması gerektiğini belirtmişlerdir.

Foucault, bilgi ile iktidar rejimleri arasındaki bağlantıya dikkat çekmiş, bu iki kavramın birbirinden ayıramayacağını öne sürmüştür. “Foucault’nun ‘iktidar/bilgi’ kavramı, akıl ve onun adına geliştirilmiş olan özgürleşim şemalarından duyulan postmodern kuşkunun semptomudur. İktidar ve bilgi arasındaki döngüsel ilişki, Foucault’nun insan bilimlerine yönelik soykütüksel eleştirilerinde tesis edilir.” (Best & Kellner, 2011: 71) “Foucault’ya göre her söylem ve epistemoloji belli bir politikanın ürünüdür ve onun düzenini ve değerlerini sürdürmeyi amaçlar” (Doltaş, 1999: 28).

Postmodernizmin bilim anlayışında yarattığı dönüşümün en belirgin yansıması Foucault’nun toplum bilimleri anlayışı ve soykütüğü adını verdiği yeni tarih bilimi anlayışıdır. Postmodernizmin en önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilen Foucault, çalışmalarında özellikle insan ve toplum bilimlerinin gelişimine odaklanmıştır. İnsan bilimlerinin modern bilimsel ölçütlerle oluşturulduğu dönem olan 18. yüzyılı irdelemiştir. Us ve usdışı karşıtlığını eleştirel bir bakış açısıyla yorumlayarak usdışı olarak nitelendirilen olgulara odaklanmıştır. Foucault (1973)⁷³ 19. yüzyılda deliliğin toplumsal bir eksikliğin göstergesi olarak sınıflandırıldığını ortaya koymuştur. Delilerin akıl

⁷³ Bkz. Foucault, M. (1973) *Madness and Civilization*. New York: Vintage Books.; (1996) *Deliliğin Tarihi*. (Çev. M. A. Kılıçbay). Ankara: İmge Yayınları.

hastanelerinde gözetim altında tutulmasını dönemin *olguculuk* çağının bir göstergesi olarak ele almıştır. Akıl hastaneleri o dönemde serbest bir gözlem ve teşhis alanı olarak kullanılmıştır. Bu çalışmasıyla Foucault bütün toplum ve insan bilimlerinin nasıl biçimlendiklerini ortaya koyarken pozitivism karşıtı bir duruş sergilemiştir. Foucault, bilimin iktidarın hizmetinde kullanıldığına yönelik bulgular ortaya koymuştur. Bu çerçevede psikiyatri, sosyoloji, kriminoloji gibi disiplinlerin iktidar ilişkileri bağlamında hapis, gözetim, nesneleştirme teknolojileri yoluyla ortaya çıktığını belirtmiştir. Bunun sonucu olarak da yeni iktidar teknikleri geliştirilmesine katkı sunmuşlardır. Bilime yönelik bu sorgulayıcı bakış açısı insan ve toplum bilimlerini derinden etkilemiştir.

Bu yaklaşım kuramsal çalışmalar yürüten araştırmacıların, bilginin güç ve iktidarla olan yakın bağı konusunda farkındalık kazanmalarını sağlamıştır. Rasyonellik, bilgi ve toplumsal normları eleştirel ve kuşkulu bir şekilde irdelenmiştir. İktidarın toplumsal ve bireysel yaşama okul, hastane, hapisane gibi çeşitli kurumlar yoluyla nasıl yansıdığı ortaya konmuştur. Bunun bir sonucu olarak toplum bilimlerinin gelişim sürecinde iktidarın etkisinde kaldığının ve bu açıdan kabul gören düşünce biçimlerinin ve değerlerin sorgulanması gerektiğinin altı çizilmiştir. Bu bakış açısının temelinde Nietzsche'nin⁷⁴ bilginin ve değerlerin güç/iktidar istencinin yansımaları olduğu düşüncesi vardır. Foucault yaptığı derin çözümlenmelerle toplum bilimlerine oldukça değerli katkılar sunmuştur. İktidarı, gücü, kurumları, bireyleri ve bilimi aralarındaki bağı da ortaya çıkararak bütüncül bir yaklaşımla ele almıştır.

Modernizmde epistemoloji ağırlık kazanırken, postmodernizmde ontoloji vurgulanmaktadır. Postmodernizm bilgiye, bilim felsefesinin varsayımlarına yönelik çok sayıda eleştiri barındırmaktadır. Nietzsche'nin *Wille zur Macht* kavramı insanın

---

⁷⁴ Bkz. Nietzsche, F. (1967) *The Will to Power*. New York: Random House.

varoluşundaki en önemli itici güç olarak ele alınır. Bu kavram toplum bilimlerinde pek çok araştırmaya ve kuramsal çalışmaya dayanak oluşturmuştur. Güç istenci ontoloji odaklı bakış açısının gelişmesini sağlamıştır. Böylece nesnel bilgiyi eleştiren ve karşıt tutum geliştiren bir epistemolojik yaklaşıma zemin hazırlamıştır. Foucault aklın sınırlarının belirsiz olduğunu, akıl yoluyla nelerin bilineceği değil bilinemeyeceğinin saptanabileceğini belirtmiş, bu süreçte de arkeolojik ve geneolojik yöntemlerle aklın sınırlarını sorgulayarak elde edilen bilgiyi temel almıştır. Foucault'nun oluşturduğu çerçevede güç istenci akıldan önce gelir, bilgi akıl tarafından keşfedilmez, bu istenç dünyaya bilgiyi yansıtır ve gerçekliği belirler. Bu bağlamda nesnel bilgi kavramı ortadan kalkarken, bilginin öznel ve gücün ifadesi olan yorumun ürünü olduğu düşüncesi de belirginleşmektedir.

IV.2.2. Postmodern Bilim Anlayışında Disiplinlerarasılık

Postmodern bilim anlayışının en belirgin özelliklerinden biri olan disiplinlerarasılığın temeli postmodernizmin modern bilimdeki epistemolojik kuşku yerine ontolojik kuşkudan yola çıkmasıdır. Bu nedenle postmodernizm yalnızca bilim alanlarını değil, sanatı, toplumu, yaşanan çağı derinden etkileyen, kavram ve olayların anlaşılma biçimlerini belirleyen bir düşünce akımı haline gelmiştir. Postmodernizm, bilimi insanın diğer etkinliklerinden ayrı, onlardan kopuk veya daha yüksek konumda bir olgu olarak ele almaz. Postmodern yaklaşımda sanat, dil, siyaset ve bilim gibi birbirinden ayrı gibi görünen alanlar insan öznesi temelinde buluşurlar. Bilimin diğer alanlardan kopuk bir şekilde değerlendirilemeyeceği düşüncesi göz önüne alındığında disiplinler arasında da ayrımların yapılmaması gerekliliği daha anlaşılır olacaktır. Postmodern çerçevede insandan bağımsız olan ve ulaşılması gereken bir gerçek kavramı yoktur. Bilim de tıpkı diğer alanlar gibi insan gerçeğinden doğarak, insan ve toplumu ilgilendiren konulara nüfuz eder.

Modernist yaklaşımın aksine postmodern yaklaşımda bilgi alanları yapay sınırlarla ayrıştırılmaz. Postmodern teoriler akademik disiplinler arasındaki sabit sınırları yok eder ve disiplinlerüstü söyleme başvururlar. Toplum teorisi, felsefe, kültür eleştirisi, siyaset ve feminist teoriyle sentezler oluştururlar.

Örneğin, postyapısalcılıkta kadın-erkek ikili karşıtlığı bağlamında kadınların daha aşağı bir konumda değerlendirilmesi eleştirilmiştir. Feminist akımın yapıbozumculuğu bir yöntem olarak benimsemesi farklı akımların aynı noktada birleşmesini sağlamış, alanlar arası sınırları kaldırmıştır. Modernizm ve yapısalcılık, disiplinler arasındaki katı sınırları oluşturması ve iki karşıtlıklar yoluyla bazı kavramları ikincil konuma yerleştirmesi bağlamında postmodernizm ve postyapısalcılıkta eleştirilmiştir. Postmodernizmin disiplinlerarası özelliği, hemen her alanın kökenine benzer sorgulamalar kazandırmış; modernitenin kavram örgüsü yapıbozumuna uğratılarak geleneksel akademik söylem tarzı reddedilmiştir.

Postmodernizmin köklü disiplinlerarası niteliğini birkaç örnek vererek gayet iyi görmek mümkün. Modern rasyonel organizasyona yönelik postmodern meydan okumalar çeşitli alanlarda gözlenir. Mesela post-modern sanat işlevsel olandan çok estetik olanı vurgular. Edebiyatta rasyonaliteye meydan okuyan post modern romancılar katı çizgisel olay örgüsünden vazgeçerler. Öyküdeki her türlü düzenli öge ya da tasarım okur tarafından sağlanmalı hatta uydurulmalıdır. Psikolojideyse bu eğilim bilinçli, mantıklı, tutarlı öznenin sorgulanması biçiminde ortaya çıkar. Siyaset biliminde, dikkatli bir biçimde tanımlanmış, birbirleriyle örtüşmeyen alanlar içinde işleyen hiyerarşik, bürokratik karar alma yapılarının otoriteleri sorgulanmakta. Antropolojide bu yaklaşım yerel, ilkel kültürlerin korunması ve bu kültürleri değiştirmeye (yeniden organize etmeye) çalışan Birinci Dünya'nın "iyi niyetli" planlı müdahalelerine karşı çıkma şeklini alıyor. Felsefede öznel olana yenilenmiş bir saygı gösterilmekte ve akılla nesnellikten giderek daha fazla kuşku duyulmakta. (Rosenau, 2004: 26)

Postmodernizm farklı alanları ve yaklaşımları aynı düzlemde buluşturarak ve her alana etki ederek birleştirici bir rol oynamaktadır. Bu birleştirici rolü oynarken, özel

olanı genelleştirmeyi değil farklılıkları ön plana çıkarmayı seçer. Postmodernizmin daha çok insan ve toplum bilimlerinde yankı bulmasının sebebi de budur. Postmodernizmin dönüştürdüğü yeni bilimsel tutum, antropoloji, edebiyat, tarih gibi alanlarda yerleşmiştir. Postmodern antropolojide hakikat ve teoriden vazgeçilir, yorum, deneyim, diyalog ve çokseslilik temel alınır. Postmodern Tarih anlayışı “niceliksel, yapısal ya da işlevsel yöntemlerden değil yapıbozumundan, öznel yorumdan ve simgesel bir gerçeklik kuruluşundan” (Rosenau, 2004: 105) etkilenmiştir. Postmodernizmin etkisindeki tarih yaklaşımında hakikat arayışı ve nedensellik yerini metinlerin yapıbozumuna uğratılmasına, mikro anlatılara bırakır. Geleneksel tarih anlayışındaki merkezi ve büyük anlatılar, kişi ve olaylar önemini yitirir. Gündelik hayat ile azınlık konumundaki bireyler ve hayatları daha önemli hale gelir. Foucault’ya (1980) göre yeni tarih anlayışı tarih ile kurmaca arasındaki farkı siler. Foucault’nun soykütüğü anlayışı postmodern tarih anlayışına ilham vermiştir. Foucault’nun soykütüğü, kopuşlar üzerinde bilimi ve bilim nesnelere neyin kurduğuna dair doğru bir bilgi ve keyfi bir fikir edinmek adına, filtreden geçiren, hiyerarşi kuran ve düzenleme yapan tekil bir bilgi bütününe iddialarına karşı yerel, süreksiz, oyundan atılmış, gayri meşru bilgiler üzerinde odaklanır. Foucault önemsiz gibi görünen, bu yüzden de dışlanan ve marjinal olarak nitelendirilen tekil ayrıntılar üzerinde durmayı tercih eder.

“Postmodernistler doğa bilimleri insan bilimleri toplum bilimleri sanat ve edebiyat arasında kültür ile hayat arasında kurmaca ile teori arasında insan hayatının neredeyse bütün alanlarında görüntü ve gerçeklik arasında katı sınır çizgileri çizilemeyeceğini ileri sürerler” (Gregory, 1989: 68; Lash ve Urry, 1987:287; Lyotard ve Thébaud, 1985; Vattimo, 1988; aktaran: Rosenau, 2004: 24).

Üniversitelerde akademik disiplinlerin geleneksel katı tanımlarının ve kategorileştirmelerinin modernliğin kalıntıları olduğu düşüncesiyle akademik kurumlardaki

yapılanmada disiplinlerarası bölümlere karşı bir postmodern eğilim söz konusu olmuştur. Özellikle toplum bilimlerinde, aynı zamanda doğa bilimlerinde olduğu kadar mimari, resim, dans, film, gazetecilik, edebiyat, müzik, felsefe, fotoğraf, heykel, tiyatro vb. alanlarda da sınırları aşan postmodern yönelimin görülmesi yaşanan çağın göstergesidir.

Postmodern bilim anlayışını benimseyen araştırmacılar bu yaklaşımın disiplinlerarası araştırma yönelimini kendi çalışmalarına da yansıtırlar. “Michel Foucault postmodernizmin disiplinler aşırı karakterinin bir örneğidir. Foucault aynı zamanda hem tarihçi hem felsefeci hem toplum teorisyeni hem de siyaset bilimciydi. Jacques Derrida da bir başka örnektir o da diğer sıfatlarının yanı sıra bir felsefeci sanat eleştirmeni ve mimari danışmandır” (Giovanni, 1998; Seabrook, 1991: 74; aktaran Rosenau, 2004: 24).

IV.2.3. Postmodern Bilim Anlayışında Yorumsal Yaklaşım

Hermeneutik ve postmodernizm, pek çok yönden benzerlikler taşıyarak birbirlerinin varsayımlarını güçlendirmişlerdir. Her ikisi de empirizm ve pozitivizm eleştirisi bağlamında yorumu ön plana çıkarmıştır. Bu bağlamda bilim alanında postmodern yaklaşımın izlerini hermeneutikte aramak yararlı bulgular ortaya çıkaracaktır. Modern epistemolojiyi temel alan pozitivist yaklaşım yorumsal yaklaşımda ve benzer tartışmalarla postmodern bilim anlayışında sorgulanmış bilime yeni açılımlar getirilmiştir. İnsan ve toplum bilimlerinde köklü bir değişime yol açan yorumsal yaklaşımda nesnel bilgiye ulaşmanın olanaklılığı sorgulanmıştır. Bu yaklaşıma göre insan bir olayı, durumu, nesneyi yorumlarken kendi dünyasının sınırlarında kalır. Yorum sürecinde belli noktalar seçilerek ön plana çıkarılır. Hermeneutik ve postmodernizm, nesnel bilgi eleştirisi bağlamında yorumu ön plana çıkarmıştır.

Hermeneutik'in en önemli temsilcilerinden H. G. Gadamer'in yorumlama sürecinden ayrıştırılamayan hermeneutik gerçek kavramını öne sürmesi, modern bilimdeki evrensel bilimsel yöntem iddiasını eleştirmesi ile postmodern çerçevede modern bilimin gerçek bilgi iddialarının reddedilip nesnel bir gerçekliğin olmadığı düşüncesinin kabul görmesi bu iki yaklaşım arasındaki bağlantıları ortaya koyar.

Postmodern bilim anlayışında kabul gören yeni özne anlayışıyla birlikte, öznenin nesne karşısında belirleyiciliği artmıştır. Nesnenin incelenmesi ve değerlendirilmesi sürecinde öznenin konumu bilimsel çalışmanın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Hermeneutik'in bilime yaklaşımı da benzer şekildedir. Bu yaklaşıma göre sosyal bilimci olgulara nesnel bir şekilde yaklaşamaz, onları çağının değer yargılarıyla yorumlar, anlama ve yorumlama süreçlerinde insanın nesneden ayrıştırılması mümkün değildir. Hermeneutik (yorumbilgisi) insan bilimlerine yoruma dayalı yaklaşım getirmiş modern teori içindeki pozitivist yaklaşıma, bilimsel yöntem anlayışına karşı eleştirel bir akım olarak gelişmiştir. Dilthey ve Gadamer yorumbilgisinin sosyal bilimler alanında bilimsel bir temel oluşturması amacıyla yürüttükleri çalışmalarıyla söz konusu eleştirel akımı temsil etmişlerdir. Postmodern bilim anlayışı da benzer bir süreçle modern bilim anlayışındaki pozitivist yaklaşıma, nesnellığe ve genelleyici tutuma yönelik eleştiriler getirmiştir. Postmodern çerçevede belirlenemezlik, çeşitlilik, farklılık, karmaşıklık vurgulanır ve biricik olana özel bir önem verilir. "Postmodern bilim yandaşları kaos, belirlenmemişlik ve yorumbilgisi ilkelerini benimser." (Best & Kellner, 2011: 308) Yorumlamacı geleneğe göre görgül verilere dayanarak birbirine benzeyen olguları aynıymış gibi ele alınmaktan, genellemelerden kaçınılmalı, olgular kendi bağlamları içindeki biricikliğiyle algılanmalıdır. Bu çerçevede postmodern ve yorumsal yaklaşım

arasında benzerlikler mevcuttur. “Felsefede öznel olana yenilenmiş bir saygı gösterilmekte ve akılla *nesnellikten* giderek daha fazla kuşku duyulmakta” (Rosenau, 2004: 24).

Postmodern çerçevede tarafsız gözlem yapmanın imkansızlığı üzerinde durulur. Nesnelliğin yerini görecilik ve duygulara olan güven alır. Gözlemcinin ya da araştırmacının bakış açısı ve özellikleri önem kazanır. Yorumsal yaklaşımda da bilimsel araştırmaya dahil olan öznelerin algılayışları öne çıkarılır. Araştırmaya konu olan olayların öznelerin algılayışlarından bağımsız olarak anlaşılamayacağı savunulur. “Sosyal bilimcinin zaten kendi içinde bir yorum olan olguları ikinci bir yorumlama çabası vardır. Yani sosyal bilimci olgulara ‘nesnel’ bir tarzda yaklaşamaz” (Gökçe, 2012: 27) Sosyal bilimci etkisinde olduğu belirli kültürel, tarihsel ve ideolojik faktörlere karşı eleştirel bilince sahip olmalıdır. Yeni bilimsel bilgi üretme amacındaki araştırmacının alansal bilgisinin yanında, fizyolojik ve psikolojik özellikleri, düşünceleri, dünya görüşü, kişiliği ve değer yargıları da bilgi üretme sürecini önemli ölçüde etkileyecektir. Bu yaklaşım toplum bilimlerindeki yorumsal yaklaşımla paralellik göstermektedir. Sosyal bilimci olgulara nesnel bir şekilde yaklaşamaz, onları çağının değer yargılarıyla yorumlar.

Postmodernizm ile Hermeneutik, doğa bilimi modelini toplum bilimlerine uyarlama girişimine gösterdikleri tepkide de benzerlik taşırlar. Postmodern çerçevede doğa bilimi modelini toplum bilimlerine uygulama çabaları reddedilir. Bunun temel nedeni postmodernistlerin doğa bilimsel yöntemlerin Batı’da doğan ve tüm dünyaya yayılan egemen gücün bir parçası olduğunu düşünmesidir. Yorumsamacı/yorumsal gelenek de doğa bilimleri ile sosyal bilimler arasında belirgin bir fark görmektedir. Bu yaklaşıma göre kültür, tarih ve insana dair olayların anlam boyutu nedeniyle doğa olaylarıyla aynı şekilde değerlendirilemez. Doğa bilimi modelini toplum bilimlerine uygulama çabasının en belirgin örneklerinden biri de Comte’tur. Comte’un pozitivist bir anlayışla sosyolojiyi doğa

bilimi modeline göre kurma çabası Dilthey tarafından eleştirilmiştir. Dilthey Hermeneutik'i toplum bilimlerinde bir yöntem olarak kullanarak bu bilim alanının doğa bilimlerinden kesin çizgilerle ayrılması gerektiği ve adının da tin bilimleri olması gerektiğini öne sürmüştür. Dilthey'in doğa bilimlerinden yöntem olarak ayrılan bir toplum/insan bilimi kurma çabası ile postmodernizmin doğa bilimi modelinin toplum bilimlerine uygulanma çabasını reddedişi paralel görüşlerin ürünleridir. "Bilimsel nesnellik ve evrensellik standartlarının modern Batı toplumunun bir ürünü olduğu gerçeği" (Benton ve Craib, 2008: 180) kabul görmüştür. Böylece pozitivist ve empirist yaklaşıma yönelik eleştiriler de başka yaklaşımlara yol açmıştır. Hermeneutik geleneğin, postmodernizme zemin hazırlayan en önemli girişimlerden biri olduğu belirli noktalarda somutlaşmaktadır.

Postyapısalcılık, yapısökümcülük ile hermeneutik arasındaki ilişki D. Hoy (2004, 2009)⁷⁵ tarafından ortaya koyulmuştur. "Hem hermeneutik hem de postyapısalcılık Nietzsche'nin anlama ve yorumlama karşısında bilgi ve açıklamaya verilen ayrıcalıklı konumu ortadan kaldırma projesinden etkilenir. Felsefenin açıklamadan ziyade yorum olarak anlaşılması gerektiği yönündeki hermeneutik görüş, Nietzsche'nin 'yalnızca yorumlar vardır' şeklindeki meta felsefi iddiasıyla bağlantılıdır" (Hoy, 2004: 31).⁷⁶

Metinsel yorumlama bilimi olarak nitelendirilen ve metnin anlamını ortaya çıkarmayı amaçlayan Hermeneutik postmodern felsefede önemli rol oynamaktadır. Postmodernitenin sorunsalları aynı zamanda ontolojik Hermeneutik'in konusu olarak ele alınır. Dünya deneyimimizdeki heterojenlik ve çeşitlilik geçmiş ile şimdi arasında bir süreklilik oluşturularak çözülecek hermeneutik bir sorun olarak görülür. Heidegger'in

⁷⁵ Bkz. Hoy, D. C. (2004). *Critical Resistance: From Poststructuralism to Post-Critique*. Massachusetts: The MIT Press.; (2009). *The Time of Our Lives: A Critical History of Temporality*. Massachusetts: The MIT Press.

⁷⁶ Both hermeneutics and poststructuralism are informed by Nietzsche's project of displacing the Platonic, Cartesian, and Kantian privilege given to knowledge and explanation over understanding and interpretation. The hermeneutical view that philosophy itself should be understood as interpretation rather than explanation is consistent with Nietzsche's metaphilosophical claim that there are only interpretations.

metafizik ve varlık üzerine görüşleri ile Nietzsche'nin doğru/gerçek gibi değerlerin çöküşünü ilan ettiği yaklaşımından yola çıkan G. Vattimo (1988) hermeneutik temelli yaklaşımını postmodernizm ile bağdaştırmıştır. Nietzsche'yi Heidegger'in karşısında değerlendiren Fransız postmodernistlerden farklı olarak Nietzsche'nin metinsel stratejileriyle Heidegger'in varlığın anlamı düşüncesini birleştirir. G. Vattimo, Gadamer'in düşüncelerini geliştirerek 20. yüzyıl hermeneutik geleneğinin en önemli isimlerinden biri olmuştur. Bilimsel bilgilerin sanat ve retorikle bütünleşmesi gerektiğini, ancak bu şekilde güncel deneyimimizin sürekliliğini yeniden oluşturabileceğimizi belirtir. Bunun ise retorik olarak ikna edici bütünleşik bir dünya görüşü oluşturmak için felsefeyi gerektirdiğini öne sürer. Bu dünya görüşü bilimsel bilginin izole edilmiş öğelerini de içerecektir.⁷⁷

Postmodernizm bir yandan modern bilimin eleştirel akımından izler taşısa da, hemen her alana etki eden ve yeni akımlar ortaya çıkaran bir yaklaşım olmuştur. Hermeneutik, postmodern felsefede önemli bir rol oynamıştır. Hermeneutik de postmodern bir bakış açısıyla yeniden yorumlanmış ve aralarındaki temel benzerliklerden yola çıkarak Postmodern Hermeneutik ortaya çıkmıştır. Bu terimi ilk olarak ortaya atan Gianni Vattimo (1988)⁷⁸ postmodern bilim anlayışının bir gereği olarak doğa bilimleri ile toplum/insan bilimlerini katı çizgilerle ayırmanın doğru olmayacağını öne sürer.

Postmodern çerçevede bilimsel bilginin ayrıcalıklı konumu reddedilir, bilimsel bilgi de diğer bilgi türleri gibi insan deneyiminden doğar ve onu biçimlendirir. Hermeneutik ve postmodern yaklaşım bilimin insan üzerindeki egemen bir güç olarak

---

⁷⁷ Reconstructing the continuity of contemporary experience cannot be accomplished without unifying art and rhetoric with information from the sciences, and this requires philosophy "to propose a 'rhetorically persuasive', unified view of the world, which includes in itself traces, residues, or isolated elements of scientific knowledge" (Vattimo 1988, 179; bkz. Stanford Encyclopedia of Philosophy)

⁷⁸ Bkz. Vattimo G. (1988) *The End of Modernity: Nihilism and Hermeneutics in Post-Modern Culture*. Baltimore, Maryland: The Johns Hopkins University Press.; Aylesworth, Gary, "Postmodernism", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2013 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<http://plato.stanford.edu/archives/sum2013/entries/postmodernism/>>.

mutlak tanım, kavram ve yöntemler ortaya koymasına karşı gelerek, dünyayı anlama ve yorumlamada insanın merkezi konumuna vurgu yapar. Böylece daha çok hümanizm akımıyla belirginleşen; ancak bütün bir modern çağ boyunca bilimin egemenliğinin gölgesinde kalan insan merkezli yaklaşıma eski değeri geri kazandırılmıştır.

IV. 3. Postmodernizmde Feminizm ve Sömürgecilik Sonrası Yaklaşım

Postmodernizm tartışmalarının her alanda yoğunluk kazanmasıyla birlikte feminizm adlı akım daha görünür olmaya başlamıştır. Bilime ve epistemolojiye önemli etkileri olan feminizm, postmodernizm ile pek çok yönden güçlü bağlantılara sahiptir. Postmodernizm ve feminizmin benzer temellere ve çıkış noktalarına sahip olduğu, bu doğrultuda bu iki yönelimin birbirine katkı sunabileceği görüşü pek çok araştırmacı tarafından vurgulanmıştır. Feminizmin postmodern anlayışı benimsemesiyle birlikte tarihsel ve kültürel çeşitliliğe daha fazla dikkat çekilmiş, özcü, evrenselci ve temeldenci yönelimlerden uzaklaşarak daha birleştirici, karşılaştırmacı bir toplumsal eleştiri anlayışı kazanmıştır. Mark Poster (1989)⁷⁹ feminist hareketi, postmodernizmin ortaya çıkışının bir nedeni olarak ele alır. Feministlerin Batı toplumlarının yapı ve düşünce sistemlerini eleştirmeleriyle birlikte modernist görüş de sorgulanmaya başlamıştır.

Modern projenin ideallerine yönelik 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan en önemli eleştirel yönelimlerden biri olan feminizm, modern söylemin toptan sorgulanmasını gerektirecek köklü eleştiriler sunmuştur. Feminizm, modern projenin sunduğu insan kategorisinin ve bu kategori merkezinde dünyaya ilişkin getirdiği açıklamaların tüm insanların bakış açısını yansıtacak düzeyde evrensel olmadığını öne sürmüştür. Bu eleştiri sosyal bilimler alanındaki yaklaşım ve tartışmalarının en önemli

---

⁷⁹ Bkz. Poster, M. (1990) *The Mode of Information*. Chicago: The University of Chicago Press.; (1989) *Critical Theory and Poststructuralism*. New York: Cornell University Press.; Doltaş. D. (1999) *Postmodernizm: Tartışmalar ve Uygulamalar*. İstanbul: Telos Yayıncılık.

konularından biri haline gelmiştir. Feminist eleştiriler postmodernizmin ortaya çıkışına kaynaklık eden gelişmeler arasında önemli bir yer tutmaktadır.⁸⁰

Madan Sarup (1993)⁸¹ felsefeye yönelik derinlikli ve geniş kapsamlı eleştiriler sunan feminizm ve postmodernizmin son yılların en önemli siyasi ve kültürel akımları olduğunu belirtmiştir. Her iki akım da felsefenin kültürle olan köklü ilişkisinin eleştirilerini sunmuş, felsefe ve kuramın siyasal ve toplumsal eleştiri işlevini yerine getirmesi sağlanmıştır. Feministler de postmodernistler gibi geleneksel felsefi temellere dayanmayan yeni toplumsal eleştiri paradigmaları geliştirmeye çalışmışlardır. M. Morris'e (1988)⁸² göre feminizm postmodernizm söylemine olanak sağlayan koşullardan biri olarak işlev görür ve feminist çalışmalar postmodernizm tartışmalarının çerçevesinde kullanılabilir.

Feminizm de postmodernizm gibi bilim anlayışında eleştirel bir akım olarak öne çıkarak dönüştürücü bir etki yaratmış, feminist bir epistemolojinin olanaklılığı sorgulanmıştır. Feminist bakış açısı epistemolojisinin geliştirildiği dönem aynı zamanda postmodernizm olarak bilinen *Aydınlanma karşıtı düşüncenin* hızlı yükselişine tanık olmuştur. Feministlerin ve bakış-açısı epistemolojisinin yaratılmasına katkıda bulunanların bazı postmodern temalara odaklanmasıyla postmodern bir feminist akım oluşmuştur.⁸³ Modern bilim anlayışının genelleyci ve nesnellik odaklı yaklaşımı yerine tikellik ve öznellik ön plana çıkmıştır. Feminist bakış açısı epistemolojisine göre aynı toplum farklı konumlardaki insanların deneyimleri açısından değerlendirilirse çok farklı sonuçlar elde edilir. Toplumda yaşayan engelli bir bireyin deneyimleri duruma ve bireye özgüdür. Bu özel deneyim öznesinin kimliği, bireysel özellikleri ve toplumdaki konumu, topluma özgü

⁸⁰ Bkz. Demir, Ö. (1992) *Bilim Felsefesi*. İstanbul: Ağaç Yayıncılık.

⁸¹ Bkz. Sarup, M. (1993) *An Introductory Guide to Post-Structuralism and Postmodernism*. University of Georgia Press.

⁸² Bkz. Morris, M. (1988) *Feminism, Reading Postmodernism*. London: Verso.

⁸³ Bkz. Benton T. ve Craib I. (2008) *Sosyal Bilim Felsefesi: Toplumsal Düşüncenin Felsefi Temelleri*. (Çev. Ümit Tatlıcan ve Berivan Binay). İstanbul: Sentez Yayıncılık.

bilgiye katkı sunar. Feminist epistemoloji özel deneyimlerin tarihsel ve sosyal bilimsel çalışmalardaki rolünü ortaya koyar. Feminist araştırma yönelimi özellikle 1960'ların sonunda sosyal bilimlerde dönüştürücü bir etki yaratmış, araştırmacılar ve araştırılan arasındaki diyaloğa dayalı ilişkiler vurgulanmıştır. Araştırmayla bağlantılı güç ilişkileri sorgulanmış ve bunun etik içerimleri araştırılmıştır. Postmodern bilim anlayışında ortaya çıkan araştırmacı ile araştırma nesnesi arasındaki etkileşim ve araştırmacının araştırılan nesneye olan yansımaları feminist yaklaşımda da vurgulanmıştır.

Postmodernizm Batı felsefesine yönelik eleştirileriyle, çelişkilere, çarpıklığa ve ayrımcılığa karşı tepkileriyle modernizm karşıtı ve özgürleştirici bir tutumla düşünce tarihi içinde önemli bir yere sahip olmuştur. Postmodernizm bilgi, hakikat, gerçeklik gibi epistemolojinin en temel kavramlarını sorguladığı için kuramsallaşma düşüncesini de sarsmıştır. Postmodern teori modern teori anlayışının kökten değişime uğramasıyla doğmuş, bunun yanında sömürgecilik sonrası gibi akımlar da postmodern düşüncüyü benimseyenler için eleştirel tutumlarını temellendirecek bir ortam sunmuştur. Postmodernizmin çıkış noktası olan ontolojik kuşkuyu, başka bir deyişle gerçeğin insan beyninde çeşitli etkileşimler sonucu yaratıldığını savunan çağdaş düşünce ve eleştiri kuramlarından en önemlilerinden biri sömürgecilik sonrası yaklaşım (postkolonyalizm) dır. Bu yaklaşım postmodern yaklaşımın belirginleştirdiği pek çok sorunsala ilişkin öneriler sunar, bu çerçevede postmodernizmle ortak temelini güçlendirir. Sömürgecilik sonrası söylemi postmodern söylem üzerine geliştiren Gayatri C. Spivak (1993) ve Homi Bhabha (1997) gibi düşünürler öznelliğin ulusal kimlik oluşumuyla içiçe olduğunu vurgularlar. Bu bağlamda gücü elinde bulunduran egemen kültür olarak sömürgeci, norm ve gerçeği oluşturur ve tanımlar. Buna karşın sömürülen toplum bu durumu postmodern bir sorgulamayla çözerek sömürgeci gücün merkezinde şekillenen yapının dışına

çıkabilecektir. Sömürgecilik sonrası yaklaşım Batı modernizminin kabul ettiği tarih ve kimlik tanımlarını postmodern bir yöntemle sorunsallaştırır ve Batı'ya değil kendine ait bakış açısıyla tarih, gerçek ve kimliğini oluşturmaya çalışır. Sömürgecilik sonrası yaklaşım postmodern yaklaşımın bir türü olarak da ele alınmaktadır. Sömürgecilik sonrasına ilişkin konulara odaklanan araştırmacılar kültürler ve toplumlararasıdaki güç farklılıklarına ve kimlik sorunlarına postmodern bir bakış açısıyla, postmodernizmin kavram ve yöntemleriyle yaklaşır. Sömürgecilik sonrası yaklaşım Batı eleştirisi bağlamında postmodernizm ile ortak bir çıkış noktasına sahiptir. Tarihçi Mark Poster'a (1990) göre modernist görüşe ve onun insanlığa getirebileceği mutluluğa olan inanç 20. yüzyılın ikinci yarısında sorgulanmaya başlanmıştır. Modernizmden kopuşun nedenleri arasında ilk olarak sömürgecilik gösterilir. Kolonilerin bağımsızlıklarını kazanmasıyla insan-merkezli Batı düşüncesinin temelden sorgulanmaya başlanması; onun, belli toplumların ve grupların çıkarlarına hizmet ettiği öne sürülerek, insan-merkezli düşüncenin mevcut politik güce destek verdiğinin kanıtlanmaya çalışılması modernizme yönelik eleştirilerin artmasını ve postmodernizmin kabul görmesini sağlamıştır.

V. BÖLÜM: POSTMODERN BİLİM ANLAYIŞININ ÇEVİRİBİLİM ARAŞTIRMALARINA YANSIMALARI

Sosyal bilimler alanı postmodern bilim anlayışının sorgulamalarıyla kökten bir dönüşüme uğramıştır. Sosyal bilimler kapsamında değerlendirilen çeviribilim de postmodernizmin temel varsayımlarının, değişen bilim anlayışının somutlaştığı ve bu bağlamda araştırmacıya zengin bulgular sunan bir alandır. Postmodern bilim anlayışı çeviribilim araştırmalarına kültürel dönüş(üm)le birlikte değişen araştırma yöneliminin eleştirel çeviribilim adı altında belirginleşmesiyle yansımıştır. Modern bilim anlayışının yansımaları olarak ele alınan betimleyici çeviribilim, postmodern yaklaşımla eleştirel bir boyut kazanmış ve eleştirel çeviribilim adıyla literatürde yerini almıştır. Bunun yanında çeviribilimin kültür araştırmalarıyla kurduğu disiplinlerarası ilişkiler alana feminist ve sömürgecilik sonrası çeviri yaklaşımları olarak yansımış, güç ilişkileri ve ideoloji temel araştırma konuları haline gelmiştir.

V.1. Betimleyici Çeviri Araştırmalarından Eleştirel Çeviribilime Geçiş

Çeviribilim alanındaki araştırmalar modern bilim anlayışına uygun olarak betimleyici yaklaşımla sürdürülmüştür. Kuramsal anlamda ilk betimleyici araştırmalara yönelik ilk çalışmalar Gideon Toury ve Itamar Even-Zohar, James S. Holmes'ün (1972) tarafından tasarlanarak çerçevesi belirlenmiş ve geliştirmiştir. Özellikle çeviride erek dizgenin ve çevirinin erek dizgede kazandığı işlevin bilimsel araştırmalarda ve çeviriye olan bakış açısında ön plana çıkmasını sağlamışlardır. Even-Zohar (1978) çevirilerin kültürel ve toplumsal işlevlerine, Toury (1980, 1995) ise çevirilerin erek dizgedeki konumuna dikkat çekmiştir. Toury'nin yaklaşımında kaynak metin ve kültür birincil konumunu çevirilere ve erek kültüre bırakmıştır. Bununla birlikte Toury, nesnel bir bilim

dalı oluşturma çabasıyla görgül bir yöntem izlemiştir. Çeviribilim alanının bilimsel bir alan olabilmesinin koşulunu da bu şekilde öngörmüştür. Ancak asıl gözlemlenebilir olan normların kendisi değil, daha çok normların yönlendirdiği davranış örnekleri ve ürünleridir. Toury'nin yanı sıra Hermans (1985) ve Lambert (1988) de betimleyici çeviri araştırmaları çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu araştırmacıların çalışmaları çeviribilimin akademik bir disiplin olarak temellerinin sağlamlaşması açısından son derece önemlidir. Hermans (1999: 7) farklı bileşenleri içerisinde barındıran bir alan olarak çeviri araştırmalarını niteleyen *betimleyici*, *empirik* ve *erek odaklı* gibi etiketler yerine tek bir adlandırma yapmadan onları sınıflandırmanın önemini ortaya koymuştur. Toury'nin betimleyici çeviribilim araştırmalarında eşdeğerlik ölçütü olarak öne sürdüğü *yeterlik* ve *kabul edilebilirlik* terimleri yerine kaynak ve erek odaklılık terimlerini önerir. Hermans bu eleştirisini Toury'nin öne sürdüğü terimlerin sınırlarının belirsiz olduğu görüşü doğrultusunda gerekçelendirir.

Çeviribilimde yaşanan *kültürel dönüşüm* olarak değerlendirilen ve çevirinin rolünü kültürel bir vektör olarak ortaya koyan Lefevere ve Bassnett'in (1990) betimleyici yaklaşımları da alana büyük bir katkı sunmuştur. Çeviribilimde yaşanan bu dönüşüm aynı zamanda betimleyici çeviribilimden eleştirel çeviribilime bir geçiş süreci olarak da yorumlanabilir.

Brownlie (2009)⁸⁴ Holmes'ün bu yaklaşımında çeviribilimi doğa bilimlerinin yapı, amaç ve yöntemlerini benimseyen bir disiplin olarak tasarladığını ortaya koymuştur. Çeviribilimin sosyal bilimler kapsamında değerlendirildiği göz önünde bulundurulduğunda çeviri araştırmalarında doğa bilimlerine özgü yöntemlerin kullanılması sorunlu bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Pozitivist yaklaşım ve görgül yöntemin öne çıktığı doğa

---

⁸⁴ Bkz. Brownlie, S. (2009) Descriptive vs. Committed Approaches. İçinde Baker, M. & Saldanha G. (Ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. (ss. 77-81). Abingdon: Routledge.

bilimlerinin araştırma yöntemi, insan öznesinin ön plana geçtiği sosyal bilimlerde belli başlı sorunlara yol açabilmektedir. Pozitivist yaklaşıma tepki olarak doğan yorumsal yaklaşımın sosyal bilimler açısından önemi bu noktada somutlaşmaktadır. Betimleyici çeviri araştırmalarının pozitivist ve nesnel tutumu eleştirel çeviribilimin öne sürdüğü temel eleştiri odaklarından birini oluşturmaktadır.

Itamar Even-Zohar yetmişli yıllarda ortaya koyduğu çoğul dizge kuramında çeviri yazının edebiyat çoğul dizgesi içerisindeki konumunu sorunsallaştırmıştır. Çoğuldizge kuramı yazınsal eserleri kendi kuralları çerçevesinde biçimlenen dizgeler olarak ele alır. Buna karşın Hermans (1999) metinsel dizgelerin toplumsal ve kişilerarası bağlamlardan ayrı olarak ele alınamayacağını öne sürer.

Postmodern toplum bilimleri anlayışında öne çıkan kültürel ve toplumsal boyut çeviribilim araştırmalarında kendini göstermiştir. Çevirinin kültürel ve toplumsal yönü Even Zohar'ın doksanlı yıllardaki çalışmalarında da öne çıkmıştır. Even Zohar'ın işlev odaklı betimleyici çeviribilim araştırması olarak değerlendirilen yaklaşımı, kültürel dönüşle birlikte gelişen postmodern akımın etkisiyle çeviri sosyolojisi adlı alanın doğmasının da önünü açmıştır. Bu bağlamda söz konusu yaklaşımın çevirinin çok yönlü bir olgu olduğu ve buna uygun olarak disiplinlerarası bir çalışmayı gerektirdiği düşüncesine yakın durduğu söylenebilir.

Theo Hermans (1999) *Translation in Systems* adlı çalışmasında betimleyici çeviri araştırmalarına ve özellikle çoğuldizge kuramına yöneltile eleştirileri ortaya koymuş, eleştirel çeviribilime önemli katkılar sunmuştur. Even-Zohar'ın kuramının temelini oluşturan dizge kavramı edebiyat türlerinin merkez-çevre ilişkileriyle oluşturdukları bir sistemi ifade etmek için kullanılmıştır. Eleştirel çeviri yaklaşımları kültür dizgesinin işleyişinde insan öznesinin varlığının görmezden gelinemeyeceğini öne

sürmüştür. Ayrıca çevirinin güç ilişkileri bakımından değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu yaklaşıma göre çevirilerin çoğul dizge içerisindeki konumu ve çeviri stratejilerinin metin, dizge ve kültürler arasındaki güç dengeleri göz önüne alınarak irdelenmelidir. Böylece çeviri araştırmalarında daha sorgulayıcı ve eleştirel bir araştırma yönelimi ortaya çıkmıştır. Bu çalışma doksanlı yıllarda eleştirel yaklaşımların da etkisiyle yeniden düzenlenmiş ve geliştirilmiştir. Çeviri olgusunun çok yönlü ve karmaşık doğası gereği bu tür bir düzenleme kaçınılmaz olmuştur. Even-Zohar (1997) çoğul dizge kuramını bu eleştirileri göz önünde bulundurarak geliştirmiş ve bireylerin kültürel dönüşümde ve kültürel aktarımda önemli rol üstlendiklerini bulgulamıştır. *The Making of Culture Repertoire and the Role of Transfer* çalışmasında kültür planlaması kavramını daha geniş bir bakış açısıyla ele almıştır. Çevirinin belli bir kültür dizgesi içindeki ilişkilere bağımlı bir etkinlik olarak ele alındığı bu çalışmada kültür repertuarının oluşturulmasındaki süreçleri açıklamak, kültürel aktarımın bu süreçteki önemini ortaya koymak amaçlanmıştır. Üzerinde durulan temel nokta ise kültürel aktarımın toplumsal ve kültürel bağlamlarıdır. Bu yaklaşımda kültür araştırmaları çerçevesinde en önemli kavram olarak görülen kültür repertuarı, toplumun yaşamının düzenlenişinde kullandığı seçenekler toplamını ifade eder. Toplumun yaşamı belli bir kültür tarafından biçimlendirildiği için bireyler kültür repertuarlarına bağımlıdırlar.

Antoine Berman (1985) *Çeviri ve Çeviri Üstüne Söylemler* adlı çalışmasında ortaya koyduğu görüşleriyle eleştirel çeviri araştırmalarına bir kapı açmıştır. Son yıllarda ortaya çıkan çalışmalarda Berman'ın görüşlerinin izlerini görmek mümkündür. Berman çeviri üstüne söylemleri geleneksel söylem, belli alanlara özgü nesnel söylemler, ve genel söylemler olarak bölümlendirir. Genel söylemler günümüzde çeviri 'kuramlar'ı olarak adlandırılan söylemlerdir. Berman bu söylemlerin *çeviri ediminin topyekün ve bir tek*

kuramının oluşturulabileceği önvarsayımı üzerinde temellendiğini öne sürer. Modern bilimin bilimsellik ve genelleyicilik özelliklerine yönelik eleştiriler Berman'ın görüşlerinde kendini göstermekte, bu görüşler postmodern bilim anlayışının yansıması olarak değerlendirilebilmektedir.

Söz konusu kuramlar çeviri alanının kesinlikle çoğul, ayrışık ve birleştirilemez olduğu gerçeğini göz ardı ederler. Kendi çeviri etkinlikleri üstüne hiçbir genel söylemin gerçekleştirilemeyeceğini ileri süren çevirmenlerin naif deneyimciliğine haklı olarak karşı çıkarlar. Peki ama bu, bütün çeviri biçimlerini, “bilimselliği” öne sürerek, tek bir kavram altında tutma hakkını verir mi? Eğer böyle bir şey yapılabilecekse, o zaman da bu hangi temel üstünde yükselecektir? Ve ne pahasına olacaktır? (Berman, 2008: 16)

Betimleyici çeviri araştırmaları, normatif yaklaşımlara karşıt bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır. Böylece bilimsel çalışmalarda direk gözlem olanağının bulunduğu somut çeviri örneklerinden yola çıkmıştır.

Tel Aviv Okulu” (Itamar Even-Zohar ve Gideon Toury) ile birçok yerde, bu okulun programlaştırılmış doğrultusunu izleyenler tarafından temsil edilir. Klasik, dogmatik ve buyurucu kuramlara karşı, Tel Aviv Okulu, “çeviri yazın” ile bunun, yazınsal “çoğuldizgeler” içindeki yerine ilişkin bir kuram ortaya koyar. Even-Zohar ve Toury, çeviri yapmanın (çeviri ediminin) *önsel* bir kavramından hareket etmeye karşı çıkarlar: Onlar, şu ya da bu yazınsal (ve kültürel) dizge içinde “çeviri” olarak ortaya konmuş olan şeyi incelemeye özen gösterirler. Böylece kuralcılık tehlikesinden kaçınmak ve *çevrilmiş olanın bilimini* yapmak isterler; bu bilimin de bütün kültürlerarası “aktarmalar”a ilişkin bilimin bir bölümünü oluşturacağını düşünürler. (Berman, 2008: 16)

Çeviri üzerine yapılan araştırmalarda çok çeşitli edebi türler, metin türleri, uzmanlık alanları ve farklı diller söz konusudur. Berman böyle bir araştırma alanında tüm farklı yaklaşımları birleştirebilecek genel bir söylemin söz konusu olamayacağını öne sürer. Genel bir söylem oluşturmaya yönelik çalışmaları bu bağlamda eleştirir. Betimleyici çeviri araştırmalarının yaklaşımının dizgeli bir eleştiriye ihtiyacı olduğunu öne sürer.

Ama biz yine de çeviriye yönelik bu salt betimleyici bilginin kendi başına yeterli olup olmadığını sorabiliriz. Çünkü böyle bir bilgi, klasik kuramların soyutlamasına düşmekten kurtulmakla birlikte, çevirinin *doğruluğu (gerçekliği)* sorununu bir yana koyar. Sözelimi, “doğru” (“gerçek”) çevirilere ender olarak rastlanır dediğimizde, çeviri yapmanın dogmatik bir kavramından değil de, çeviri yapmanın deneyiminden hareket ederiz: Bu deneyimde yapıtlarla kurulan bağının doğruluğu (gerçekliği) söz konusudur. Tel Aviv Okulu’nun betimleyicilik anlayışı, her ne kadar “çeviri ürünler” ile bunları belirleyen toplumsal-kültürel etkenler toplamına ilişkin zengin bir bütüncü oluşturulmasını sağlamışsa da, işte bu noktada sınırına ulaşır. Dolayısıyla bu okulun ön varsayımlarının da (tıpkı önceki kuramların ön varsayımları gibi) dizgeli bir eleştiriden geçirilmesi gerekir. (Berman, 2008: 16)

Doğa bilimlerindeki kuram anlayışı ile sosyal bilimlerde ortaya konan kuramsal çalışmaların temelinde yatan yaklaşım farklılık göstermektedir. Çeviribilim alanında kuram kavramına eleştirel bir bakış açısı getiren Antoine Berman (2008) eleştirilerini şu şekilde ifade etmiştir: “Kimbilir salt betimleyici olsa bile, bir çeviri “kuram”ı düşüncesi de bir aldatmacadır belki de. Elbette bu, “kuram” kavramını kesin anlamıyla, yani fen alanında görüldüğü biçimiyle ele alacak olursak geçerlidir. Her eklemlili söylem kuram değildir” Bu ifade Berman’ın betimleyici çeviri araştırmalarına yönelik eleştirilerini yansıtmaktadır.

Çeviri alanında pek çok farklı etmenin bulunması, genel ve bütüncü bir çeviri kuramı oluşturulmasına engel olmaktadır. Bütün bunların ötesinde böyle bir genelleyici yaklaşımın gerekliliği de tartışılmaktadır. Çeviri araştırmalarında söz konusu olabilecek her bir öge aynı derecede incelenmeye değerdir. Belli bir durumda bir öge diğerinin önüne geçebilir; ancak genelleyici bir yaklaşım uğruna tamamen göz ardı edilmesi mümkün değildir.

Antoine Berman (1995) *Pour une Critique des Traductions: John Donne* adlı çalışmasında G. Mounin’in çeviri konusunda pozitivist yaklaşımı benimsediğini ve gitgide

daha “bilimsel” olmaya çalıştığını öne sürmüştür.⁸⁵ Berman’ın bu görüşü pozitivist yaklaşımın çeviribilimde uygulanmasına yönelik eleştirisini yansıtmaktadır. Bu bağlamda eleştirel çeviri araştırmalarıyla bağlantılı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Yazıcı (2011) Holmes’ün bakış açısına göre çeviribilimin araştırma yönteminin betimleme ve karşılaştırmalı çözümlemeye dayalı olduğunu, karşılaştırmalı çözümlemenin de temel amacının karşılıklı ilişkileri göreceli olarak bulgulandırmak olduğunu belirtmiştir. Holmes’ün öne sürdüğü araştırma türleri konusunda bu şekilde bir ayrışmanın, sosyal bilimlerin nedensel ilişkileri yoruma dayalı olarak değil, görgül verilerden yola çıkarak ortaya çıkarmak hedefine uygun düştüğünü öne sürer.

Bu durum ise bilimselliğin bir konuyu veya olguyu sistemleştirerek onu en basite indirgediği ya da daralttığı tartışmalarını gündeme getirir. Bilimsel araştırmalarda dizgeselliğe karşı eleştirel bir tutumun gelişmesiyle birlikte kavramsallaştırma güçleşmekte, genel bir kuram oluşturma olanaksızlaşmaktadır. Bilimsel verilerin dizgeselleştirilerek bir sistem içinde eritilmesi, bazı verilerin kaybolmasına yol açabildiği gibi, özelin genele indirgenmesi tehlikesini de ortaya çıkarır. Bu noktada söz konusu olan temel sorun sosyal bilimler alanındaki araştırmaların son hedefinin yasalar ortaya çıkarmak olduğuna yönelik anlayıştır. Günümüzde sosyal bilimler alanında yürütülen araştırmalar tek bir gerçeğin olduğuna kuşkuyla yaklaşarak, gerçeğin farklı kesitlerini ya da aynı kesitin farklı zaman, yer, durum ve koşullarda kazandığı yeni anlamları göreceli bir yaklaşımla ortaya koymayı hedeflemektedir. Çeviribilimde eleştirel akımın ortaya çıkışının nedenlerinden biri de sosyal bilimler alanında benimsenen yaklaşımlardaki bu değişimdir.

Betimleyici çeviribilimden eleştirel çeviribilime geçiş aşamasında bir diğer önemli yaklaşım da André Lefevere’e aittir. 1990’lı yıllardan itibaren çeviri

⁸⁵ Bkz. Rifat, M. (1995:191). *Çeviri ve Çeviri Kuramı Üstüne Söylemler*. İstanbul: Düzlem Yayınları

araştırmalarında daha da önem kazanan ve araştırmaların odak noktasına yerleşen ideoloji ve güç ilişkilerini irdelemiştir. Farklı kültürlerden oluşan bir kültür dizgesinde güç dengelerinin nasıl değiştiğini ve çevirinin bu süreçte ne gibi etkileri olduğunu ya da çeviri sürecinin güç ilişkilerinden nasıl etkilendiğini incelemiştir.

Bu yaklaşım çeviri araştırmalarının boyutlarının genişlemesini sağlamış, eleştirel ve postmodern akımlara zemin hazırlamıştır. Lefevere çeviri tarihinin yeniden üzerinde durulması gereken bir alan olduğunu öne sürmüştür. Sömürgecilik dönemi çeviri etkinliğinin günümüz perspektifinden eleştirel bir şekilde değerlendirilmesi gerektiğini öngörmüştür. Tüm bunların yanında çeviri kavramının tanımının kültüre özgü olduğunu, kültürden kültüre değişiklik gösterdiğini bulgulamıştır. Bu bağlamda Lefevere kavramların göreceli olduğunu ortaya koyarak, postmodern bilim anlayışına yakın bir duruş sergilemiştir. Doğu - Batı karşıtlığı bağlamında farklı ülkelerden somut çeviri örnekleri vererek savını güçlendirmiştir.

Eleştirel yaklaşım özellikle çevirinin toplumdaki güç ilişkilerinin hem göstergesi, hem de aracı olabileceğini öne sürmekte ve bu nedenle çevirinin bilimsel bir araştırma nesnesi olarak, belirli kural ve yöntemlerle incelenecek bir olgu olmadığını, ideolojik ve söylemsel bir iktidar aracı olarak, siyasi konumu açısından incelenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle Lefevere'in geliştirdiği "yeniden yazım" kavramı ve çeviriyi yöneten güç odaklarına yaptığı vurgu BÇA'dan eleştirel çeviribilime giden yolda bir köprü olarak kabul edilmektedir. (Tahir Gürçağlar, 2011: 144)

Çeviri kavramını manipülasyon olgusu çerçevesinde değerlendiren Lefevere ve Hermans betimleyici çeviri araştırmalarının ötesine geçmişlerdir. Hermans (1985) her çevirinin belli bir oranda manipülasyon içerdiğini öne sürmüştür. Bu yaklaşıma göre kaynak metin belli bir amaç için manipülasyona uğratılmaktadır. Lefevere ise çeviriyi bir yeniden yazım (rewriting) olarak ele almıştır. Çeviri sürecinde patronaj kavramı ile çeviriye etki eden kültürel ve toplumsal olgular ön plana çıkmıştır. Lefevere ve Bassnett

(1990) çevirinin dünya edebiyatının gelişiminde başlıca biçimlendirici güç olduğunu öne sürmüşlerdir.

Lefevere çeviriye edebiyat ve edebiyat çevirileri penceresinden bakmış ve çevirilerin edebiyat üzerindeki etkisine odaklanmıştır. Çevirinin farklı kültürler ve edebiyatlar arasında nasıl bir bağ kurduğunu ortaya koymuştur. Lefevere (2000) edebiyat kuramında metin, dizge ve kırılma olgularını ele aldığı çalışmasında edebiyat metinlerinin çeviri sürecinde diğer kültürlere yansıtıldığını ve bu süreçte kırılmalar yaşandığını öne sürmüştür.

Lefevere, Bassnett ve Hermans'ın yaklaşımları çeviribilim alanına yeni kavramlar kazandırmaları ve çeviribilim araştırmalarını betimleyici çeviribilimden eleştirel çeviribilime taşıma açısından önemli bir yere sahiptirler.

Çeviribilimin disiplinlerarası niteliğinin bir sonucu olarak, sosyoloji, edebiyat bilim, kültür bilim gibi diğer sosyal bilim dallarıyla etkileşimi artmaktadır. Bu duruma başka bir açıdan bakıldığında ise çevirinin doğasında var olan disiplinlerarasılık özelliğinin bilimsel araştırmalarla desteklendiği ve görünür kılındığı da öne sürülebilir. Çeviri, kültür, iletişim, dil, toplum gibi olgulardan soyutlanamayan çok yönlü bir araştırma alanıdır. Bu bağlamda çeviri araştırmaları hem diğer bilim dallarına katkı sunmakta hem de onlarla kavramsal ve düşünsel düzeyde etkileşimde bulunmaktadır. Bu durumun bir yansıması olarak çeviri olgusu diğer bilim dallarında çalışma yürüten araştırmacıların da odak noktası haline gelmiştir. Özellikle eleştirel çeviribilim alanında çalışmalar ortaya koyan araştırmacılar çeviri kavramına başka disiplinlerin çerçevesinden bakarak yaklaşmışlar ve bir sentez ortaya çıkarmışlardır.

Çeviribilim araştırmalarının son yıllardaki konumu postmodern bilim anlayışının disiplinlerarası karakterinin açık bir örneğidir. Postmodernizm, yapısalcılık

sonrası ve feminizm akımları çeviribilimde eleştirel yaklaşımın temelini oluşturmuştur. Bu koşullara paralel olarak gelişen eleştirel çeviri araştırmaları betimleyici çeviribilimin nesnellik, bilimsellik ve görgüllük iddialarını çeşitli yönlerden eleştiriye uğratmıştır. Eleştirel çeviri araştırmaları çeviribilimin kendi varsayımlarını sorgulamasını sağlamıştır. Bilimsel ilerlemenin sağlanması açısından son derece önemli olan eleştirel söylemler çeviribilimde de bu şekilde karşılığını bulmuştur. Özellikle kuramsal alana yönelik eleştirel çalışmalar bir bilim dalının zenginleşmesini ve gelişmesine büyük katkı sağlamaktadır.

IV.2. Çeviribilim Araştırmalarında Kültürel Dönüşüm ve İdeoloji

1970'lerde Even Zohar ve Toury'nin çalışmalarıyla başlayan betimleyici çeviri araştırmaları, Lefevere'in⁸⁶ ideoloji ve güç ilişkileri konularını çeviribilimin araştırmalarına dahil etmesiyle birlikte yeni bir boyut kazanmıştır. Bu nedenle Lefevere çeviribilimin 1980 ve 1990 yıllarındaki gelişim sürecinde özel bir öneme sahiptir. Bu çerçevede çeviribilimde kültür kavramı, kültürler arasındaki güç farklılıkları açısından ele alınmıştır. Sömürgecilik sonrası ve feminist söylemin ön plana geçtiği çeviribilimde postmodern bilim anlayışının özellikleri görülmeye başlamış ve bir postmodern dönem yaşanmaya başlamıştır. Lefevere çeviri ve edebiyatı ideoloji ve güç kavramları açısından

---

⁸⁶ Lefevere'in *Yazın Araştırmalarını Betimleme: Model ve Metodlar* başlıklı çalışması, 27-29 Nisan 1976 tarihinde Leuven'de düzenlenen Uluslararası Edebiyat ve Çeviri Kolokyumu'nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş halidir. Bu makale ilk kez James S. Holmes, Jose Lampert ve Raymond van den Broeck'in editörlüğünü yaptıkları *Yazın ve Çeviri: Yazın Araştırmalarında Yeni Perspektifler* kitabında yayımlanmıştır. (Leuven: Acco, 1978: 69-82, aktaran Holmes, 2005: 80) Bassnett ve Lefevere'in de katıldığı 1976 yılında Belçika Leuven'de yapılan tarihi konferansta çeviribilimin (translation studies) temelleri atılmıştır ve bu görüş pek çok araştırmacı tarafından paylaşılmaktadır. Konferansın bildirileri *Edebiyat ve Çeviri (1978) (Literature and Translation)* başlığı altında biraraya getirilmiştir. Lefevere *Çeviri: Yazınsal Bilginin Gelişiminin Odağı* adlı makalesinde çeviribilimin dilbilimsel, yazınsal ve kültürel bileşenlerini incelemiştir. Lefevere'in sıklıkla atıfta bulunulan çalışması *Çeviribilim: Disiplinin Amacı* da 1978 yılında yayımlanan antolojide bulunmaktadır. Bu makalede çeviri uygulaması ile kuram arasında karşılıklı bir iletişim olması gerektiği vurgulanmış ve bunun alanın verimli bir şekilde gelişmesini sağlayacak bir dinamik olduğu belirtilmiştir. Lefevere'in çevirmen öznesine özel bir önem vermesi de buradan kaynaklanmaktadır.

değerlendirerek 1990'lı yıllarda ağırlık kazanan kültür odaklı çeviribilim paradigmasının başka bir deyişle kültürel dönüşün önünü açmış, *eleştirel çeviribilim* adlı yeni bir araştırma yönelimi ortaya çıkmıştır.

Çeviri edimi açısından son derece belirleyici olan kültür etmeni, çeviribilim araştırmalarında çevirmenin konumu ve kararlarını daha da önemli hale getirir. Bu yeni bakış açısına göre farklı kültürler arasında bir aracı rolünde olan çevirmenin kültürlerin tarihsel, toplumsal değerlerini, geleneklerini, kültürü oluşturan her türlü olguyu tanınması, kültüre uygun söylem oluşturma ve iletişim kurma becerisini geliştirmesi gerekmektedir. Yalnızca dilsel ve metinsel bir aktarım olmanın ötesinde kültürel bir aktarım eylemi olan çevirinin kültürel boyutunun giderek daha fazla önem kazanmasıyla birlikte çevirmen de edilgen bir kimlikten kurtularak öznel kararları ve ideolojisiyle varlık gösterir.⁸⁷

Bassnett ve Lefevere (1998)⁸⁸ yazınsal çeviriler odağında çevirinin kültürleri şekillendirmedeki rolü ile kültürel etkileşim olarak çeviri üzerinde durmuşlardır. Çeviri araştırmaları ile kültür araştırmaları arasındaki bağı kuvvetlendiren bu çalışma çevirinin disiplinlerarası özelliğine vurgu yapmaktadır.

Gentzler (1998) Susan Bassnett ve André Lefevere'in çeviribilim alanında disiplinlerarası bağlantılar geliştirdiğini belirtir. Bunun yanında çeviribilimde ilk kez 1990 yılında *kültürel dönüş(üm)* (cultural turn) yaşandığını öne süren bu iki araştırmacının kültür araştırmalarını çeviri araştırmalarına daha da yakınlaştıracak bulgular sunduklarını

---

⁸⁷ Çeviribilim alanında yaşanan kültürel dönüş(üm) ile birlikte çevirmen kültürel aracı görevini üstlenmiş olsa da, günümüzde çevirmenlik kültürler arasındaki farklılıkları ortaya koyan ve erek kültürün kendi konumunu sorgulamasını sağlayan bir aracılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Çeviribilimde kültürel dönüş bağlamında postmodern akımın en önemli temsilcisi Venuti (2004) de çevirmenin bu yönüne vurgu yapmış, böylece görünmez bir çevirmen tasarımı, iki farklı kültür arasında önemli bir konuma sahip olan görünür çevirmen kavramına evrilmiş, erek odaklı akıcı çeviri stratejisi de bu bağlamda eleştirilmiştir. Bundan böyle çevirinin amacı kaynak dil ve kültürün farklılıkların üstünün örtülüp kültürlerarası sorunların çözümüne yönelmek değil, kültürlerarası farklılıkların erek kültüre taşınması ve orada dönüşümler yaratmasını sağlamak olarak belirlenmiştir.

⁸⁸ Bkz. Bassnett, S. & Lefevere, A. (1998) *Constructing Cultures*. Clevedon: Multilingual Matters.

saptar. Aynı zamanda bu araştırmacıların kültür araştırmaları alanına da kültürel *maniplasyon* konusunda daha sorgulayıcı yeni bir bakış açısı getirdiğini belirtir. Bassnett ve Lefevere'in çalışmalarından sonra çevirmenler giderek daha yetkili (güçlü) hale gelmiş ve kendilerini daha az gizler olmuşlardır. Başka bir deyişle çevirmenlerin *görünürlüğü* artmıştır. Bu gelişme sayesinde eviribilim araştırmalarında çevirmenin kültürler arasında aracılık etme ve/veya öz kültüre farklı sözcükler, biçimler, kültürel nüanslar ve anlamlar kazandırma süreçleri dikkate alınmaya başlamıştır.

Eleştirel eviribilimin betimleyici yaklaşım ve çoğuldizge kuramını eleştirmesinin en önemli nedenlerinden biri de eviri sürecinde bir *zne* olarak çevirmenin başka bir deyişle çeviride insan unsurunun bir sorunsal olarak yeterince irdelenmemiş olmasıdır. Lefevere'in eviribilim araştırmalarına en önemli katkılarından biri bu noktada somutlaşmaktadır. Betimleyici yaklaşımın bilimsel ve nesnel olma iddiaları, çevirinin öznellik boyutunu gölgede bırakmıştır. Lefevere'in çalışmalarının öncülük ettiği eleştirel çalışmalarda çeviribilimde hem çevirmenin hem de araştırmacının öznelikleri sorunsallaştırılmıştır.

Bassnett ve Lefevere (1998:1) günümüzde Çeviribilimdeki sorunsalların yetmişli yıllardakinden çok farklı olduğunu ve bunun da alanda katedilen yolun bir göstergesi olduğunu vurgulamışlardır. Günümüzde eviribilimin kapsamının çok genişlediğini çeviriyle ilgili olan her şeyin bu alanın sınırları içinde olduğunu belirtmişlerdir. Çeviri anlayışında meydana gelen değişimler açısından eşdeğerlik kavramını da irdeleyen Bassnett ve Lefevere'e göre önceki yaklaşımların temelinde yatan varsayımın soyut ve evrensel olarak geçerli bir eşdeğerliğin olabileceğidir. Ancak günümüzde çevirmenlerin belirli metinlerde belirli eşdeğerlik derecesinde kararlar aldığını ve bunun da yirmi yıl önce kullanılan eşdeğerlik kavramından farklı olduğunu

vurgulamışlardır. Lefevere'in yaklaşımında çeviri tanımının göreceli olduğu vurgusu, özellikle eşdeğerlik kavramında ortaya çıkmaktadır. Tek bir eşdeğerlik türü olmadığı gibi, çevirmen öznesinin yönlendirdiği çeviri ediminde çok farklı eşdeğerlik anlayışlarıyla karşılaşılabılır. Tarihsel süreç içerisinde değişen sosyo kültürel koşullar aynı metne yönelik eşdeğerlik anlayışını değiştirebilir. Bassnett ve Lefevere çeviri tarihinden örneklerle çeviriye ilişkin farklı yaklaşım ve stratejileri ortaya koyarken aynı zamanda günümüz çeviri araştırmalarında yaşanan değişimleri de ele alır. Eşdeğerlik ve metin tipinin yönlendirdiği farklı çeviri stratejileri⁸⁹ ortaya koyularak çeviri sürecinde tikel durumların önemi vurgulanmak istenmiştir. Çeviri araştırmalarında genelleyici bir yasanın söz konusu olamayacağı görüşü bu bakış açısına zemin hazırlamıştır.

Bilgilendirme, eğlendirme ve ikna etme amacı taşıyan metinlerin yanında diğer bir metin tipi ise, ilgili kültürün veya dünya kültürünün *kültürel sermayesine* ait olduğu bilinen metinlerden oluşur. Örneğin, Shakespeare'in oyunları hem dünya kültürel sermayesine hem de İngiliz kültürel sermayesine aittir. Metin tiplerinin kültürel sermaye bağlamında ele alınması, çeviride kültürel dönüşün araştırmalara bir yansıması olarak ele alınabilir. Çeviriye ilişkin her türlü kavramın kültürlerarası aktarım çerçevesinde değerlendirilmesi, çevirinin ideoloji ve güç ilişkileriyle olan bağının da giderek daha görünür hale gelmesini sağlamıştır.

Lefevere ve Bassnett tarihsel süreçte edebiyatın ve toplumun şekillenmesinde çevirinin önemini ortaya koymak için yeni eleştiri araçlarını, örneğin Pierre Bourdieu'nün eserinden türetilen *textual grids* kavramını öne sürmüşlerdir. Bu kavram belli bir kültürde metinlerin ifade edilebildiği, metin olarak kabul edilebilir yazınsal biçim ve türlerin

---

⁸⁹ Schleiermacher'in farklı metin türleri ve yöntemleri üzerine geliştirdiği düşünceler daha yakın tarihli araştırmalara yön vermiştir. Reiß'in oluşturduğu metin tipolojisinde ortaya koyduğu farklı işlevlere sahip farklı metin tipleri Bassnett ve Lefevere'in işaret ettiği yaklaşımlardandır.

toplama olarak anlaşılır.⁹⁰ Lefevere'in yaklaşımında kültür odaklılığın bir yansıması olarak vurgulanan bu kavram, çeviri yöntemlerinin öğrenilmesi, çevirilerin çözümlenmesi ve çevirilerin kültürlerin evrilme sürecinde oynadığı rolün kavranması sürecinde önem kazanmaktadır. Böylece çeviriler kültürel ve toplumsal bağlamları içerisinde değerlendirilmiş, çeviriye ilişkin düşünceler de bu bağlamda geliştirilmiştir.

Bassnett ve Lefevere (1998: 6) çeviri araştırmalarında 1970'li yıllarda gelişme gösteren betimleyici yaklaşımdan günümüze alanda meydana gelen değişimleri şu şekilde ifade etmişler, kültürel etkileşim kavramı üzerinde durmuşlardır:

Her zaman geçerli olabilecek soyut ve genel kurallara karşıt olarak, tarih ve daha geniş bir görecelik ve somut tartışmaların önemi algısı çeviribilim alanında 1970'li yıllardan bu yana meydana gelen gelişmelerdendir.[...] Çeviri alanındaki en büyük değişim belki de daha fazla ara alanların eklenmesiyle değil, alanın güncel durumunun ve amacının büyük oranda genişlemesiyle meydana gelmiştir. 1970'li yıllarda çeviri 'kültürler arası etkileşim için vazgeçilmez' bir kavram olarak görülüyordu, şüphesiz ki öyle. Bizim yaptığımız şey ise bu ifadeyi alıp tersine çevirmektir: eğer çeviri, herkesin düşündüğü gibi, kültürlerarası etkileşim için vazgeçilmezse, o zaman neden sonraki adıma geçip çeviriyi yalnızca çevirmen eğitimi için değil özellikle kültürel etkileşimi araştırmak için çalışmıyoruz? Şüphesiz bu sürecin araştırılabileceği pek çok başka yol bulunmakta; ancak biz çevirinin kültürel etkileşimi araştırmanın başka hiçbir alanın aynı şekilde sunmadığı bir biçimde araçlar sunduğunu öne sürüyoruz. Çeviri, araştırmacıya kültürel etkileşimin araştırılması için en açık, kapsamlı, kolay araştırılacak laboratuvar durumlarından birini sunar (Bassnett & Lefevere (1998: 6).

⁹⁰ Örneğin; Çin romanları kendi kurallar dizisine sahiptir, Avrupa'daki romanların oluşturulduğu yöntemlerden ayrılan kurallardır bunlar. Bu metin biçim ve türleri alıcıda beklenti modellerine yol açar. Hem çevirmenler hem de yazın tarihçileri daha iyi çeviri üretmek veya çevirileri daha iyi çözümlenmek için bu unsurları göz önünde bulundurmaya durumundadırlar. Farklı pek çok metin tipinden daha önemli olan şey bir metnin 'grid' olarak adlandırılabilir ögesinin varlığıdır. Bu ögeler insanlar tarafından oluşturulan, tarihsel ve rastlantısal yapıdır, bu yüzden asla değişmez ve sonsuza dek aynı kalacak olgular değildir. İnsanlar tarafından o kadar çok içselleştirilmiştir ki doğal olarak algılanırlar. "Farklı kültürler elbette aynı metinsel gridden faydalanabilir. Fransız, Alman ve İngiliz kültürleri küçük değişimlerle aynı metinsel gridden yararlanır. Çünkü bu grid Greco-Roman uygarlığından tarihin ortak değişiklikleri (vicissitudes) yoluyla aldıklarıdır. Çin ve Japon gibi diğer kültürler diğer kültürlerle ortak olmayan çok daha özgün metinsel gridlere sahiptir. Tüm bunların arasında ilginç olan nokta ise metinsel gridlerin kültürlerde dile göre daha derin ya da daha üst seviyede var olmasıdır. Başka bir deyişle metinsel grid dilden önce var olur" (Bassnett&Lefevere, 1998: 5).

Aynı zamanda betimleyici ve karşılaştırmalı çalışmaların önemine vurgu yaparak çeviriye etki eden dış unsurları ön plana çıkarmışlardır:

Özgün metin ile çeviri metin arasında yapılan karşılaştırma yalnızca çevirmenlerin belli bir zaman diliminde ve belli bir yerde üzerinde baskı yaratan sınırlamaları ortaya çıkarmaz, aynı zamanda bu sınırlamaların üstesinden gelmek ya da en azından bu engellerden kaçınmak için geliştirdikleri stratejileri de ortaya koyar. Bu tip bir karşılaştırma araştırmacıya belli bir zaman diliminde söz konusu kültürün pek çok özelliğine ilişkin eş süremlili bir anlık durum görüntüsü sunabilir. (Bassnett & Lefevere (1998: 6).

Çevirinin tarih içerisindeki önemli yerine ve çeviri tarihine özel bir önem vererek, sosyal bilimlerdeki güncel tartışmalara farklı bakış açıları kazandırmışlardır. Toplumun ve tarihin gelişimine yön veren çeviri etkinliği sosyal olguların incelenmesinde önemli bulgular sunacaktır.

Yalnızca Batı'daki İncil'in ya da Çin'deki Budist kutsal metinlerin çevirisi değil, belirli çevirilerin toplumların evrimi üzerinde ve bunlar yoluyla tarihin evriminde büyük bir etkisi olduğu kolaylıkla gösterilebilir. Çeviri her zaman tarihin içindedir. Çeviri pek çok durumda tarih içerisinde önemli bir unsurdur. Çeviri tarihi üzerine ne kadar çok şey öğrenilirse bu olgu daha açık hale gelecektir. Bu yüzden pek çok çeviri tarihi üzerine yapıtın son on yılda yayımlanması tesadüf değildir. Şunu söylemek abartı olmayacaktır: eğer kültürel tarih, felsefe, edebiyat ve din tarihini araştırmak istiyorsak, geçmişte olduğundan çok daha fazla çeviriler üzerine çalışma yapmamız gerekecektir. (Bassnett & Lefevere, 2004: 1, 6)⁹¹

---

⁹¹ There are no doubt various other ways in which that process can also be studied, but we contend that translation offers a means of studying cultural interaction that is not offered in the same way by any other field. Translation provides researchers with one of the most obvious, comprehensive, and easy to study 'laboratory situations' for the study of cultural interaction. A comparison of original and translation will not only reveal the constraints under which translators have to work at a certain time and in a certain place, but also the strategies they develop to overcome, or at least work around those constraints. This kind of comparison can, therefore, give the researcher something like a synchronic snapshot of many features of a given culture at a given time. Moreover, it can easily be shown that certain translations, and not just of the Bible in the West or the Buddhist Scriptures in China, have exerted an enormous influence on the evolution of societies and, through them, the evolution of history. Translation is in history, always. It is, in many cases, a vital factor within history, and the more we learn about its history, the more obvious this fact becomes. It is no coincidence, therefore, that many histories of translation have been published over the last ten years, just

Her bilim dalında oluşan değişimler ve odak noktasında yaşanan kaymalar, kavramların anlamlarının genişlemesi ve yeni boyutlara kavuşması çeviribilimde de gerçekleşmiştir. Çevirinin çeviribilim adlı bilim dalının temel araştırma nesnesi olduğu varsayımından hareket edildiğinde ve çevirinin tanımının zaman içerisinde dönüşüp bambaşka kimliklere büründüğü göz önüne alındığında bu dönüşümün boyutlarının ne denli büyük olduğu ortaya çıkmaktadır. Çeviribilim alanında eşdeğerlik, sadakat, metin tipi, kültür gibi temel kavramların güncel araştırmalarda farklı bakış açılarıyla değerlendirildiği görülmektedir. Lefevere'in yaklaşımında merkezi konumda yer alan kültür, kavramların görecelilik durumunu belirleyen en önemli etmendir. Lefevere çeviriyi kültürleri, edebiyatları şekillendiren başlıca güç olarak ele alır. Kültürlerin kavramları ve metinleri algılayış biçimleri farklı olduğu için çeviriye ilişkin bakış açılarında da belli farklılıklar olması kaçınılmazdır.

Çeviride postmodern akımlarda üzerinde durulan sansür ve güç dengeleri, Lefevere'in yaklaşımında da öne çıkan konulardandır. Çevirmen öznesi açısından çeviri sürecinde dış faktörlerin neden olduğu baskı ve sınırlamalar son derecede önemlidir.

Hermans'a göre her çeviride kaynak metin belli bir amaç için manipülasyona uğratılmaktadır. Manipülasyon Okulu'nun⁹² çalışmaları bu düşünce temelinde şekillenmiş, çeviriye etki eden baskı unsurları, çeviride manipülasyonun kaynağı olan ideolojiler araştırılmıştır. Bu araştırma yöneliminde çeviribilim araştırmacıları çevirinin ikincil bir tür olmaktan öte *birincil* yazınsal araçlardan biri olduğunu göstermeye başlamışlardır. Aynı zamanda daha geniş sosyal kurumlar, eğitim sistemleri, sanat konseyleri, yayınevleri ve hatta hükümetlerin istenen türde bir kültür inşa etmek/kurmak (construct) amacıyla belirli

---

as it is no exaggeration to say that if we want to study cultural history, the history of philosophy, literature, and religion, we shall have to study translations to a much greater extent than we have done in the past.

⁹² Çeviribilim alanının gelişiminde bir başka önemli gelişme Theo Hermans'ın (1985) editörlüğünü yaptığı *Edebiyatın Manipülasyonu* adlı kitabın yayımlanmasıdır. Bu antolojinin adı nedeniyle, çalışmaya katkı sunan Bassnett ve Lefevere'in de aralarında bulunduğu araştırmacı grubuna *Manipülasyon Okulu* adı verilmiştir.

bir toplumu *manipüle* etmek için bu yazınsal araçların emrinde olduğu da ortaya çıkan bir gerçektir. Örneğin; kiliseler İncil çevirileri yapılmasını isteyebilir, hükümetler milli destanların çevirilerini destekleyebilir, okullar kitap çevirileri üzerinden öğretim yapabilir, krallar destansı zaferlerin çevirilerinde patron olabilir, sosyalist rejimler sosyalist realizm çevirilerine destek verebilirler. 1985'te ortaya atılan *manipülasyon* tezi *Constructing Cultures* adlı kitapla birlikte *kültürel inşa* kavramına evrilmiştir.

Lefevere'in (1992) öne sürdüğü *yeniden yazım* kavramı yorum, eleştiri, antoloji ve aynı zamanda çeviriyi de içeren bir türdür. Aynı zamanda Lefevere tüm yeniden yazımcıların erek kültürün doğasında var olan yazınsal normlar ve ideolojik inançların baskısı altında çalıştıklarını ortaya koymuştur. Kültürlerarası bir aracı olan çeviriye diğer yeniden yazım türleri arasında ayrı bir önem verilir.

Çeviri, elbette, özgün metnin bir yeniden yazımıdır. Tüm yeniden yazımlar, amaçları ne olursa olsun, belirli bir ideolojiyi yansıtır, bu şekilde belli bir şekilde bir toplumda işlev görmesi için edebiyatı manipüle eder. Yeniden yazım, iktidarın hizmetinde kullanılan bir manipülasyondur, olumlu yönden ise bir edebiyat ve toplumun evrimine yardımcı olabilir. Yeniden yazımlar yeni kavramlar, yazınsal türler, araçlar sunabilir ve çeviri tarihi aynı zamanda yazınsal yenileşmenin, bir kültürün diğer kültür üzerindeki biçimlendirici gücünün de tarihidir. Tüm çeşitleriyle sürekli bir artış gösteren manipülasyon çağında çeviri ile örneklendirilen edebiyatın manipülatif süreçlerinin incelenmesi yaşadığımız dünyaya yönelik daha fazla farkındalık kazanmamıza yardımcı olur. (Lefevere, 1992: XI)⁹³

Bu anlamda Lefevere edebiyat eserlerinin okurlar tarafından alımlanma biçimlerine odaklanmıştır. Edebiyat ve çeviri üç temel etmen tarafından biçimlendirilir:

---

⁹³ Translation is, of course, a rewriting of an original text. All rewritings, whatever their intention, reflect a certain ideology and a poetics and as such manipulate literature to function in a given society in a given way. Rewriting is manipulation, undertaken in the service of power, and in its positive aspect can help in the evolution of a literature and a society. Rewritings can introduce new concepts, new genres, new devices, and the history of translation is the history also of literary innovation, of the shaping power of one culture upon another. [But rewriting can also repress innovation, distort and contain, and] in an age of ever increasing manipulation of all kinds, the study of the manipulative processes of literature as exemplified by translation can help us towards a greater awareness of the world in which we live.

eleştirmen, himaye sistemi ve dönem veya kültürde baskın olan yazım tekniği (poetika). Güç sahibi kişi ve kurumlar edebiyat dizgesinin dışında bulunsalar da edebiyat ve çeviri üzerinde son derece etkili olmaktadır. Lefevere ideolojik, siyasi ve ekonomik pek çok etmenden oluşan dizge kavramını çeviri ve edebiyatın ideolojiyle olan ilişkisi çerçevesinde tanımlamıştır.

Bassnet ve Lefevere'in (1992) editörlüğünü yaptıkları *Çeviri, Tarih, Kültür (Translation, History, and Culture)* adlı derleme makalelerden oluşan çalışma çeviribilim alanı için gerçek bir dönüm noktası olmuş ve çeviride kültür kavramının merkezi konuma yerleşmesiyle çeviribilim *kültürel dönüş* yaşamıştır.

Bassnett kültür araştırmalarında bir çeviri dönüşü (translation turn) yaşandığını ileri sürerek alanı yeniden tanımlamıştır. Bu tanımın da karmaşık manipülatif (manipüle edici) metinsel süreçlerin nasıl meydana geldiğini anlamak için bir yol öne sürebileceğini belirtmiştir. Bir metin hangi ölçütlere göre çevrilmek için seçilir, bu seçimde çevirmen nasıl bir rol oynar, editörün, yayınevi sahibinin, ya da patronun çeviri sürecindeki rolü nedir, çevirmenin benimseyeceği stratejileri hangi kriterler belirler, bir metin erek dizgede nasıl alımlanır? Tüm bu sorular çeviribilim alanının araştırma yönelimini belirlemektedir.

Birçok araştırmacı 1990'ların başından itibaren kültürel dönüşe doğru yönelirken, Bassnett ve Lefevere konumu açıkça ifade edenlerden olmuştur.⁹⁴ Gantzler'e göre Lefevere ve Bassnett'in *Constructing Cultures* adlı kitabının adı, çeviribilimin 1978 yılından bu yana kaydettiği aşamayı göstermektedir. Bu çalışma çerçevesinde çevirmenler farklı kültürlerin etkileşime geçmesi için son derece önemli olan bağlantıların kurulmasını

---

⁹⁴ 1992'de ise Lefevere çeviri üzerine üç tane kitap yayımlamıştır. *Çeviri, Yeniden Yazım, Yazınsal Şöhretin Manipülasyonu*; *Çeviri / Tarih / Kültür: Bir Kaynak Kitap ve Edebiyatı Çevirme* adlı çalışmaları örnek olarak gösterilebilir.

sağlayan araçlar olarak ele alınır. Bassnett ve Lefevere'e göre yalnızca çevirilerin değil, kültürel etkileşimin de araştırılması gerekmektedir. Kültürel etkileşimin araştırılması için en açık ve kapsamlı görgül veri çeviri metinlerin kendisidir. Lefevere ve Bassnett tarafından bu görüşten hareketle çevirilerin incelenmesi için üç farklı model öne sürülmüştür: *Horace* modelinde çevirmen erek okura karşı sadık olma eğilimindedir, *Jerome* modelinde çevirmen kaynak metne (İncil'e) sadık olma eğilimindedir, *Schleiermacher* modelinde erek okur için kaynak metnin ötekiliğinin muhafaza edilmesi gerekir. Yabancılaştırıcı çevirinin önemine vurgu yapılır ve erek dil ve kültürün ayrıcalıklı konumu reddedilir.

Lefevere bu tarihsel modelleri günümüz koşullarına uyarlamış, günümüz çeviri sorunlarına tarihsel bir yaklaşım kazandırmıştır. Örneğin; bir reklam metni çevirisinde reklamın yayınlanacağı ülkenin kültürel yapısı belirleyici unsurdur. Reklamı yapılan ürünün satılması ve erek kültürde kabul görmesi için Horace modeline göre müzakereler yapılmalıdır. Kültürlerin göreceli güç ve prestijleri çevrilecek metinlerin seçimi ve çözümlenmesini belirler. Her kültürün kültürel sermayesine ait belli metinsel özellikler vardır. Bazı durumlarda bir kültürün baskın olması erek kültürdeki metin geleneğini değiştirebilmektedir. Örneğin tüm dünyada yazılan reklam metinleri günümüzde giderek Amerikan reklamlarına benzemektedir.

Tek bir çeviri kuramının geçerli olduğunu öne sürmektense, Bassnett ve Lefevere çoklu model önerisinde bulunmuşlardır. Farklı dönemler sırasında farklı kültürlere ait çevirilerin incelenmesi için bu model son derece faydalıdır. Ayrıca güncel çeviri sorunlarını irdelemek için çeviri tarihinden önemli çevirmenlerin yaklaşımlarını günümüz çeviribilim araştırmalarına kazandırmak alana büyük katkılar sunmuştur. Bu yaklaşımda kültürlenme sürecinin yalnızca kültürlerarasında değil belli bir kültür

içerisinde de olabileceği öne sürülmüştür. Bir kültürün tanınmasında ilk aşamada kültürel sermayeyi oluşturduğu düşünülen özgün metinlerle değil çevirilerle bağ kurulur. Bazı durumlarda bireyler yalnızca başka dilden yapılan çevirileri değil, aynı dilin eski kullanımlarının dil içi çevirilerini okurlar. Her iki durumda da başka bir dünyadan kendi dünyamıza bir aktarım ve kültürel sermayenin yeniden yazımı söz konusudur.

Evrenin bazı yasalarını öğrenmek için yeterince olgun sayıldığımızda, Newton'un *Principia Mathematica* eserini okumayız, hatta çevirisini bile okumayız, Newton'un yasaları fizik ders kitaplarında anlatılır bize. Kültürümüz şu an Newton konusunda ihtiyaç duyduğumuz tek şeyin birkaç formül olduğuna karar vermiştir. Eğer söz konusu kültüre dahil olan tüm insanlar, kültürün temel aldığı iddia ettiği özgün eserlerin tümünü hayatında hiç okumayacaksa, bu üzücü bir düşüncedir. Bu yüzden yeniden yazımların ve çevirilerin özgün eserler gibi işlev gördüğünü farketmek önemlidir. Eğer her geçen gün daha az kişi *Pride and Prejudice* adlı romanı okuyorsa ve eğer çok daha fazla kişi bu eseri okumak yerine televizyon uyarlamasını izliyorsa, romanın görsel yeniden yazımı etkili bir biçimde özgünün yerine geçmiş demektir ya da birçok insan için özgün gibi işlev görüyor demektir. (Bassnett & Lefevere, 1998:9,10)⁹⁵

Bir kültürü tanıma süreci yeniden yazımlara bağlıysa, o kültürün imajı çeviriler tarafından biçimlendirilmiş demektir. Bu algı diğer kültürlerin söz konusu kültürü algılama biçimini belirler. Yeniden yazım sürecinin nasıl işlediğini, ne tür yeniden yazımların ve çevirilerin üretildiğini bilmek önemli bir konu haline gelir. Bassnett ve Lefevere'in ortaya koydukları sorular şunlardır: Neden belli metinler çevrilirken diğerleri çevrilmez? Çevirilerin arkasındaki gündem nedir? Çeviri teknikleri söz konusu gündemin

---

⁹⁵ When we are deemed old enough to be exposed to some of the laws of our universe, we do not read Newton's *Principia Mathematica*, not even in some kind of translation, we are told about Newton's laws in physics textbooks. Our culture has decided that all we need from Newton now are a few formulas. It is a sobering thought that most, if not all people who participate in a given culture will never in their life be exposed to all the 'originals' on which culture claims to be based. It is important, therefore, to realise that rewritings and translations function as originals for most, if not all people in a culture in those fields which are not an important part of their professional expertise. If fewer and fewer people read *Pride and Prejudice*, the novel, and if more and more people watch versions of it on television instead, it stands to reason that the visual rewriting of the novel will effectively replace the original, or rather, function as the original for many people.

hizmetinde nasıl kullanılır? Çevirmenler bu tip gündemlerin kontrolündekiler tarafından nasıl kullanılır? Bir çevirinin belli bir kültürde nasıl işlev göreceği tahmin edilebilir mi?

Yeniden yazımcılar ve çevirmenler günümüzde ve çağımızda gerçek anlamda kültürleri biçimlendiren insanlardır. Lefevere ve Bassnett bu gerçeğin basit gibi görünse de son derece önemli ve dikkate değer olduğunu belirtirler.

Bassnett ve Lefevere'e göre çeviri tarihi çeviribilim araştırmalarında daha sonraki dönemde de var olacak bir alandır. Bunun amacı günümüzü daha iyi bir şekilde göreceleştirmektir. Ayrıca *sömürgecilik sonrası* çevirilerin incelenmesi de çeviribilim araştırmalarının geleceğinde yer edinecektir. Bu da Avrupa merkezli modellerin daha iyi bir şekilde yeniden değerlendirilmesi için gereklidir. Farklı türde eleştiri, antoloji, kaynak kitap ve çevirilerin incelenmesiyle metinlerin imajlarının nasıl yaratıldığını ve söz konusu kültürde nasıl işlev gördüğü ortaya çıkacaktır.

Lefevere'in görüşleri çeviribilimin güncel araştırmalarında büyük bir yere sahip olan *sömürgecilik sonrası* çeviri yaklaşımının önemini vurgulamıştır. Buradan da anlaşılacağı gibi Lefevere'in alana sunduğu geniş bakış açısıyla birlikte eleştirel çeviri araştırmalarının temelleri atılmıştır.

André Lefevere, *Çeviri üzerine Çinli ve Batılı Düşünme* başlıklı çalışmasında bir metinsel gridin karşılaştırmalı çözümlene yapan araştırmacılara nasıl yardımcı olabileceğini gösterir. Çeviriyi tarihsel bir şekilde ele alır ve Batı tanımımızın nasıl kültür bağımlı olduğunu ortaya koyar. Batı ve Çin'deki çeviri tarihlerini karşılaştırdığı makalesinde beyaz, Anglo-Germanic çeviri tanımının bazı kuramcılarının ortaya attığı kadar evrensel olamayacağı görülmektedir. Lefevere Batı'daki çevirilerin değişmez bir şekilde tek bir yazar tarafından yazılan ve tek okurun sessizliğinde okunan bir sistem ile Çin'deki çevirilerin doğası gereği sözlü olma eğiliminde olan sıklıkla bir araştırmacı takımı

tarafından çevrilip halka sunulan bir sistemle karşılaştırır. Lefevere'e göre Batı'da özgün metin çeviri metnin arkasında görünür bir durumdadır. Buna karşın Çin'de çeviri metin özgün eserin yerine geçer, okur özgün esere ilişkin pek soru sormaz. Lefevere, Batı'daki Roma Katolik Klisesi ile Çin'deki erk sahibi imparatorlar gibi bu tip hassas noktaları şekillendirebilen güç sahibi kurumları irdeler. Sonuç olarak Lefevere okuru bir dil transferi türü olarak bizim çeviri tanımımızın daha geniş sistem ve gridlerde yerleşik olduğunu görmeye zorlar. Bu sistem ve gridler, şimdiye dek hayal edilenden daha büyük bir derecede uygulamamızı tanımlar ve sınırlar. Yalnızca doğrudan dil aktarımı sürecinden bir adım geriye giderek ve kültürel oluşuma dahil olan daha geniş kurumları dikkate alarak araştırmacılar çevirilerin kültürel oluşumda oynadığı rolün doğasını görebilir.

Lefevere, *Kalevala* adlı bir ulusal destanı incelemiştir. Okurların ve eleştirmenlerin kültürel olarak biçimlenen kabul edilebilir ulusal destan formuna yani gride nasıl bağlı olduğunu ve belli bir kültürde destan olarak kabul gören metinlerden etkilendiğini bulgulamıştır. Lefevere dünya edebiyatı düşüncesinin altında yatan bu tip bir gride bağlı olmak az konuşulan dillerin edebiyatları için özellikle önemlidir. Eğer bir millet dünya milletleri arasında tanınmak istiyorsa ulusal bir destan inşa etmek en temel gerekliliklerdendir. Çevirilerin milletlerin ortaya çıkışında oynadığı rolün araştırılması çeviribilim araştırmacılarının sosyal bilimlere sundukları en önemli katkılardandır. Lefevere de bu araştırmacılarıdır. Bassnett da özgün bir eserin çeviri olarak sunulup pazarlanmasında kültürel inşanın nasıl belirleyici bir etmen olduğunu ortaya koymuştur. Toury'nin (1985) sözde çeviri kavramı da bu araştırmaya yön vermiştir.

Lefevere (1998) *Çeviri Uygulamaları ve Kültürel Sermayenin Dolaşımı*⁹⁶ başlıklı çalışmada *Aeneid*'in İngilizceye çevirileri üzerine artsüremli bir

---

⁹⁶ 'Translation Practice(s) and the Circulation of Cultural Capital: Some *Aeneids* in English'

araştırma sunmuştur. Gentzler bu çalışmayı çeviribilimin 1980'lerdeki betimleyici dönemi sırasında çeviri tarihine yönelik yapılan araştırmalarla paralel görmüştür. Ancak Lefevere Pierre Bourdieu'nun *kültürel sermaye* kavramını da çalışmasına dahil etmiştir. Böylece çeviri sosyolojik bir terim yardımıyla açıklanmış ve yine disiplinlerarası bir yöntem izlenmiştir. Lefevere, çevirileri değerlendirmek ve söz konusu kültürde çevirilerin başarısını/ başarısızlığını açıklamak için iyi – kötü gibi bir tür evrensel standart ortaya koyan çeviri eleştirmenlerine karşıt bir tutum sergilemiştir. Lefevere örnek olarak sunduğu eserin belli bir çevirisinin başarısının çevirinin niteliğinden ziyade erek okur açısından kaynak dilin kültürünün *prestiji* ile ilgili olduğunu savunmuştur. Lefevere bu durumu somutlaştırmak için Latince yazılmış bir eserin İngiltere'deki elit okur kitlesi tarafından alınılanmasını örnek göstermiştir. Bu okur kitlesi doğru edebi ve sosyal çevreye ait olmak istemektedir. Lefevere çevirinin sosyolojik boyutuna dikkat çekmiş prestij, patronaj gibi kavramların çeviri araştırmalarında irdelenmesini sağlamıştır. *Patronaj* kavramını ise yazınsal eserleri yönlendiren hatta onları sansürleyen etkili bir güç olarak tanımlamıştır. Patronaj, siyaset, eğitim, sanat gibi alanlardaki iktidar sahiplerini kapsayan oldukça geniş çaplı bir terimdir. Lefevere'in çalışmasının amacı, üretilecek çevirilerin türlerini etkileyen bir tür çeviri hegemonyası yaratan kurumsal güçleri açığa çıkarmaktır. Böylece ne tür metinlerin hangi ideolojik amaçlarla çevrildiği ve çevrileceği de ortaya çıkarılacaktır. Lefevere betimleyici çeviribilimin *yapısalcı* bakış açısını sorgulayarak, *dizgesel* yaklaşımı ideoloji olgusu çerçevesinde yeniden yorumlamıştır. Çeviri ve edebiyatın kültür üzerindeki dönüştürücü etkisini vurgulayarak çeviribilim araştırmalarına yeni bir boyut kazandırmıştır.

V.3. Çeviribilim Araştırmalarında Postmodern Bilim Anlayışı

Betimleyici Çeviri Araştırmalarına yönelik eleştirel ve sorgulayıcı çalışmalarla birlikte kültürlerarası ilişkilerde ideoloji, güç dengeleri, çeviriye etki eden dış unsurlar gibi geniş çaplı araştırma konuları ve bir özne olarak çevirmenin kararları da betimleyici yaklaşıma dahil edilmiştir. Böylece betimleyici çeviri araştırmalarının pozitivist ve değer yargılarını araştırma kapsamı dışında bırakan yaklaşımı daha kapsayıcı ve açıklayıcı hale gelmiştir. Postmodernizmin sosyal bilimlere kazandırdığı yeni yaklaşımlar büyük ölçüde çeviribilim araştırmalarına yansıdığı görülmektedir. Modernitenin varsayımlarını yansıtan modern bilim anlayışının nesnellik, gerçeklik, değerlerden arınıklık gibi ölçütleri yerine postmodern yaklaşım daha çok yoruma dayalı, kültür ve toplumun bilimsel çalışmalarda etkili olduğu, öznelliğin kaçınılmaz olduğu, güç dengeleri ve ideolojinin belirginleştiği bir araştırma alanı sunar. Çeviribilim sosyal bilimler içerisinde doğasına uygun olarak postmodern bir yaklaşımla ele alınabilmektedir. Postmodern bilim anlayışının yansıdığı bilimsel araştırmalar çeviribilimde yoğunluk kazanmıştır.

V.3.1. Eleştirel Betimleyici Çeviribilim Araştırmaları

Pozitivist bir yaklaşımla ele alınan betimleyici araştırmaların postmodern bir yaklaşımla eleştirilmesiyle ortaya çıkan eleştirel çeviribilimde yorumsal yaklaşımın da izleri görülmektedir. Betimleyici Çeviri Araştırmaları özellikle G. Toury'nin normatiflikten ve öznel değerlendirmelerden uzak nesnel bir bilim oluşturma amacı taşıyan çalışmalarıyla gelişme göstermiştir. Böylece ürün odaklı çalışmalar yürütülmüş ve Even Zohar'ın çalışmalarıyla işlev odaklı çeviribilim alanda yer edinmiştir. Betimleyici çeviribilim, daha önceki çeviri çalışmalarını bilimsel olmaktan uzak olarak değerlendirdiği ve eleştirdiği için betimleyici olma yolunu seçmiştir. Even Zohar'ın çoğuldizge kuramı ve Gideon Toury'nin

betimleyici çeviri araştırmaları oluşturuldukları yıllardan itibaren çeviribilim ve yakın disiplinlerin araştırmacıları tarafından eleştirilmiştir. Bu eleştiriler betimleyici araştırmaları daha da ileri taşımiş, böylece çeviriyi kùltürler arasındaki güç dengeleri, ideoloji ve sosyolojik etmenler bağlamında ele alan eleştirel betimleyici çeviribilim ortaya çıkmıştır.

Antoine Berman'ın betimleyici kuramın kuralcılığa gizli bir dönüş yaratıp yaratmadığı hakkındaki sorgulayıcı yaklaşımı, betimleyici yaklaşımın yetersiz kaldığı yönündeki düşüncesi çeviribilime eleştirel bir bakış açısı kazandırmıştır. Lefevere'in yeniden yazım, patronaj gibi kavramlarla sunduğu kùltürel dönüş bağlamındaki görüşleri eleştirel çeviribilimin kapılarını aralamıştır. Postmodernizm, postyapısalcılık, sömürgecilik sonrası yaklaşım ve feminizm gibi eleştirel akımların da etkisiyle çeviribilim alanında eleştirel bir söylem yerleşmeye başlamıştır.

Schleiermacher'in (1813)⁹⁷ öne sürdüğü çeviri yöntemleri postmodern çeviribilim araştırmalarının en önemli temsilcisi Venuti (1995) tarafından ele alınmıştır. Kaynak metni erek dil normlarına uygun olarak *akıcı* (fluent) bir şekilde çevirmeyi yerleştirme, kaynak metnin yabancı unsurlarını koruyarak erek dil normlarını zorlayacak biçimde çevirmeyi *yabancılaştırma* olarak adlandırmıştır. Venuti'nin yaklaşımıyla⁹⁸ kaynak odaklılık çeviribilim araştırmalarında yeniden söz konusu olmuş; kùltürlerin yerel değerleri önem kazanmıştır.

⁹⁷ Schleiermacher'in (1813) *Über die Verschiedenen Methoden des Übersetzens* (Çevirinin çeşitli Yöntemleri Üzerine) adlı çalışmasında genel olarak iki çeviri yöntemi olduğu ileri sürülmüş, çevirmenin ya okuru yazara götürdüğü ya da yazarı okura yaklaştırdığı belirtilmiştir. Okurun yazara yaklaştırıldığı yabancılaştırıcı çeviride çevirmen iki kùltür arasındaki farklılıkları ortaya çıkarmayı, yabancı metnin dilsel ve kùltürel farklılığını koruyup erek metne taşımayı amaçlar. Bu yaklaşımda çeviri kùltürel ve toplumsal koşulların önemli bir parçası olarak görülür, çeviri etkinliğini belirleyen etmenler geniş bir bakış açısıyla değerlendirilir.

⁹⁸ Eleştirel çeviri araştırmalarına yönelik olarak da karşı görüşler ortaya çıkmıştır. Robinson'un (1996) çeviri alanında uzun bir süredir var olan geleneksel ikiliklerin eleştirel çeviribilimde de sürdürüldüğü fikri bunlardan biridir. Çeviriyi kaynak odaklı yapma konusunda normatif bir tutum sergilendiğini düşünmüş ve bu konuda betimleyici çeviribilim öncesindeki çalışmalara bir dönüş yapıldığını öne sürmüştür. Burada işaret edilen şey özellikle Schleiermacher'in yaklaşımını postmodern akımlara taşıyan Venuti'nin Batı'da yerleşmiş olan akıcı çeviri yapma ve çevirmenin görünmezliği üzerine geliştirdiği karşıt görüşler ve bu bağlamda kaynak odaklılığı savunmasıdır.

“Yabancılaştırma kavramı çevirilerin okunma ve üretilme biçimlerini değiştirebilir; çünkü bu kavram yerleştirilmenin temelinde yatan hümanist varsayımlardan oldukça farklı olan insan öznelliğini kabul eder”⁹⁹ (Venuti, 1995: 24)

Venuti (1995: 20) yabancılaştırıcı çevirinin baskın kültürün köken merkezci şiddetini (ethnocentric violence) engelleyeceğini ve günümüzde uluslararası ilişkilerde egemen İngiliz dili milletlerine ve kültürlerarası eşitsizliğe karşı stratejik bir kültürel müdahale olarak tercih edilen bir yöntem olduğunu öne sürmüştür.¹⁰⁰

İngilizcede yabancılaştırıcı çeviri, demokratik, jeopolitik ilişkiler yararına köken merkezçiliğe ve ırkçılığa, kültürel narsizme ve emperyalizme karşı bir direniş biçimi olabilir. Buna karşın, bir çeviri kuramı ve uygulaması olarak yabancılaştırıcı çeviri yöntemi belli tarihsel dönemlerde belirli Avrupa ülkelerine özgü olarak kullanılmıştır: klasik ve romantik dönemlerde ilk olarak Alman kültüründe formüle edilmiş, son dönemlerde de felsefe, yazın eleştirisi, psikoanaliz ve sosyal kuram alanlarındaki postmodern gelişmelerin karakterize ettiği ve “postyapısalcılık” olarak bilinen Fransız kültürel sahnesinde yeniden canlandırılmıştır. (Venuti, 1995: 20, 21)¹⁰¹

Venuti (1998)¹⁰² yazınsal çeviri bağlamında çevirmenin amacının iletişimsel işlevi sağlamaktan çok, yazının erek kültürdeki ayrışık/heterojen işlevini ortaya çıkarmak olduğunu öne sürer. Başka bir deyişle çevirmen yazın çevirisinde yazarın biçimini erek okura yansıtarken eserin kaynak kültürde taşıdığı estetik işlevi erek kültürde de gerçekleştirmek durumundadır. Erek okurun çeviri yoluyla farklı kültürlerle tanışması, farklı bakış açıları kazanması, yeni yazın türlerini tanıması gibi çevirinin toplumsal

⁹⁹ The notion of foreignization can alter the ways translations are read as well as produced because it assumes a concept of human subjectivity that is very different from the humanist assumptions underlying domestication.

¹⁰⁰ I want to suggest that insofar as foreignizing translation seeks to restrain the ethnocentric violence of translation, it is highly desirable today, a strategic cultural intervention in the current state of world affairs, pitched against the hegemonic English-language nations and the unequal cultural exchanges in which they engage their global others.

¹⁰¹ Foreignizing translation in English can be a form of resistance against ethnocentrism and racism, cultural narcissism and imperialism, in the interests of democratic geopolitical relations. As a theory and practice of translation, however, a foreignizing method is specific to certain European countries at particular historical moments: formulated first in German culture during the classical and romantic periods, it has recently been revived in a French cultural scene characterized by postmodern developments in philosophy, literary criticism, psychoanalysis, and social theory that have come to be known as “poststructuralism”.

¹⁰² Bkz. Lawrence, V. (1998). *The Scandals of Translation*. London: Routledge.

etkilerinin salt betimleyici ve görgül çalışmalarla açıklanması olanaksız hale gelmiş, çevirinin toplumsal işlevi daha geniş kapsamlı incelemeleri gerekli kılmıştır.

Venuti, diller arasındaki *güç farklılıklarına* vurgu yaparak, yazın çevirisinde *güç ilişkileri* bağlamında İngilizce gibi egemen dillere yapılan çevirilere dikkat çekmiştir. Bu düşünce çeviribilim araştırmalarının yönünü değiştirmiş, egemen olmayan ve az konuşulan dillerden egemen dillere yapılan çeviriler önem kazanmıştır. Sömürgecilik sonrası küreselleşen postmodern dünyada siyasi ve ekonomik güce sahip devletlerin ilgisi baskın olmayan dil ve kültürlerle yönelmiştir. Büyük ölçüde sömürgecilik dönemi çeviri anlayışını yansıtan egemen kültüre özgü *akıcı çeviri yönteminin*¹⁰³ yerini, egemen olmayan kültürün dilkullanımsal özelliklerini ve yerel değerlerini yansıtan, bu kültürü kaynak odaklı olarak temsil edebilen yöntemler almıştır.

Lawrence Venuti'nin baskın dilin egemenliğini, başka bir deyişle de erki temsil etmeyen çeviri (minoritizing translation) dediği bu yöntem özellikle günümüz baskın ya da dünya dili sayılan İngilizcenin dilsel olanaklarını olduğu kadar yazımsal alışkanlık ve geleneklerini de zorlayarak baskın olmayan dilin zenginliklerini, farklılıklarını gözler önüne sermeyi hedeflemektedir. Buna göre çevirinin başarısı yine Venuti'nin deyişiyle kalıntıyı (remainder), veya çevrilemez olanı çevirebilmektir. Bu durumda çevirmen eş veya türdeş işlevliliği hedeflemekten çok kendinden farklı olanın kokusunu erek dilin olanaklarını zorlayarak aktarmayı, bir başka deyişle de 'ayrışık işlevliliğini' hedefleyerek çağımız okurunun çeviriden beklentilerini de yerine getirmiş olur. (Yazıcı,2011:141)

Niranjana da (1992)¹⁰⁴ sömürgecilik sonrası bakış açısıyla kaynak metne sadakati ve sözcüğü sözcüğüne çeviriyi savunmuştur. Bunun nedeni ise kaynak kültürün çeşitli ve zengin yapısını erek kültüre aktarma isteğidir. Hindistan'da çevirilerin hegemonya aracı olarak kullanıldığı ve Hindistan halkı için olumsuz bir imge

¹⁰³ Akıcı çeviri (fluent translation) Lawrence Venuti'nin (2004) *The Translator's Invisibility (Çevirmenin Görünmezliği)* adlı çalışmasına da zemin oluşturmuştur. Eleştirel ve postmodern akımın en önemli temsilcilerinden olan Venuti de öznellik olgusu çerçevesinde önemli bulgular sunmuştur.

¹⁰⁴ Bkz. Niranjana, T. (1992). *Siting Translation: History, Post-Structuralism and the Colonial Context*. Oxford: University of California Press.

oluşturulduğu düşüncesi bu yaklaşımın temelini oluşturmaktadır. Yapısalcılık ve sömürgecilik sonrası yaklaşımlardaki kaynak odaklılık kültürler arasındaki güç dengeleri ve asimetrieler açısından değerlendirilmelidir. Kaynak metnin ve yazarının kutsallığı fikrinin hakim olduğu çeviri anlayışındaki kaynak odaklılık, günümüzdeki ideolojik kaynak odaklılıktan son derece farklıdır.

Çeviri alanındaki ikili karşıtlıklar, çeviri tarihinde olduğu gibi güncel araştırmalarda da sorgulanmaktadır. Eleştirel çeviribilim ve postmodern akımlar bağlamında değerlendirilen Arrojo'ya (1997) göre yapısalcılık sonrası ve postmodernizm ile Derrida'nın kurgusökümü çeviri alanındaki bu sorunsalı çözmeye fayda sağlayabilir.

1990'ların başında çeviribilim alanında yaşanan kültürel dönüşümle birlikte, güç kavramı çeviri bağlamında ele alınmış ve çevirilerin kültürler üzerindeki etkisi daha da görünür hale gelmiştir. Özellikle Lefevere ve Bassnett'in çalışmalarında dünya kültürünün gelişim aşamasında çeviri en önemli biçimlendirici güç olarak ele alınmıştır. Bu bakış açısı çeviriye yönelik araştırmaların güçle yakından ilişkili olan ideoloji, siyaset, etik ve hegemonya gibi kavramları çeviri bağlamında değerlendirmesini sağlamıştır. Gentzler ve Tymoczko (2002)¹⁰⁵ güç kavramının kültürel dönüşümden itibaren çeviribilimin yeni yönelimlerini belirleyen en önemli konu olduğunu belirtmişlerdir.¹⁰⁶

Tymoczko'ya göre (2007) bu durum çeviribilim alanı içerisinde kuramsal bir özyansıtma/özdüşünüm (self-reflection) açısından yeni bir odak noktasına yol açmıştır. Eleştirel çeviribilimin betimleyici yaklaşımın görgüllük anlayışına yönelik eleştirileri de bu

¹⁰⁵Bkz. Gentzler, E. & Tymoczko, M. (2002) *Translation and Power*. USA: University of Massachusetts Press.

¹⁰⁶ Kültürel dönüşümün yaşandığı dönemde çeviribilimin odak noktasındaki araştırma konuları kaynak ve erek metinler arasındaki dilsel farklılıklar gibi dil ve metin odaklı konuların ötesine geçmiştir. Alt metinler ve çeviriye ilişkin kararlar, ideoloji, çevirmen kimliği ve bir metnin çevrilme gerekçeleri gibi konular öne çıkmıştır. Çeviribilim araştırmalarının kapsamı genişlemiş ve çeviri açısından gücün etkisine yönelik bir farkındalık oluşmuştur. Böylece çeviribilim araştırmacıları çeviri olgusuna karşı daha eleştirel bir bakış açısı geliştirmişlerdir.

noktada somutlaşmıştır. Çeviri eyleminin görünür kısmının arkasında duran; ancak çeviri eylemini derinden etkileyen siyasi, toplumsal ve ideolojik koşullar öne çıkmıştır.

Tüm bu gelişmelerin sonucunda sömürgecilik sonrası ve feminist söylem içerisinde çok daha fazla araştırma yapılmıştır. Spivak (1987) sömürgecilik sonrasında, Simon (1996) ve von Flotow (1997) ise feminist söylemin önemli temsilcilerindedir.

Bu her iki alan da modernitenin siyasi ve toplumsal açıdan eleştirisini yansıtmaktadır. Bu bağlamda postmodernizmin kapsamına dahil edilebilir. Sömürgecilik sonrası ve feminist söylem ideoloji ve güç ilişkileriyle yakından ilgilidir. Çeviribilimde postmodern akımın en önemli temsilcilerinden Arrojo (1997)¹⁰⁷ çeviri bağlamında güç ilişkilerini daha geniş bir bakış açısıyla irdemiştir. Tymoczko ve Gentzler'in (2002) editörlüğünü yaptıkları *Çeviri ve Güç* adlı çalışmada güce dair sorunsallar geniş bir kuramsal bakış açısıyla sunulmuştur. Tymoczko (2007)¹⁰⁸ da güç kavramını yalnızca kurumlar ve diğer otoriteler tarafından uygulanan ve baskı yaratan bir olgu olarak değil, yetki sahibi olmak isteyen insanlar açısından da ele alır. Álvarez/Vidal (1996)¹⁰⁹ gücün çok katmanlı bir terim olduğunu belirtirler. Bu kavramın bilgi (knowledge, information) ve özellikle bu bilginin aktarılma şekli ile erek metindeki çok çeşitli bileşenin düzgün bir biçimde ifade edilme şekliyle ilintili olduğunu öne sürerler.

“1980’lerin sonu, 1990’ların başında kültür odaklı çeviri kuramında ortaya çıkan pek çok yeni akım betimleyici çeviri araştırmalarının kapsamını genişletmiş ve onun yerini almıştır. Özellikle çeviriye feminist ve sömürgecilik sonrası yaklaşımlar alanda

¹⁰⁷ Bkz. Arrojo, R. (1997). “The “death” of the author and the limits of the translator’s visibility”. Translation as Intercultural Communication: Selected papers from the EST Congress, Prague 1995, Snell-Hornby, Mary, Zuzana Jettmarová and Klaus Kaindl (eds.)

¹⁰⁸ Bkz. Tymoczko, M. (2007). *Enlarging Translation, Empowering Translators*. London: Routledge.

¹⁰⁹ Bkz. Álvarez, R. & Vidal, M. C. A. (1996) *Translation, Power, Subversion*. Clevedon: Multilingual Matters.

büyük bir etki yaratmıştır”¹¹⁰ (Robinson, 1997: 179). Söz konusu akımlarla birlikte betimleyici araştırmalardaki bilimsel nesnellığe ve erek dizgenin üstünlüğüne karşı siyasi yönelimler ile kaynak metin ve kültür önem kazanmıştır.

Lefevere ve Bassnett’in çalışmalarında da üzerinde durulan hegemonya kavramı, çeviride gücün yol açtığı kısıtlamaların kaynaklarından biridir. Normlar ve erek dil ve kültür de bu kaynaklardandır. Gücün etkili olduğu çeviri uygulamaları söylemler üzerinde baskı kurulmasına neden olabilmektedir. Çeviride sansür, ideolojik ve kurumsal kısıtlamalar bunun sonuçlarıdır. Bu baskılara karşı gelinip direnç gösterildiği durumlarda güç dengeleri değişecektir. Sömürgecilik sonrası ve feminist çeviri hareketinin de temel çıkış noktası güç dengelerini tersine çevirmektir.

Eleştirel çeviri araştırmaları, betimleyiciliğin katı bilimsel tutumunun eleştirilmiştir. Eleştirel çeviri araştırmaları çerçevesinde değerlendirilen Hermans (1999)¹¹¹ betimleyici çeviribilimin alana katkılarını yadsımaz; ancak betimleyici yaklaşımın tikelliği ve bireyselliği göz ardı eden pozitivist tutumuna bir sorunsal olarak yaklaşır. Aynı görüş Tymoczko (1998) tarafından da paylaşılmaktadır. Her bir çeviri durumu ve çevirinin ortaya çıkışındaki bağlam çeviriye ilişkin olguları açıklamak için bulgular sunabilmektedir. Tikel çeviri durumlarının dikkatle incelenmesi gerekliliği de böylece ortaya çıkmaktadır. Hermans, eleştirel betimleyici yaklaşımın varsayımlarını sorgulayan, öz değerlendirme yapan, farklı düşünceleri bir araya getiren eklektik bir bakış açısı sunduğunu belirtir.

Betimleyici çeviri araştırmalarının pozitivist yaklaşımı benimsemesi eleştirel yaklaşımda üzerinde durulan bir konudur. Bu yaklaşım araştırmacının çalışmanın amacı açısından objektif bir konumda durabileceği varsayımına dayanır. Buna karşın yorumlama

---

¹¹⁰ In the late 1980s and 1990s several new trends in culturally oriented translation theory have expanded upon and to some extent displaced descriptive translation studies. In particular, feminist and postcolonial approaches to translation have had a major impact on the field.

¹¹¹ Bkz. Hermans, T. (1999) *Translation in Systems*. New York: Routledge.

ve belli bir perspektife dayalı yargılar kaçınılmaz olarak betimleme süreçlerine yansiyacaktır. Pozitivist yaklaşımın eleştirilmesi tikel durumların önemini vurgulayan yorumsal yaklaşıma yakın bir tutum olarak da değerlendirilebilir.

Eleştirinin bir diğer odak noktası da Even-Zohar'ın yaklaşımındaki *dizge* kavramıdır. Pym (1998)¹¹² kompleks çeviri olgusunun açıklanması için birden fazla kaynağa ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Toury'nin kuramının bu gerekliliği karşılama yetersiz kaldığını öne sürmüştür. Lefevere de dizgeci bakış açısını benimsemiş; ancak ideoloji, güç ilişkileri kavramlarına da ağırlık vererek çeviriyi daha geniş bir çerçevede irdelenmiştir. Çeviribilimde yeni bir araştırma yönelimi ortaya çıkmıştır.

Toury'nin yaklaşımında çeviride kesin bir erek odaklılık söz konusudur. Bu bağlamda çeviri sürecinde çevirmenin izleyeceği yolu çeşitli normlarla açıklanmıştır. Normlardan yola çıkarak çeviri yasalarının ortaya çıkacağını savunmuştur. Toury'nin bu yaklaşımı çok çeşitli karmaşık çeviri durumlarını görmezden geldiği ve basite indirgediği gerekçesiyle eleştirilmiştir. Eleştirel çeviri araştırmaları, betimleyici çeviribilimin çevirinin karmaşık yapısına uygun olarak güç ve ideoloji gibi kavramları da içeren daha kapsamlı bir hali olarak değerlendirilebilir. Betimleyici çeviribilimde yeterince üzerinde durulmayan, ya da eleştirel yaklaşımın dile getirdiği şekliyle ihmal edilen, konulardan en önemlileri çevirinin siyasi ve ideolojik etkileri ve çeviride insan unsurunun rolüdür.

Genztler ve Tymoczko (2002) çevirinin güç kavramıyla ilişkisi bağlamında çevirmenin rolünü ön plana çıkarmışlardır. Çevirmenin kaynak ve erek kültür arasındaki konumuna dikkat çekerek, hem güç sahibi kurumu hem de yetki sahibi olmak isteyenleri temsil ettiğini belirtmişlerdir. Çevirmen, öznel kararlarıyla ya da dış koşulların yönlendirdiği kararlarıyla metni dönüştürür ya da metnin belli kısımlarını vurgular.

---

¹¹² Bkz. Pym, A. (1998). *Method in Translation History*. Manchester: St. Jerome.

Çevirmen aldığı kararlarla kaynak metni kısmi de olsa temsil eder. Çok katmanlı çeviri sürecinde kaynak metin ve kültür erek dünyaya yansıtılırken belirli değişimlerin olması kaçınılmazdır. Çevirmenler kültürün ve edebiyatın alımlanmasına yön veren otoritelerdir. Farklı dil ve kültürler arasında yaratıcı bir eylem olan çeviriyi yönlendirirken karmaşık karar verme süreçleriyle kültürü ve edebiyatı biçimlendirirler.

Çevirinin güçle olan yakın ilişkisi ortaya çıkan çeviri ürünlerinde, çevirilerin kültürel dönüşümde oynadığı rolle somutlaşmaktadır. Çevirmen-yazar, kaynak metin-erek metin gibi ikili karşıtlıklar çeviri alanında eski dönemlerden bu yana var olmuştur. Bu karşıtlıklar bile çeviride güç dengelerinin varlığını kanıtlamaktadır. Schleiermacher'ın kaynak kültürü ve yazarı üstün bir konuma yerleştirmesi ve kaynak odaklılığı savunması bu duruma bir örnek teşkil etmektedir. Sömürgecilik sonrası yaklaşımın benimsediği kaynak odaklılıkta ise güç dengelerini tersine çevirmek ve asimetrileri ortadan kaldırmak amacı güdülmektedir. Amaç ne olursa olsun tüm çeviri durumlarında kültürler, diller ve metinler arasındaki güç dengeleri söz konusu olmaktadır.

Hangi metinlerin çevrilmeye değer olduğu ve buna hangi kurum veya kişilerin karar verdiği, bir eserin çevrilmesine engel olan ekonomik ve siyasi engellerin ne olduğu, çevirmen olarak kimin seçildiği, çevirmenlerin hangi kurumsal kısıtlamalara maruz kaldığı, çevirilerin kültürler üzerinde etkisinin ne olacağı gibi sorgulamalar çevirinin güçle olan ilişkisini açıkça ortaya koymaktadır. Lefevere ve Bassnett'in da üzerinde durdukları bu noktalar, Gentzler ve Tymoczko (2002) ile Fawcett (1995) tarafından da irdelenmiştir.¹¹³ Michaela Wolf (1997)¹¹⁴ çeviriyi geniş bir perspektifle ele alarak, çeviriyi güç dengelerinin bir yansıması olarak değerlendirmiştir.

¹¹³ Bkz. Munday, J. & Hatim, B. (2004) *Translation: An Advanced Resource Book*. New York: Routledge.

¹¹⁴ Bkz. Wolf, M. (1997). "Translation as a process of power". In *Translation as Intercultural Communication: Selected papers from the EST Congress, Prague 1995*, Snell-Hornby, Mary, Zuzana Jettmarová and Klaus Kaindl (ed.)

Lefevere (1992) eleştirel çeviribilime katkı sunan en önemli araştırmacılardan biridir. Çeviriyi bir *yeniden yazım* olarak değerlendiren ve bu bağlamda çeviride ideolojinin yerine vurgu yapan Lefevere betimleyici araştırmalara farklı boyutlar kazandırmıştır. Çevirilerin erek kültürdeki egemen ideolojileri ve belli dönemlerin geleneklerini nasıl yansıttığını ortaya koymuştur.

Eleştirel çeviribilimde betimleyici yaklaşıma yönelik bir diğer sorgulama da betimleyici ve kural koyucu/normatif yaklaşımlar arasındaki katı ayırmadır. Betimleyici yaklaşım, geçmişteki normatif yaklaşımlara karşı bir görüşle ortaya çıkmıştır. Chesterman (1999) çeviri edimlerini betimleyen kavramların etik sonuçları olduğunu ileri sürmüştür. Birinin çevirmen olduğunu söylemek aynı zamanda ona çevirmenin yapması gereken şeylerin sorumluluğunu da yüklemektir. Çevirinin etki ve sonuçlarına yönelik yapılacak araştırma çeviriye ilişkin kural koyucu ifadelerin sağlamlasının yapılma şansını sunacaktır. Çevirilerin etkileri aynı zamanda okurun çeviriye karşı tepkisini de kapsamaktadır. Chesterman'e göre çeviriler neden ve sonuçlarıyla birlikte araştırılmalıdır. Çeviribilim alanında postmodern akımlar çerçevesinde değerlendirilen Arrojo (2000) da betimleyici araştırmalara eleştirel yaklaşmıştır. Toury'nin öne sürdüğü normların yalnızca betimleyici olmadığını, onları detaylandıran kişinin bakış açısını ve araştırma ilgisini yansıttığını öne sürmüştür. Bu görüş Chesterman (2000) ve Hermans (1999) tarafından desteklenmektedir.¹¹⁵ Bu noktada araştırmacıların ele aldıkları araştırma konularını irdelerken kendi bakış açılarını çalışmalarına ne derece yansıttıkları sorgulanmıştır. Çeviri araştırmacıları açısından bir öz eleştiri gerekli hale gelmiştir. Aynı zamanda bireysel görüşleri yoluyla çeviriye ilgili verileri seçtiklerinin farkına varmaları konusunda araştırmacıların farkındalık kazanmaları söz konusu olmuştur. Hermans'a göre disiplinin

---

¹¹⁵ Bkz. Brownlie, S. (2009) Descriptive vs. Committed Approaches. İçinde Baker, M. & Saldanha G. (Ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. (ss. 77-81). Abingdon: Routledge.

görevi çevirinin farklı yöntemleri, kullanımlarının ve çeviri üzerine söylemlerin tarihsel durumsallığını/koşula bağlılığını (contingency) kuramsallaştırmaktır. Çeviribilim içerisinde detaylandırılan söylemler de bu açıdan yeniden değerlendirilebilir. Betimleyiciliğin nesnelliğini sorgulamasına rağmen, Hermans tarafından çerçevesi çizilen yaklaşım kendini kural koyuculuktan ayırmaktadır. Bunun gerekçesi de çeviri edimine müdahale etmeyip daha çok çeviri uygulamalarında ve çeviri söylemlerinde hangi gelişmelerin olduğunu araştırmasıdır. Brownlie'ye (2008) göre bu yaklaşım betimleyici çeviribilim gibi betimleyicidir; ancak onun aksine kendini yansıtıcı ve öz eleştiri yapan bir yaklaşıma sahiptir. Çeviri araştırmalarındaki bu gelişme *Eleştirel Betimleyici Çeviri Araştırmaları* olarak adlandırılabilir.

Çeviribilimde postmodern akım olarak eleştirel çeviribilimin en önemli temsilcilerinden olan Venuti (1995) postmodern çevirmenin eleştirel bir bilince sahip olması gerektiğini belirtir. Bu bağlamda dilbilim odaklı geleneğe bir eleştiri yönlendiren Venuti, çevirmenin yazar veya işverenin kimliksiz ve görünmez bir hizmetkarı olmadığını ortaya koyar. Venuti, çeviri olgusunu ideoloji kavramı çerçevesinde değerlendirir ve çeviriyi kültür ve edebiyatı şekillendiren bir güç olarak ele alır. Çevirinin kültürleri şekillendirmedeki en büyük güç olduğu görüşü Lefevere ve Bassnett tarafından da paylaşılmaktadır.

Postmodern çerçevede reddedilen sömürgecilik, çeviribilim alanına sömürgecilik sonrası yaklaşım yoluyla yansımıştır. Sömürge döneminde yapılan çeviriler ideoloji ve güç dengelerinin çeviriye yansımaları açısından incelenir. Çeviribilimde eleştirel akımın bir göstergesi olan bu yaklaşımda kültürel köken merkezilik ve kültürler arasındaki güç dengeleri konu edinilir.

Niranjana (1992) çeviriye sömürgecilik sonrası çerçeveden bakan bir

araştırmacıdır. Çeviriyi sömürgecilik sonrası bağlamda ele aldığı için betimleyici çeviribilimin nesnellik kaygısını eleştirmiştir. Bunun nedeni genelleyici kuramsal yaklaşımların tikel olanı görmezden gelme tehlikesi olmasıdır. Niranjana ile aynı bakış açısına sahip olan Cheyfitz (1991), Rafael (1993) ve Spivak (1993) gibi araştırmacılar da betimleyici yaklaşımın görgüllük ve nesnellik özelliklerinden dolayı sınırlı bir çerçeveye sahip olduğunu belirtmişlerdir. Çevirinin siyasi ve ideoloji bağlamında güç mücadelelerine yön veren, dengeleri değiştiren bir olgu olarak ele alınması gerektiği görüşü ağırlık kazanmıştır. Toury'ye göre erek kültürdeki bir boşluk çeviri gereksinimini doğurmakta ve yapılan çeviriler erek dizgede konumlanmaktadır. Toury'nin yaklaşımındaki erek odaklılık da eleştirilen bir diğer noktadır. Niranjana, çevirilerin bazı durumlarda sömürgeci güçlerin bir dayatması olarak yapıldığını örneklerle ortaya koymuştur. Susan Bassnett (2005) Spivak, Niranjana ve Cheyfitz'in çalışmalarının çeviribilim açısından önemini şu şekilde ifade etmiştir:

Belki de en heyecan verici akım Çeviribilim alanının Avrupa sınırlarının ötesine geçmesidir. Kanada, Hindistan, Hong Kong, Çin, Afrika, Brezilya ve Latin Amerika'da çeviribilim araştırmacılarının ve çevirmenlerin ele aldığı konular Avrupa'daki araştırmacı ve çevirmenlerin odak noktalarından belirgin bir şekilde ayrılmıştır. Çevirinin geçmişte bir sömürgeci baskı aracı ve sömürülen insanları düşüncelerini ifade etmekten mahrum bırakmak için bir araç olarak etkin bir biçimde kullanıldığını öne süren Gayatri Chakravorty Spivak, Tejaswini Niranjana and Eric Cheyfitz gibi yazarlarla çeviri ilişkisinin eşitsizliğine daha çok vurgu yapılmıştır. Sömürgeci model açısından bir kültür hükmederken diğerleri buna boyun eğmiş, bu yüzden çeviri bu güç hiyerarşisini pekiştirmiştir. (Bassnett, 2005: 4)¹¹⁶

Eleştirel yaklaşım çeviriyi toplumdaki güç ilişkilerinin bir göstergesi olarak ele

¹¹⁶ Perhaps the most exciting new trend of all is the expansion of the discipline of Translation Studies beyond the boundaries of Europe. In Canada, India, Hong Kong, China, Africa, Brazil and Latin America, the concerns of scholars and translators have diverged significantly from those of Europeans. More emphasis has been placed on the inequality of the translation relationship, with writers such as Gayatri Chakravorty Spivak, Tejaswini Niranjana and Eric Cheyfitz arguing that translation was effectively used in the past as an instrument of colonial domination, a means of depriving the colonized peoples of a voice. For in the colonial model, one culture dominated and the others were subservient, hence translation reinforced that power hierarchy.

alır. Eleştirel çeviribilim betimleyici yaklaşımın aksine görgüllükten uzak durmaktadır. Bu durum betimleyici yaklaşımın çeviri gerçeğini tüm yönleriyle yansıtamadığı görüşüyle açıklanabilir. Betimleyici yaklaşımın temelini oluşturan nesnellik ve görgüllük, eleştirel çeviri araştırmalarında sorgulanmıştır. Toury'nin yaklaşımında üzerinde durulan bir konu olan nesnellik arayışı, bilimsel olma tutumunun bir sonucudur. Betimleyici çeviribilim, daha önceki kural koyucu yaklaşımların ötesine geçerek çeviriyi bilimsel bir çerçevede inceleme amacıyla böyle bir tutum sergilemiştir. Hermans (1999) ise çevirilerin sadece erek kültürde değil kaynak kültürde de dönüşümlere yol açacağını bulgulamıştır. Bu bağlamda başka dillere çevrildiği için ulusal edebiyat içerisindeki saygınlığı artan yazarları örnek göstermiştir. Yeni düşünsel akımların, değişen siyasi, kültürel ve toplumsal koşulların etkisiyle betimleyici yaklaşım evrilerek daha geniş çaplı konuları ele almaya başlamış ve eleştirel betimleyici çeviribilim doğmuştur. Yapısalcılık ve sömürgecilik sonrası yaklaşımlar çeviribilimde eleştirel bir akımın doğmasına katkı sunmuştur. Eleştirel Çeviribilim kapsamında değerlendirilen araştırmacıların görüşleri büyük ölçüde Walter Benjamin ve Jacques Derrida'nın dil ve çeviri üzerine ortaya koydukları düşüncelere dayanmaktadır. Yapısalcılık sonrası ve kurgu sökümler postmodernizmle birlikte çeviribilimde eleştirel yaklaşımın ve postmodern akımların temelini oluşturmuştur.

Tejaswini Niranjana (1992) çeviriye ilişkin görüşlerini Benjamin, Derrida, de Man ve Foucault'ya dayandırmıştır. Böylece sömürgecilik bağlamında Batı'ya yönelik eleştirilerini post yapısalcılık temelinde sağlamlaştırmıştır. Çeviriyi siyasi bir eylem olarak gören Niranjana, çevirinin uzun bir zamandan beri halklar, ırklar ve diller arasındaki eşit olmayan güç ilişkilerini ve asimetriyi sürdürmek için kullanıldığını ortaya koymuştur. Sömürgecilik sonrası bağlamda söz konusu eşitsizlikler yeniden değerlendirilir ve bu konulara ilişkin açıklamalarda bulunulur.

Sömürgecilik sonrası bağlamda *çeviri* sorunsalı temsil, güç ve tarihsellik konularına ilişkin sorular ortaya çıkaran önemli bir konum haline gelir. Sömürgecilik girişimi kapsamındaki uygulamalar felsefe, tarih ve antropoloji söylemleri yoluyla işler. Sömürgeci girişime içkin olan kontrol altına alma/öznelleştirme uygulamaları felsefe, tarih, antropoloji, filoloji, dilbilim ve yazınsal yorum gibi alanların söylemleri yoluyla işlediği için, güç/bilginin teknolojileri ve uygulamaları yoluyla oluşturulan sömürgeci “özne” çoklu konumlarda çoklu söylemler içerisinde varlık gösterir. Bu konumlardan biri de çeviridir. Sömürgecilik faaliyeti altında işleyen asimetrik güç ilişkileri içerisinde şekillenen ve bu ilişkilere şekil veren bir uygulama olarak çeviri. (Niranjana,1992:1,2)¹¹⁷

Niranjana'nın yaklaşımında postmodern bilim anlayışının çeviribilim araştırmalarına yansımaları görülebilmektedir. Söz konusu yaklaşımda bilgi alanlarının söylemleri sömürgecilik bağlamında eleştirilmekte ve bilgi ile güç aynı düzlemde değerlendirilmektedir. Bu noktada Foucault'nun (1979: 27)¹¹⁸ bilginin gücü ürettiği ve bu iki kavramın birbirine işaret ettiği yönündeki söylemleri dayanak gösterilmiştir. Foucault aynı zamanda birey veya öznenin öznelleştirme uygulamaları ve gücün teknolojileri tarafından üretildiğini belirtmiştir.

Sömürgecilik bağlamında çevirinin de sorunsalı olan bir dizi ilgili soru tarafından belirli bir kavramsal ekonomi yaratılır. Geleneksel olarak çeviri, gerçeklik, temsil ve bilgi gibi Batılı felsefi kavramlara dayalıdır. Gerçeklik sorunsal olmayan, orada öylece duran bir şey olarak görülür. Bilgi bu gerçekliğin bir temsilini içerir, ve temsil şeffaf bir gerçekliğe doğrudan, aracısız bir giriş sağlar. Buna karşın klasik felsefe söylemi daha sonra sömürgeci egemenliğin amaçları doğrultusunda kullanılan çeviri uygulamalarına doğrudan neden olmaz. Ben sömürgecilik bağlamında çevirinin, bir philosopheme (felsefi kavramsallığın

¹¹⁷ In a post-colonial context the problematic of translation becomes a significant site for raising questions of representation, power, and historicity. The context is one of contesting and contested stories attempting to account for, to recount, the asymmetry and inequality of relations between peoples, races, languages. Since the practices of subjection/subjectification implicit in the colonial enterprise operate not merely through the coercive machinery of the imperial state but also through the discourses of philosophy, history, anthropology, philology, linguistics, and literary interpretation, the colonial "subject" constructed through technologies or practices of power/knowledge is brought into being within multiple discourses and on multiple sites. One such site is translation. Translation as a practice shapes, and takes shape within, the asymmetrical relations of power that operate under colonialism.

¹¹⁸ Foucault, M. (1979). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, (Çev. Alan Sheridan). New York: Random House, Vintage Books.

temel birimi) olarak işlev görmesi için Batı felsefesi söylemine dahil edilen kavramsal ekonomiyi eş zamanlı olarak hem üretip hem desteklediğini ileri sürüyorum. (Niranjana, 1992: 2)¹¹⁹

Sömürgeci hakimiyetin haklı gösterilmesi açısından sömürülen halkların *temsili* temel çıkış noktası olarak gösterilmektedir. Gerçekliği temsili olan bilgi ile dil, toplum ve kültürlerin temsili olan çeviri arasında bir bağlantı kurulmaktadır. Postmodernizmle birlikte sorunsallaştırılan *gerçek ve bilgi* gibi Batılı felsefi kavramlar gibi çeviri de postmodern akımlarla birlikte sorunsallaştırılmıştır. Niranjana (1992: 3) çevirinin tutarlı ve şeffaf metinler üretmede bir dizi söylem üzerinden sömürgeleştirilmiş kültürlerin tarihsel olarak oluşturulmuş olarak değil statik ve değişmez bir biçimde görülmesini sağlayacak süreçlere dahil olduğunu belirtmiştir. Hegel'in öne sürdüğü tarih kavramının hayata geçmesinde çevirinin yardımına dikkat çekerek bu tarih kavramının teleolojik ve hiyerarşik bir medeniyetler modeli sunması nedeniyle Batılı olmayan kültürlerin ikincil konumda değerlendirildiğini ortaya koymuştur.

Çeviri, “özgün” olanın aslında çeviri yoluyla varlık göstermesine rağmen, zaten var olan bir şeyin şeffaf bir temsili olarak işlev görür. Paradoksal bir biçimde çeviri aynı zamanda sömürgeleşmiş olana “tarih”te bir konum sağlar. Çeviri felsefe, tarih yazımı, eğitim, misyonerlik yazıları, gezi yazıları gibi farklı söylem türlerinde sömürgeci egemenliği yenilemek ve sürdürmek amacıyla yayılmıştır. Sömürgecilik ve sömürgecilik sonrası bağlamda “çeviri”nin yayılımı, post yapısalcılığın kimi kuramsal vurgularını sorgulamak için bir yol sunar. (Niranjana, 1992: 3)¹²⁰

¹¹⁹ In the colonial context, a certain conceptual economy is created by the set of related questions that is the problematic of translation. Conventionally, translation depends on the Western philosophical notions of reality, representation, and knowledge. Reality is seen as something unproblematic, "out there"; knowledge involves a representation of this reality; and representation provides direct, unmediated access to a transparent reality. Classical philosophical discourse, however, does not simply engender a practice of translation that is then employed for the purposes of colonial domination; I contend that, simultaneously, translation in the colonial context produces and supports a conceptual economy that works into the discourse of Western philosophy to function as a philosopheme (a basic unit of philosophical conceptuality).

¹²⁰ Translation functions as a transparent presentation of something that already exists, although the "original" is actually brought into being through translation. Paradoxically, translation also provides a place in "history" for the colonized. The Hegelian conception of history that translation helps bring into being endorses a teleological, hierarchical model of civilizations based on the "coming to consciousness" of "Spirit," an event for which the non-Western cultures are unsuited or unprepared. Translation is thus

Bu yaklaşıma göre Batı felsefesinin çeviriye ilişkin geleneksel görüşü sömürgeciliğin egzotik *öteki* kavramını yaratmasına yardım etmiştir. Niranjana 18. yüzyıldan günümüze Hint dilinde yazılan metinlerin çevirilerini incelemiştir ve sömürgecilik sonrası halkları çeviriye bir direnç ve dönüştürme aracı olarak yeniden değerlendirmeye teşvik etmiştir.

Niranjana (1992: 58) Batılı olmayan kültürlerin dillerinden İngilizceye yapılan çeviriler ile sömürgeci hakimiyet arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir. Bu bağlamda Amerikanların çeviri kuramını antropolojik araştırma ve Hristiyan misyonerlik faaliyetleri için geliştirdiğini, İngilizlerin ise sömürgeci idarenin ihtiyaçlarını temel alarak çeviri kuramlarını ortaya koyduğunu örnek vermiştir. Çevirinin önemini ilk olarak vurgulayanların ve iki dilli sözlükler hazırlayanların Afrika ve Asya'da görev alan Avrupalı misyonerler olduğunu belirtmiştir. Modern çeviribilimin sömürgeci başlangıcına yönelik incelemelerde bulunan Bassnett (2002: 14) çevirmen ile ikincil konumda bulunan kaynak kültür arasındaki otorite ve hiyerarşiye dayalı ilişkiyi 19. yüzyılda emperyalizmin yükselişi ile bağlantılandırmıştır.

Niranjana (1992: 59) modern-ilkel, Batı-Batı dışı, medeni-barbar, kültür-doğa gibi dikotomilerin çeviriye yönelik söylemlere temel oluşturduğunu sömürgeci söylemin bu ikili karşıtlıkların benimsenmesini sağlayarak işlev kazandığını ortaya koymuştur. Bu çerçevede bir yandan modernitenin sunduğu kavramlara ve modern çeviri kuramlarına eleştiriler sunulurken çevirinin doğasında var olan güç ilişkileri de açığa çıkarılmaktadır.

---

deployed in different kinds of discourses philosophy, historiography, education, missionary writings, travel-writing to renew and perpetuate colonial domination. My concern here is to explore the place of translation in contemporary Euro-American literary theory (using the name of this "discipline" in a broad sense) through a set of interrelated readings. I argue that the deployment of "translation" in the colonial and post-colonial contexts shows us a way of questioning some of the theoretical emphases of post-structuralism.

Bu durum aynı zamanda çeviri kuramcılarının “sürece dahil olan dilleri hesaba katmadan metin-kuram-metin döngüsünde belirlenebilen, sınıflandırılabilen ve sonuç olarak kullanılabilen”¹²¹ “genel ilkeler”den söz edebildikleri noktaya dek diller arasındaki asimetrileri doğallaştırma etkisine sahiptir. [...] Çeviribilimin yalnızca çeviriye yön veren güç ilişkilerindeğil, aynı zamanda çeviri metinlerin tarihselliği veya etkili tarihini göz ardı ettiği görülmektedir. [...] Çevirinin “empirik bilimi” diller arasındaki ilişkileri belirleyen asimetrik güç ilişkilerini bastırma yoluyla varlık gösterir. (Niranjana, 1992: 59, 60)¹²²

Çeviribilim araştırmalarında postmodern akımın ortaya çıkmasında modern toplum bilimine yönelik eleştirilerin ve yapısalılık sonrası düşüncenin büyük etkisi vardır. Niranjana Batı odaklı yürütülen çeviri araştırmalarının Batı modernizmini yansıttığı, Batılı olmayan kültürleri ikinci plana attığı, onların sorunlarını irdelemediği gerekçesiyle eleştirmiştir. Gayatri Spivak da feminist bir postmodernist olarak Derrida’dan yola çıkmıştır. Modern toplum biliminin yapıbozumuna uğratılması gerektiğini belirtmiştir. Eleştirel çeviribilim çerçevesinde değerlendirilen feminist yaklaşım, çeviri olgusunu toplumsal cinsiyet (gender) açısından ele alır. Von Flotow gibi araştırmacılar çeviribilimde feminist söylemin yerleşmesine katkı sunmuşlar ve geleneksel cinsiyet rollerini yapıbozumuna uğratmak istemişlerdir. Bu anlamda postmodernizm ve yapısalılık sonrası söylemden büyük ölçüde etkilendikleri görülmektedir.

Toury’nin değer yargılarından kaçınan, görgül bir çerçeve oluşturma çabasının, çeviribilimin farklı yöntem ve yönelimlerden yararlanabilme kapasitesini kısıtlayıp kısıtlamadığını sorgulanmıştır. Toury çeviribilimi ‘betimleyici ve açıklayıcı’ bir bilim dalı olarak sunarak yorum özgürlüğünü araştırmacıya tanısa da değer yargılarını bilimsel

¹²¹ Bkz. Bassnett, S. (2002). *Translation Studies*. (3rd Ed.), London: Routledge.

¹²² This has the effect also of naturalizing the historical asymmetry between languages, to the point where theorists of translation can speak blithely of "general principles" that "can be determined and categorized, and, ultimately, utilized in the cycle of text-theory-text regardless of the languages involved." Statements like this one seem oblivious to the relations of power implicit in translation.[...] Translation studies seems to ignore not just the power relations informing translation but also the historicity or effective history of translated texts. [...] The "empirical science" of translation comes into being through the repression of the asymmetrical relations of power that inform the relations between languages.

çerçevenin dışında tutar. Betimleyici yaklaşıma yöneltilen eleştiriler sonucunda betimleyici çeviri araştırmalarının nesnellik iddiasını geri plana çekme, araştırmacıların toplumsal ve kültürel konumu gereği bir öznelliğe sahip olduğunu dikkate alma gerekliliği ortaya çıkmıştır. Böylece betimleyici çeviribilim eleştirel ve yorumcu yaklaşımdan yararlanacak çevirileri ve çevirmenleri daha geniş bir bakış açısıyla ele alabilecek, kültürel ve toplumsal bağlamlar ile güç ilişkileri de araştırmaya dahil edilecektir. Eleştirel çeviribilim, araştırmacıların kendi nesnellik iddialarını sorgulamaya başlamalarını, çeviriye yeni ve eleştirel bir gözle bakabilmelerini, çevirinin arkasındaki kişi ve kurumları güç ilişkileri ve toplumsal cinsiyet rolleri açısından ele almalarını sağlamıştır. Böylece çeviribilim araştırmalarının sunduğu bulgular yoluyla çevirinin toplumda algılanış ve uygulanışı, çevirinin kültürlerin temsilinde ve biçimlendirilmesinde oynadığı rol ortaya çıkarılacaktır.¹²³ Brownlie (2008) çeviribilim araştırmalarında ortaya çıkan eleştirel akımı *Eleştirel Betimleyici Çeviribilim*¹²⁴ olarak adlandırmıştır.

Lefevere ve Bassnett'in 1990'lardaki çalışmalarıyla çeviribilimde daha da görünür hale gelen kültürel dönüşümle birlikte çeviriyi kültürel perspektiften değerlendiren araştırma yönelimi hız kazanmıştır. Çeviri, kültürel dizgeler ile bu dizgelerin bir ürünü olan ideolojik etkiler açısından incelenmiştir. Bu dönemde çevirinin disiplinlerarası karakteri öne çıkmış, çeviribilim yazın ve kültür araştırmalarından etkilenmiştir. Kadın araştırmaları ve sömürgecilik sonrası araştırmalar çeviri alanıyla bağlantı kurmuştur. Toplumsal cinsiyet ve sömürgecilik sonrası yaklaşım bağlamında yürütülen araştırmalar var olan çevirilere ilişkin yargıda bulunurlar ya da belirli ideolojilere paralel olarak belli çeviri yöntemlerini savunurlar. Brownlie (2008) çeviribilimdeki bu gelişmeleri normatif

¹²³ Bkz. Tahir Gürçağlar, Ş. (2005) *Kapılar: Çeviri Tarihine Yaklaşımlar*. İstanbul: Scala Yayıncılık; (2011) *Çevirinin ABC'si*, İstanbul: Say Yayıncılık.

¹²⁴ Like DTS, it is descriptive, but unlike DTS it is selfreflexive and selfcritical. We might thus call this development 'Critical Descriptive Translation Studies'.

yaklaşımların siyasi nedenli yeniden ortaya çıkışı olarak yorumlamıştır. Bu yaklaşımların kültür ve diller arasında adil olmayan güç farklılıklarına yönelik farkındalığa dayalı olduğunu belirtmiştir. Daha geniş anlamda bunlara *committed approaches* (angaje yaklaşımlar) adını vermiştir. Bu yaklaşımlar siyasi bağlılığın önemini vurgulayan düşünceden ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımlar ya belli bir siyasi bağlılığı destekler ya da bunun önemi ve hatta kaçınılmazlığına yönelik daha geniş bir farkındalığa dayanır. Belirli bir siyasi bağlantının (engagement) yönlendirdiği araştırmacılar normatif bir tutumla bazı çeviri yöntemlerini önerebilirler. Bu da çevirmen açısından aktivist ve müdahaleci bir role neden olur. Bu yaklaşımda hem araştırmacı hem de çevirmenin öznel görüşlerinin ön plana çıktığı görülmektedir.

Hindistan ve sömürgecilik bağlamında çeviri edimini inceleyen Niranjana (1992) çevirinin sömürgeci hakimiyetin bir aracı haline geldiğini ve bunun da sömürgeleşmiş olanın hegemonik temsillerini ürettiğini ortaya koymuştur. Buna karşın Niranjana çevirinin böylesi bir rol oynamaya mahkum olmadığını öne sürer. Buradaki konu ne sömürülenin daha doğru bir versiyonunu sunmak ne de sömürgecilik öncesi ütopyayı övmektir. Zira bu doğru, gerçeklik ve tekseslilik düşüncelerini benimsemek olurdu ki Niranjana bunu zaten reddetmiştir. Bu yaklaşımda yerli nüfusun çeşitliliği ve heterojenliğini ortaya çıkaran çeviri yöntemleri savunulur. Heterojenlik doğal ve doğal olmayan erek dil ifadeleri ile tanıdık ve yabancı öğelerin karışımı yoluyla oluşur.

Fransızca konuşulan Kanada siyasi bağlılıklar yoluyla yönlendirilen çeviri araştırmalarındaki gelişmelere hız veren diğer bir bölgedir. Bu çeviri yaklaşımında amaç bir bölge ve onun dilinin değerini artırmanın yanında kadın yazını ve *feminist çeviriyi* desteklemektir. Çeviride feminist söylem yaratıcı çeviri stratejileriyle kurulur. Bu yaklaşımda feminist bir *yeniden yazım* söz konusu olur. Böylece çevirmenler metne

yönelik müdahaleleriyle daha *görünür* hale gelmişlerdir. Feminist çeviri akımı da çeviribilimde ideolojinin yönlendirdiği akımlardandır. Lefevere'in yeniden yazım kavramıyla önünü açtığı bu akım, Venuti'nin vurguladığı çevirmenin görünürlüğü düşüncesini de desteklemektedir.

Venuti (1995) de siyasi açıdan angaje olmuş (politically committed) bir kuramcıdır. Venuti çeviriye ilişkin çalışmalarında çevirmenin görünürlüğü ve çevirinin etik sonuçlarıyla ilgilenir. Günümüzde İngilizce konuşulan dünyada neokapitalist değerlerin hakimiyetini eleştirir. İngilizceye yapılan çevirilerin akıcı (fluent) ve görünmez (invisible) niteliğinin gizli bir biçimde bu değerleri çeviri metinlere yerleştirdiğini ortaya koyar. Venuti'ye göre bu tutum kaynak metnin yabancılığını (foreignness) bastırır ve köken merkezci (ethnocentric violence) şiddeti doğurur. Venuti ideolojik bulgularla gerekçelendirdiği yaklaşımında yabancılaştırıcı (foreignizing) çeviri stratejilerini destekler. “Kaynak metnin özelliklerini çeviride muhafaza eden ve marjinal erek dil söylemini ya da söylemlerin heterojen bir karışımını kullanan yabancılaştırıcı çeviri, erek kültür yazın kanonları tarafından dışlanan yabancı metni çevirmeyi tercih edebilir.” (Brownlie,2008:80)

Yabancılaştırıcı çeviri, çeviri alanında büyük ölçüde desteklenen erek odaklılığa da bir eleştiri niteliğindedir. Venuti günümüz dünyasında çeviri edimini ideolojik açıdan irdelediği için çeviri alanındaki genel tutuma kuşkuyla yaklaşmıştır. Venuti'nin savunduğu yabancılaştırıcı çeviri stratejileri, kaynak odaklı bir yaklaşım sergiler. Bu stratejiler, çeviri metnin yabancılığına dikkat çeker ve baskın erek dil söylemini alt üst eder. Böylece erek dilin söylemi yapıbozumuna uğratarak erek kültürdeki mevcut duruma karşı gelir.

Belli bir siyasi bağlılığın öne çıkarılmadığı, daha çok çeviriye aktivist ve müdahaleci bir kültürel eylem olarak inceleyen araştırma yönelimi Baker (2005, 2006) ve

Tymoczko (1999, 2000, 2003)¹²⁵ tarafından benimsenir. Bu araştırmacılar siyasi bağlılığın önemine dair güçlü bir inançları vardır ve akademik çalışmalarının dışında da bunu gösterirler. Brownlie, bu iki araştırmacının çalışmalarını inceleyerek her ikisinin de belirli bir siyasi yönelimi desteklemektense daha genel anlamda siyasi bağlılığın (engagement) önemini vurguladığını ortaya koymuştur. Bu araştırmacılar, çevirmenlerin tarafsız aracılar olduğu ve çevirinin belli kültürel ortamlar arasında veya ötesindeki üçüncü bir konumda meydana gelen bir eylem olduğu fikrine karşı gelmişlerdir. Aynı zamanda çevirinin ve çevirmenlerin ayrılmaz bir parçası olan siyasi ve kültürel niteliğini vurgular. Çeviribilimde çevirinin ve çevirmen kararlarının siyasi ve kültürel açıdan irdelenme gerekliliği net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Çeviri araştırmalarında yaşanan gelişmeler, çeviriyi toplumsal, kültürel ve siyasi niteliğiyle daha kapsamlı bir şekilde ele almış, çevirmen öznesini araştırmaların odağına taşımıştır.

Betimleyici çeviribilimin günümüzdeki eleştirel-postmodern yorumu, çeviribilimde postmodern akımlar olarak nitelendirilmektedir. Bu araştırma yöneliminde güç dengeleri, nesnellik ve ideoloji sorunsallaştırılırken, yapısöküm, sömürgecilik sonrası ve feminizmin de etkisiyle etnografya, kültür araştırmaları gibi çeşitli alanların çeviriye yönelik düşüncelerinin çeviribilim araştırmalarına kazandırılması söz konusu olmuştur.

Arrojo çeviri durumlarında güç dengelerinin nasıl kurulduğunu ve bozulabildiğini, çevirmenlerden çoğu kez saydam, nesnel ve evrensel bir etiğe göre hareket etmeleri beklendiğini açığa çıkarmaya çalışıyor. Dizdar, yapısöküm temelinde çeviri kuramlarını yeniden okuyor, çeviri kavramının çeviribilimden bağımsız ve de habersiz, tarihbilim, etnografya ya da genetikbilim gibi değişik

¹²⁵ Tymoczko (2000) İrlanda tarihinde çevirinin oynadığı aktif rolü örneklendirmiştir. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında yapılan Eski İrlanda Edebiyatı'nın İngilizce çevirileri bir kahraman figürü yaratmıştır. Bu figür İrlanda bağımsızlığı için mücadele eden İrlandalı militan milliyetçiler için bir simge haline gelmiştir. Yıllar sonra aynı kahraman figürü Kuzey İrlanda'da yaşanan 'the troubles' döneminde her iki tarafça kullanılmıştır. Söz konusu hikayenin 1969 tarihli yeniden çevirisi şunu ortaya çıkardı: bu kahraman daha komik ve gerçekçi olan kaynak metnin karakterinin büyük oranda romantikleştirilmiş haliydi. Yeniden çevirinin amacı kısmen İrlanda milliyetçiliğinin baskılayıcı, gerileyici hareketine itiraz etmektir.

araştırma alanlarında nasıl kullanıldığını gösteriyor. Niranjana sömürgecilik sırasında ve sonrasında çevirinin egemenlik kurma aracı olarak işleyişini inceliyor. Venuti ise, Batı'da yüzyıllar boyunca kendisine dayatılan, saydam ve özgün metin gibi okunan pürüzsüz metinler üretme zorunluluğundan ötürü çevirmenin görünmez kılınmasını ele alıyor. (Bahadır, 2004: 25).

Stolze (2011) çevirmen davranışının yalnızca normatif veya işlevsel açıdan ele alınmadığını postmodern bir yaklaşım kapsamında çeviride güç ilişkilerinin araştırıldığını ortaya koymuştur. Yazın araştırmalarından doğan eleştirel betimleyici bakış açısıyla çeviriye etki eden dış tehditlerin, sansürün ele alındığını belirtmiştir.

Yazın çevirisinin kurumsal bir ağ içinde konumlandırılması, çevirinin üretim koşullarını inceler: Özünde ne çevrilmektedir, bu hangi amaçla yapılmıştır ve burada hangi zorunluluklar etki yaratmaktadır? Bu araştırma alanı 1990'lı yıllarda, "postmodern akımlar" ardından ağırlık kazanmıştır. Araştırma nesnesi özellikle yazarların, okurların ve çevirmenlerin, eski Avrupa sömürge ülkelerine ait metinlere gösterdikleri tepki ve bu metinlerin dilini ele alma biçimleridir. Araştırma eğilimi, eşdeğerlik sorularından çevirmen davranışının bağlamlarına kadar değişmektedir. (Stolze, 2013: 236)

Eleştirel ve karşılaştırmalı bir betimleyici çözümleme çeviri sürecine etki eden unsurların da gözlemlenmesini, çevirinin sosyolojik boyutunun araştırılmasını, hiyerarşik ve asimetric güç yapılarının eleştirel bir şekilde sorgulanmasını gerektirmektedir. Bu araştırma yöneliminin merkezi kavramları güç ve ideoloji olup, temelleri sömürgecilik tarihine, feminizm akımına ve postyapısalcılık, yapıbozumculuk, postmodernizm gibi düşünsel akımlara dayanmaktadır. Eleştirel postmodern çeviribilim araştırmalarında çeviri kavramı geniş kültürel, sosyopolitik ve ideolojik bir çerçevede tanımlanmış, çevirmenin sınırları ise genişleyerek daha görünür bir çevirmen kimliği belirginleşmiştir.

Postmodern çerçevede çevirmenin öznel kararlarının geçerli olduğu bir anlayış hakim olmuştur. Else R. Pires Vieira (1993) Brezilya'daki çeviri etkinliği bağlamında 'postmodern çeviri estetiği' olarak nitelendirdiği çeviri yaklaşımına göre çevirilerin artık yalnızca geleneksel bir şekilde kaynak odaklı ve olabildiğince tam çevrilmesi

gerekmediğini belirtmiştir. Çeviriler yerel yazın dünyasına ve kültürüne özgün metinler olarak giriş yaparak mevcut estetik dizgeyi güçlendirmektedir.

Çevirmen kararlarına yönelik önerilen yöntemlere yapısalılık sonrası düşünür Derrida'nın dil kavramına ilişkin düşünceleri ile sömürgecilik sonrası bağlamda kültürün kazandığı yeni tanımlar temel oluşturmuştur. Çevirmenin kaynak metin çözümlemesinde yapısalılık sonrası dil kuramlarının temel kavramlarından retorik, mantık ve sessizliklere odaklanması gerektiğini öne sürülmüştür. Bu çerçevede çeviri süreci yalnızca bir anlam aktarımı değil, çevirmenin kaynak metnin kaynak kültür içindeki yeri ve biçimsel özellikleri üzerinde düşündüğü bir süreçtir.

Modern bilim anlayışını yansıtan betimleyici çeviribilimde benimsenen erek odaklılık, postmodern anlayışını benimseyen eleştirel çeviribilimde egemen dil ve kültürlerin gücünü artırırken diğer kültürleri asimile eden bir eylem olarak ele alınmıştır. Postmodernizmin en belirgin özelliği modernitenin bilim anlayışına yönelttiği eleştiridir. Temelde modernitenin ve Batı dünyasının varsayımlarına yönelik eleştirel bir tutum geliştiren bu akım sanattan bilime pek çok alanı derinden etkilemiş, bilim dallarını dönüşüme uğratmıştır. Çeviribilimde de postmodern akımların doğmasıyla birlikte eleştirel bir söylem çeviri alanında yerleşmiş, eleştirel betimleyici çeviri araştırmaları alanda yer edinmiştir. Modern bilim anlayışının temellerinden olan empirist-pozitivist yaklaşım ve nesnellik gibi kavramlar postmodernizmde eleştirel bir yaklaşımla ele alınmıştır.¹²⁶

Eleştirel çeviribilimde Holmes'ün çeviribilimi alanlara ayıran ve sınıflandıran yaklaşımının doğa bilimleri modeli temel alınarak oluşturulduğu öne sürülmüştür. Bu eleştirinin temelinde modern bilimin doğuşuna kaynaklık eden doğa bilimlerinin

---

¹²⁶ “Postmodernizmin modern toplum bilimine yönelttiği meydan okuma, doğa bilimleri modelini toplum hakkındaki araştırmalara uygulamaya yönelik, çatışma ve tartışmalarla geçen birçok yıla yayılmış olan daha önceki girişimlerle karşılaştırılabilir” (Rosenau, 2004: 28). Toplum bilimlerinde pozitivist yaklaşıma karşıt bir görüş olarak geliştirilen Hermenutik (yorumsal yaklaşım) burada sözü edilen girişimlerden biridir.

yöntemlerinin sosyal bilimlere uygulanmasına yönelik postmodern bir eleştiri vardır. Betimleyici çeviribilimin benimsediği pozitivist ve görgül yaklaşıma yöneltelen eleştiriler postmodernizmin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Betimleyici yaklaşımda norm/yasa koyucu bir anlayışla çeviri süreci betimlenmiş, böylece sürecin öngörüleceği düşünülmüştür. Çeviribilimin bilimsel, dizgeli, empirik, nesnel, genelleyci bir bilim dalı olarak ortaya konma çabasının en belirgin örneği olan betimleyici çeviri araştırmaları Holmes, Toury ve Even-Zohar'ın çalışmalarıyla şekillenmiştir. Empirik bir bilimde betimleme temel öneme sahiptir, çünkü ancak gözlemlenen verilerin çözümlenmesiyle bilimsel bulgular ortaya çıkarılabilir ve genel yasalara ulaşılabilir.

Eleştirel yaklaşımlarla birlikte çevirinin güç dengeleriyle olan ilişkisinin kültürler ve diller arasındaki güç farklılıkları açısından da ele alınması gerektiği düşüncesi doğmuştur. Çeviribilimdeki eleştirel akım çeviriyi toplumdaki güç ilişkilerinin bir göstergesi olarak değerlendirmiş, asimetrik güç dengeleri çeviri yoluyla sarsılmıştır. Böylece çeviri iki dilin ötesinde, egemen olmayan dillerin, kültürlerin, toplumların ve söylemlerin kendilerini ifade edebildikleri bir ortam sağlamıştır.

Postmodern bilim anlayışında tikel olana özel bir önem atfedilmiş, postyapısalcılık farklılık, tikellik ve heterojenliğe büyük önem vermiştir. Hermeneutikte de benzer bir yaklaşım söz konusudur. Postmodern teoriler geçmişin büyük teorileri tarafından bastırılan farklılıkları, çoğullukları ve heterojenlikleri değerli kılmıştır. Klasik toplum teorisinde ihmal edilen mikro ve marjinal olguları incelemiştir. Çeviribilimde postmodern akımlara da dayanak oluşturan tikellik ve öznellik kavramları sömürgecilik sonrası yaklaşımlarda ve feminist çeviri anlayışında ön plana çıkmıştır. Çeviribilim araştırmalarında sömürgeye uğrayan toplum ve kültürlerin dilleri, yerel değerler, kadın yazar ve çevirmenler gibi ikincil durumda kalan unsurlar postmodern akımla birlikte

sorgulayıcı ve eleştirel bir yaklaşımla incelenmiştir. Çevirmenin değer yargıları ve öznel kararları bilimin nesnelliğini bozan bir unsur olarak değil, araştırmının temel inceleme konularından biri olarak ele alınmıştır. Tekil çeviri durumlarının çözümlendiği Manipülasyon Okulu'nun çalışmalarında eleştirel betimleyici bir yöntem izlenmiştir. Postmodernizmle birlikte kuramın yerini alan uygulama, çeviribilim alanında da söz konusu çalışmalarla öne çıkmıştır. Genel ve bütüncü çeviri yasaları oluşturma amacı değil, tekil çeviri örneklerinin betimlenmesiyle çeviriye etki eden dış baskı unsurları ve çevirmen kararları ideoloji ve güç kavramları temelinde irdelenmiştir. Tüm bu yaklaşımlar postmodern bilim anlayışının çeviribilim alanında ne derece etkin olduğunun göstergesidir.

Latin Amerikalı çeviribilimciler çevirinin güç boyutunun bilincinde olmuşlardır. Rosemary Arrojo (2002)¹²⁷ Franz Kafka'nın eserlerini Nietzsche'nin öne sürdüğü bir terim olan *güç istenci* (Wille zur Macht) bağlamında çözümlenmiştir. Yazarın anlamı inşa etme ve kontrol altında tutma istenci ile çevirmenin başka bir kimsenin oluşturduğu anlamı yeniden inşa etme isteğini irdelenmiştir. Arrojo'nun analizi dil ve çevirinin özcü kavramlarının istikrarını bozmuştur. Her çevirinin ve her yaratım eyleminin daha önceki yaratımı yapıbozumuna uğrattığını öne sürmüştür. Bu yaklaşıma göre çevirinin temsil etme amacında olduğu nesne ile bir güç mücadelesi söz konusudur.

Nietzsche, felsefesinde yaratım ve güç arasındaki ilişkiyi kurgu yazımının sınırlarının çok ötesinde özellikle, genel olarak hayatın yaratıcı ve üretici itici gücü olarak betimlenen, "güç istenci" kavramı yoluyla daha kapsayıcı bir biçimde keşfeder. Bu durum felsefecilerin dilin temel olarak retorik olduğu ve bu yüzden hakikatleri ve yapısal anlamları ortaya çıkaramayacağına yönelik düşüncesiyle büyük ölçüde bağdaştırılabilir. (Arrojo, 2002: 63)¹²⁸

¹²⁷ Bkz. Arrojo, R. (2002) Writing, Interpreting, and the Power Struggle for the Control of Meaning: Scenes from Kafka, Borges, and Kosztolanyi. İçinde M. Tymoczko & E. Gentzler (Ed.), *Translation and Power*. (ss. 63-80) University of Massachusetts Press.

¹²⁸ In his philosophy Nietzsche explores the connection between creation and power more fully, far beyond the limits of fiction writing, particularly through his concept of the "will to power", generally described as "the creative and procreative impulse of life". This is perfectly compatible with the philosopher's view of

Edwin Gentzler (2002) *Translation, Poststructuralism, and Power* adlı çalışmasında *postların* dünyasında (postmodernizm, post yapısalcık, post feminizm ve postkolonyalizm) çevirinin ne anlama geldiğini ortaya koymuş, çevirinin yeni tanımlarına yönelmiştir. Michel Foucault ve Jacques Derrida gibi post yapısalcı düşünürlerin çeviribilime katkılarını incelemiştir. Bu çerçevede Lawrence Venuti ve Suzanne Jill Levine gibi postmodern çevirmen kimliğini yansıtan çevirmenlerin çalışmalarını irdelemiştir. Bu çevirmenlerin yapısalcılık sonrası düşünceyi kendi çeviri uygulamaları ve kuramlarına entegre etme amacında olduklarını bulgulamıştır.

Çeviribilim araştırmalarında postmodern akımın en önemli temsilcilerinden Lawrence Venuti (2004) *The Translator's Invisibility* adlı çalışmasında postmodern felsefenin ve bilim anlayışının kurucularından Foucault'nun ¹²⁹ *soybilim/soykütüğü* (genealogy) ve soybilimsel yöntem (genealogical method) olarak adlandırılan yaklaşımını çeviri araştırmalarına kazandırmıştır.

Venuti aynı zamanda postyapısalcılık ve Derrida'nın düşüncelerini de çeviriye ilişkin düşüncelerini temellendirmede kullanmıştır. *Postyapısalcılık* (yapısöküm, kurgu sökülüm) postmodernizm ile kuvvetli bir bağa sahiptir. Derrida'nın Batı felsefesi ve kültürüne yönelik eleştirileri, postmodernizmin dayanağını oluşturan eleştirel yaklaşımı destekler niteliktedir. Postyapısalcı ve postmodern teori modern felsefenin yapıbozumuna uğratılması gerektiği görüşünü devam ettirmiştir. Böylece yapısökümcülük postmodern bilim anlayışının temelini sağlamlaşmasına katkı sunmuştur.

---

language as being fundamentally rhetorical and, therefore, incapable of revealing essences or intrinsic meanings.

¹²⁹ Postmodern bilim anlayışına yönelik üretilen öncü düşünceler Nietzsche'den esinlenen Foucault ile birlikte tarih alanında ortaya çıkmış, antropoloji, siyaset bilim, kültür bilim, kadın araştırmaları gibi tüm sosyal bilim dallarında etkili olmuştur. Çeviribilimde de sosyal bilimler alanında disiplinlerarası niteliği, farklı dil, kültür ve toplumların etkileşimi, küreselleşmedeki rolü ve bilgi teknolojilerinin kullanımı gibi çeşitli açılardan postmodern bilim anlayışını benimseyen yaklaşımlar ortaya çıkarmıştır.

Yapısöküm, postyapısalcılık ve postmodernizm gibi dünya görüşleri ve inceleme biçimleri çerçevesinde çeviriye yaklaşan çeviri araştırmacıları ve eğitimcileri kültür kavramını, tarihsel mirası, toplumsal ve siyasi etkisi ve düşünsel gücü açısından derin sorgulamalarla temelden sarsarak göreceleştirirken çok farklı yönleri açıyor, kavramı kullandıkları anda yapısını bozuyor, belirsizlik ve akışkanlık temeli üzerine oturtuyor (Bahadır, 2004: 26)

Kültür, kimlik, iletişim gibi çeviri alanı için son derece önemli olan kavramlar postmodernizmin etkisinde şekillenen çeviribilim araştırmalarında göreceli kavramlar haline gelmiştir. Bu olguların tanım ve anlamlarının sanıldığı kadar basit bir şekilde açıklanamayacağı, geniş kapsamlı bir irdeleme gerektirdiği ortaya çıkmıştır. Postmodern dünyada hiçbir şey kesin çizgilerle belirlenmiş, sabit ve tek doğru olamayacağı için çeviribilim alanındaki tüm kavramların anlamlarının da yeniden gözden geçirilmesi ve göreceliliğin dikkate alınması gerekli hale gelmiştir.

Homi Bhabha (1997)¹³⁰ tüm göçmenler ve melez kimlikleri ifade etmek için *translational culture* terimini önermiş, bu kavramı postmodern dünyanın temel bir özelliği olarak görmüştür. Babha'ya göre çeviri günümüzde kültürel üretim için bir konum, yeniliğin ortaya çıktığı bir alan haline gelmiştir. Bhabha'nın kültürler arasında çeviri olarak adlandırdığı süreçler sonucunda oluşan üçüncü alanlar ve melez kimliklerle ilgili düşünceleri çevirmenin konumu ve kimliği açısından çeviribilime farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Çok kültürlü toplumlarda çevirmenin kültürlerarasındaki konumu daha iyi anlaşılabilen, karma kimliklerle dolu bir ara kültürler topluluğu olan dünyada çevirmenin kimliği yeniden yorumlanır. Çeviri etkinliği karma kültürlerin mevcut kültürü dönüştürmesi sürecinde merkezi konumdadır. Kültürlerin varlık gösterebilmesi kültürlerarası etkileşim ve çeviri eylemine bağlı hale gelmekte böylece farklı kültürler ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşımda çevirmenler göçmenler gibi iki kültürün geleneklerini

---

¹³⁰ Bkz. Bhabha, H. (1997) *The Location of Culture*. London: Routledge.

sorgulayarak onları değişime zorlar. Çevirmen her iki kültürü hem temsil eder, hem de üçüncü taraf olarak bir ara kültür oluşturur. Küresel göç hareketlerinin artmasıyla ekonomik, siyasi, toplumsal koşullar ve güç dengeleri sürekli değişmekte, bunun sonucu olarak kimlikler sürekli yeniden tanımlanmaktadır.

Batılı sanayi toplumlarında ekonomik ve siyasi nedenlerle kendi ülkelerinden göç edenler beraberlerinde getirdikleri yerel kültürel özelliklerini göç ettikleri ülkenin kültürüyle harmanlayarak yeni bir kültür oluştururlar. Sömürgecilik sonrasında üçüncü dünya ülkeleri ve gelişmekte olan ülkeler olarak nitelenen toplumlarda ise ulusal kimlik devlet yapısından ayrılarak etnik, toplumsal alt kültürler bağımsızlaşmaktadır. Kültürler ve toplumsal alanda gözlemlenen bu melezleşme ile her geçen gün daha çok ara alanlar ve ara kimlikler oluşmaktadır. Sömürgecilik bağlamında karma kültürlerin oluşması kültür araştırmalarında özellikle çeviri ve kimlik konuları çerçevesinde irdelenmektedir. Modernitenin varsaydığı homojen kültür, ulus ve kimlik anlayışı sömürgecilik sonrası ve postmodernizm çerçevesinde reddedilmiş, modernitenin özcülüğüne eleştiriler getirilmiştir.

Kültürlerarası iletişimin özel bir türü olan çeviride artık araştırmacılar kültürel etkenlerin, kimliklerin, ortamların kırılma noktalarını, karışma ve melezleşme anlarını, belirsizleşme ve anlaşılama durumlarını ele almaya başladılar. Çeviribilimdeki yeni yönelimlerle birlikte, çizgisel, kronolojik, tek yönlü bir iletim süreci olarak ele alınan iletişim anlamındaki ‘çeviri’ de, sınırları belirli, bütünlüğü görülebilir, ortak soyut ve somut özellikleri listelenebilen ‘kültür’ gibi çözüme uğruyor (Bahadır, 2004: 25).

Postmodernizmin toplum bilimlerine bir diğer önemli yansıması da disiplinlerarasılık özelliğidir. Hemen her bilim dalında postmodern düşünce etkili olmuş, disiplinlerarası araştırmanın önemi vurgulanmıştır. Günümüz dünyasında bir bilim dalı diğer disiplinlerle etkileşim halinde olduğu sürece bilime daha fazla katkı sunabilmektedir. Kavram, yöntem ve kuramların bilimler arası etkileşim bağlamında ortak kullanıldığı yeni

anlamlar ve boyutlar kazandığı görülmektedir. Çeviribilimin, sosyoloji, antropoloji, siyasetbilim, tarihbilim, yazınbilim gibi birbirinden ayrı disiplinlerin yaklaşımlarını biraraya getirip yeni kuramlar üreten kültürlerarası iletişim araştırmaları, kültür araştırmaları ve bu alan içinde yer alan kimlik araştırmaları gibi alanlarla disiplinlerarası çalışmalar yürütülmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Postmodernizm, bilimleri disiplinlerarasılığa ve çoğulculuğa yöneltmiş, böylece pek çok ara bilim alanı doğmuştur. Küreselleşen postmodern dünyada bilim alanları arasındaki sınırlar kalkmış, daha çok karma araştırma alanları ve disiplinlerarası araştırma yönelimi önem kazanmıştır. Çeviri alanının doğası gereği çok katmanlı bir yapıda olması ve pek çok değişkeni içinde barındırması çeviri alanında postmodern bilim anlayışının kabul görmesini kolaylaştırmış ve böylece çeviriye daha bütüncül bir yaklaşım geliştirilmiştir. Disiplinlerarası bilim anlayışının somutlaştığı en önemli alanlardan biri olan çeviribilimde güncel yaklaşımlarda çevirinin kültür, ideoloji, antropoloji, sosyoloji ve siyasetle olan yakın bağı disiplinlerarası çalışmalarla daha da güçlenmiştir. Günümüz çeviribilimcileri diğer disiplinlerden kavramları ihraç etme yönteminin ötesine geçmiş, başka alanlara ve çalışmalara ilham kaynağı olmuşlardır. Çeviri kavramının temelinde yatan çok boyutluluk, bu kavramın incelenmesi için disiplinlerarası araştırmayı gerekli kılmaktadır. Disiplinler arasındaki kavram ve düşünce alışverişi çağımızın gerektirdiği bir özelliğin olmasının yanı sıra yeni bir bilimsel anlayışın da göstergesidir. Örneğin antropoloji alanında postmodern yaklaşımlarda yerel kültürlerin korunması söz konusu olmakta, bu kültürleri değiştirmeye yönelik müdahalelere karşı çıkılmaktadır. Çeviribilim alanında yürütülen disiplinlerarası çalışmalarda Batı'nın baskın kültür olması, çeviri yoluyla güç unsurunun daha fazla ön plana çıkması ve baskın olmayan kültür ve dillerin postmodern dünyada önem kazanması gibi konular sorunsallaştırılır.

Postmodernizmin disiplinlerüstü niteliği çeviriyle benzerlik taşımakta ve disiplinlerüstülük çevirinin de vurgulanan bir özelliği olarak güncel araştırmalarda karşımıza çıkmaktadır. Postmodernizmin disiplinlerüstü karakteri yalnızca bilim alanlarında değil, yaşamın hemen her alanına yansıyan geniş bir etki alanına sahip olmasında saklıdır. Postmodernizm yaşanılan çağı anlamlandırma sürecine önemli düşünsel katkılar sunmanın yanı sıra, tarihsel dönemlere, kültürler, diller ve toplumlar arasındaki asimetric güç dengelerine sorgulayıcı bir bakış açısı da kazandırır. Çeviri ise hermeneutik gelenekten yapısökümcülüğe kadar hemen her düşünsel akımda üzerinde durulan bir olgu olmuştur. Günümüzde çeviri kültür araştırmalarında ve antropolojide kültürlerarası güç dengelerinin en önemli belirleyeni olarak gösterilmektedir. Ayrıca çevirinin kültür dizgesini ve toplumu biçimlendirmedeki rolü disiplinlerüstü niteliğinin ne derece güçlü olduğunu göstermektedir. Postmodernizm ile çeviribilimin ortak noktalarından biri olan çoğulculuk özelliği güncel araştırmalarda öne çıkmaktadır. Çeviribilim farklı disiplinlerden pek çok yaklaşımı barındıran ve bunlardan oluşturduğu sentezle yeni yaklaşımlar geliştiren bir disiplindir.¹³¹

Postmodern eleştirilerin¹³² etkisiyle çeviri kuramları yeniden gözden geçirilmiştir. Eleştirel çeviribilimin çeviribilime en büyük katkısı araştırmacıların kendi nesnellik iddialarını sorgulamalarını, çeviriye yeni ve eleştirel bir gözle bakabilmelerini, çevirinin arkasındaki kişi ve kurumları güç ilişkileri ve toplumsal cinsiyet rolleri ve

¹³¹ Postmodern bakış açısına sahip araştırmacılar akademik disiplinlerin üniversitedeki bölümlerinin kategorilere ayrılmasını da eleştirirler. Doğa bilimi ile toplum bilimleri ayrımını da yapay bulan bu araştırmacılar geleneksel kesin ve katı sınırları modernliğin bir tür yansıması olarak görürler. Günümüzde hem toplum bilimlerinde hem de doğa bilimlerinde disiplinler arasındaki sınırların ortadan kalktığı postmodern disiplinlerarası araştırma eğiliminin öne çıktığı görülmektedir

¹³² Postmodern bakış açısında hakikat kavramı sorgulanmıştır. Toplum bilimi daha öznel ve iddiasız bir hale gelmiştir. Tarafsız gözlem yapma çabaları postmodernizm ile birlikte duygu ve sezgilere duyulan güvene dönüşmüştür. Görgüllük, araştırmacının öznelliğinin göz önüne alınmasıyla birlikte eleştiriye uğramıştır. Her bir araştırmacı ele aldığı konuyu kendi deneyimleri ve önbilgisiyle yorumlar ve anlamlandırır. Kuramcının ele aldığı ya da savunduğu teori belli bir sosyokültürel ortamda ve belli psikolojik etmenlerle şekillenir. Bu yüzden gözlemlerin nesnel olamayacağı ve teoriye bağımlı olduğu savları ortaya çıkmıştır.

açısından ele almalarını sağlamasıdır. Çeviribilimde postmodern akıma göre postmodern çevirmen çeviri sürecinde asla nötr olamaz, ideolojisiyle ve öznel kararlarıyla metinsel üretim sürecine dahildir. Yetki sahibi bireyler ve kurumların mücadele ettiği ortamda toplumsal cinsiyet etnik ve sınıf söylemleri içinde çevirmen de belli bir konuma sahip olur.

Çeviribilim dünyasında doğan eleştirel-postmodern kuramsal çalışmaların sömürgecilik dönemi çeviri hareketlerine duyulan tepkiden ve Batı odaklı modern düşüncenin eleştirisinden doğması tesadüf değildir.¹³³

Çeviribilim Araştırmalarında çevirinin güç dengelerini şekillendiren bir güç olduğunun anlaşılmasıyla birlikte çeviri-güç ilişkisi postmodern bakış açısıyla ele alınmıştır. Edebiyatta yeniden yazım yoluyla yapılan manipülasyon birçok çalışmanın konusu olmuştur. Edebiyat ve toplum açısından ideoloji ve güç sorunsalını irdeleyen bu çalışmalar şekillendirici bir güç olarak çevirinin merkezi işlevini ortaya koymuştur.¹³⁴

Hermans (1999) betimleyici çeviri araştırmalarının nesnellik iddialarına eleştirel yaklaşan bir araştırmacıdır. Her çevirinin, kaynak metnin belli bir amaç için yapılan manipülasyonuna işaret ettiğini belirtmiştir. Bu bağlamda postmodern akım çerçevesinde değerlendirilebilir. Güç dengelerinin çeviriyi yönlendirdiği, çevirinin güç dengelerine yön verdiği düşüncesi son yıllarda çeviri araştırmalarında yoğunluk kazanmıştır.

Batı'da yerleşik olan akıcı çeviri anlayışı, postmodern akımlarda özellikle Venuti tarafından eleştirilmiştir. Venuti (2004) *The Translator's Invisibility* adlı çalışmasında akıcı çeviri stratejisinin diğer çeviri stratejilerinden daha baskın olduğunu 17.

¹³³ Postmodernizmin Batı'da doğan ve zamanla yerleşen modern bilim anlayışına getirdiği eleştirinin bir boyutu da doğa bilimlerinde sanayileşme ve teknolojik gelişmelere paralel olarak doğan modern bilim anlayışının toplum bilimlerine uyarlanmasına gösterilen tepkidir. Bu yönüyle postmodern bilim anlayışında emperyalizm ve kapitalizm gibi Batı dünyasından doğan tüketime dayalı döngüsel olguların modern bilim kavramı altında empoze edilişi de eleştiriye uğratılmaktadır.

¹³⁴ Bkz. Lefevere, A. (1992). *Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame.; Translation, History, Culture*. London: Routledge.

yüzyıldan günümüze kadar olan dönemden tarihsel örneklerle açıklamıştır. İngilizcede yabancı dillerin kanonunu şekillendirmek için akıcı çeviri stratejisinin baskın bir şekilde kullanılmasını eleştirmiştir. Ayrıca yerel değerlerin köken merkezci ve emperyalist kültürel sonuçlarına değinmiştir. Bu değerler incelenen tarihsel dönemde yabancı metinlerde maskelenmiştir. Venuti çalışmasında özellikle alternatif çeviri kuramları ve uygulamalarına yer vermiştir. Çünkü bunlar akıcı çeviri stratejisine karşı koyabilmeyi sağlayacaktır. İngiltere ve Amerika'dan metin ve çevirileri kullanarak dilsel ve kültürel farklılıkların ortaya çıktığı yer olan çevirinin incelenebileceği kuramsal ve eleştirel araçları ayrıntılı bir şekilde sunmuştur.

Lawrance Venuti kaynak metnin yabancılığını korumayı 'etik bir sorumluluk' olarak değerlendirir, bu bağlamda kaynak odaklılığı savunur. Sömürgecilik sonrası alanda çalışan çeviribilim araştırmacıları ise, Batı'nın çeviri anlayışını eleştirerek çeviri ediminin bir yerlileştirme, yabancılığı yok sayma ve asimile etme, kendine ait olmayana görmezden gelme etkinliği olarak görüldüğünü vurgularlar. Venuti'nin kaynak odaklılığa olan eğilimi, yabancılaştırıcı çeviriyi tercih eden Schleiermacher'i dayanak olarak kabul etmesinden kaynaklanmaktadır. Venuti'ye (2004) göre Schleiermacher'in öne sürdüğü yerlileştirici (domesticating) çeviri, yabancı metnin erek dilin kültürel değerlerine köken merkezci bir şekilde indirgenmesidir. Yabancılaştırıcı çeviri yöntemi ise bu değerler üzerinde *ethnodeviant* bir baskıdır. Bunun amacı yabancı metnin dilsel ve kültürel farklılıklarını ortaya koymaktır. Böylece kültüre özgü nitelikler öne çıkarılmıştır.

Kültürel dönüşümle birlikte çevirinin kültürleri ve edebiyatları oluşturan en önemli güç olduğu düşüncesinden hareketle çeviriye daha sorgulayıcı bir bakış açısı geliştirilmiştir.

Metnin "filolojik açıdan tam" aktarılması çabasıyla çeviri yapılırken genellikle, daha sonra başka bir dilde olabildiğince açık bir biçimde ifade edebilmek üzere,

ilgili metnin iletisini anlayarak “edinmek” amacı güdülür. Değişmeyen anlama yönelik bu “kavram odaklı” anlayış “yapıbozum” tarafından irdelenmektedir ve bu da burada yeniden ele alınmaktadır. Çeviride bir tür “ötekinin uyumlulaştırılması” düşüncesine, kültürel köken merkeziliğin ve sömürgeciliğin postmodern çerçevede reddedilişi bağlamında oldukça eleştirel yaklaşımıştır ve “erk süreci olarak çeviri” söz konusu olmuştur, çünkü çevirilerle yabancı kültürlerin imajı belirlenmektedir (*constructing cultures*). Kaynak ve erek kültürde metnin çeşitli konuları ya da “fethedici, vatansever eğilimli bir kültürle” temelinde etkiler ve yorumlamalar hakkındaki ayrıntılı tekil çalışmalar, çeviri alanında eskiden olduğu gibi şimdi de bir hegemonyaya sahip olan İngilizceden ve İngilizceye yapılan çevirilerin dengesizliğini eleştirmektedir. Bu bağlamda ağırlıkla erk ilişkisi olarak sömürge dönemine ait daha eski çevirilerin ideolojik temelleri çözümlenmektedir. Çeviribilimde eleştirel bir “sömürge sonrası söylem” oluşmaktadır. (Stolze, 2013: 236, 237)

Kültürler ve diller arasındaki farklılıklar çeviri araştırmalarının başlangıç noktasıdır. Bilimsel ilerlemenin bir gereği olarak zaman içerisinde çeviri üzerine geliştirilen düşünceler de çeşitlenmiş, farklı olguları içinde barındırır hale gelmiştir. Çeviribilim araştırmalarında ideoloji, güç, feminizm gibi çok çeşitli sosyal bilimsel olgu inceleme konusu olmuştur. Bunun bir sonucu olarak da göreceli bir yaklaşım gelişmiştir. Kültür ve dillere ilişkin her türlü düşünce kısmen de olsa göreceli olacaktır. Belli bir sosyal olguya ilişkin düşünce geliştiren birey kendi özneliği ile söz konusu olguyu algılayıp yorumlamaktadır. Bireyin ait olduğu toplum ve kültür ile dünyayı algılayıp kendini ifade ettiği dile ilişkin düşünceleri de göreceli bir yaklaşıma sahip olacaktır. Çeviribilim bilimsel, nesnel ve betimleyici bir bilim dalı olarak gelişme sürecinde sosyal bilimlerin diğer alanları gibi postmodern ve postyapısalcı düşüncenin etkisinde kalmıştır.

Betimleyici çalışmaların “dogru” ve “yanlış” ölçütlerinin çoğul dizge içindeki göreliliğini kanıtlaması, postmodern ve postyapısalcı görüşlerin de etkisiyle çeviri değerlendirmelerinde daha farklı okumaların ve yorumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Günümüzde hızla çeşitlenen insanbilim alanlarında kadın çalışmaları ve azınlık çalışmaları da çoğul dizgede yer alan çeviri ürünlerindeki ideolojik bakış açılarını okumaya ve geleneksel kodları (en azından erek kültürün geleneksel kodlarını) çözmeye yönelik bir araştırma verisi olarak

çeviri ürünlerine yaklaşılmaktadır. Böylece çeviribilim Batıda pek çok üniversitede kültürel incelemeler alanında kendine yer bulan bir alana dönüşmüştür. Feminist çeviri, sömürgecilik sonrası çeviri, sosyolojik çeviri vb. çalışma ve araştırma alanları ortaya çıkmıştır. (Parlak, 1995: 42)

Küreselleşen postmodern dünyada kültürlerarası etkileşimle birlikte sömürgecilik sonrası toplumların temsil sorunları daha fazla gündeme gelmektedir. Bu toplumlar çeviriyi bir çözüm ortamı olarak değerlendirmektedir. Çevirinin yön verdiği görüşme alanında iki farklı kültürün değerleri birbirlerine çevirilir ve değişime uğrar; böylece çeviri farklı kültürler arasında uzlaşımı sağlayarak bu farkları birey ve toplumlar için daha olumlu hale getirir.

Çeviri-ideoloji ilişkisinde çeviribilimde kültürel dönüş bağlamında postmodern akımlar, sömürgecilik sonrası yaklaşım ve feminist çeviri hareketi ile çevirinin siyasi, toplumsal ve kültürel açıdan değerlendirildiği yaklaşımlar öne çıkmıştır. Çeviribilim araştırmalarındaki postmodern yönelim, çeviriyi kültürleri biçimlendiren, ideolojileri yansıtan bir güç olarak ele alır ve yabancılaştırıcı çeviri yoluyla kaynak kültürün farklılıklarını erek kültüre taşımaya savunur. Çeviribilimdeki güncel araştırmalarda çevirinin toplumsal ve kültürel etkilerinin, çeviri kararlarının ardındaki kültürlerarası güç dengelerinin ve ideolojilerin açıklanması amacıyla eleştirel çalışmalar yürütülmektedir.

Çeviribilimde postmodern akımlar eleştirel betimleyici çalışmaları adıyla belirginleşen postmodernizm, postyapısalcılık, sömürgecilik sonrası ve feminizm akımlarından beslenen, çeviriye ilişkin kavram ve varsayımları kökten değiştiren, günümüz dünyasında çevirinin kazandığı yeni işlevleri sorunsallaştıran çok boyutlu bir araştırma yönelimidir. Bu yeni yönelim sosyal bilimlerde epistemolojik bakış açısında meydana gelen genel bir paradigma değişikliğini de yansıtmaktadır. Pozitivizmden göreceliğe, olguya dönük evrensel standartlara ulaşma inancından olgunun gözlemciden etkilendiği düşüncesine doğru bir kayma meydana gelmiştir. Çeviri araştırmalarında yapısalcılık

sonrası ve sömürgecilik sonrası yaklaşım çeviri etkinliğini bir yandan kültürlerarasında var olan hiyerarşik düzenin güçlenmesine katkı sunan diğer yandan bu düzeni tehdit eden oldukça etkin ve önemli bir güç olarak ele alır. Kültürlerarası etkileşimin vazgeçilmez bir parçası olan çeviri kültür araştırmaları için de son derece önemli bir konu haline gelmiştir. Bunun sonucu olarak çevirmen de çeviri eylemini yönlendiren özne olarak ideolojik bağlamda ön plana çıkmıştır.

Modernitenin temel düşüncesine yöneltelen eleştirilerle başlayan postmodern dönem Batılı olmayan ulusların kendi kimliklerini ortaya koydukları, güç dengelerinin değiştiği bir dönüm noktası olmuştur. Batı tek model olma konumundaki gücünü kaybetmeye başlamış, benimsenen çeviri yöntemleri de buna bağlı olarak kaynak odaklı hale gelmiştir. Bu çerçevede Schleiermacher'in savunduğu yabancılaştırıcı yaklaşım Venuti, Spivak, Bhabha, Tymoczko gibi çevirmen-araştırmacılar tarafından postmodern ve sömürgecilik sonrası yaklaşımı yansıtan bir bakış açısıyla ve siyasi yönelimlerle benimsenerek çeviride kaynak kültürün farklılıkları ve çevirmen kararları vurgulanmıştır.

Çeviribilim alanında yaşanan kültürel dönüş, çeviri araştırmalarında kültür kavramını merkezi bir konuma taşımıştır. Kültür araştırmalarında da kültürler arasındaki güç farklılıkları, kökene ilişkin farklılıkların önem kazanması kültür kavramının ideolojik açıdan irdelenmesini gerekli kılmıştır. Çeviribilim kültür araştırmalarıyla yakın bağlar kurarak, çeviriye kültürlerin göreceli değerleri ve aralarındaki güç dengeleri çerçevesinde sorgulayıcı bir bakış açısı sunmuştur. Günümüzde kültür kavramının anlamı homojen bir tanımdan uzaklaşmış, heterojen, süreklilik ve tutarlılıktan uzak bir kimliğe bürünmüştür. Güç ilişkileri kültür alanında da kendini göstermiş, zıt görüşler siyasi ve ideolojik bir savaş içine girmişlerdir. Sömürgecilik sonrası kuramların yansımasıyla kültür güç mücadelelerinin olduğu bir alan haline gelmiştir.

Feminizm ve sömürgecilik sonrası yaklaşım, postmodernizmin geleneksel bilim anlayışına ve moderniteye yönelik eleştirilerini desteklemiş, böylece postmodernizmin sosyal bilimler alanında yerleşmesine katkı sunmuştur.

Postmodern toplum bilimi anlayışında önemli bir yere sahip olan Gayatri Spivak aynı zamanda çeviribilimde sömürgecilik sonrası ve feminist söylemin önde gelen araştırmacılarından. Bu üç farklı söylemin etkileşimini yansıtması açısından bu araştırmacı özel bir öneme sahiptir.

Hintli bir feminist post-modernist olan Gayatri Spivak, modern yazarların Üçüncü Dünya'yı temsil etme tarzlarını eleştirir. Foucault'dan çok Derrida'dan yola çıkarak, Hindu hukukunun İngiliz sömürgeci güçler tarafından yanlış anlaşıldığını ileri sürer. Bu yanlış yorumların modern toplum biliminin yardımıyla düzeltilemeyeceğini söyler. Bunlar yapıbozumuna uğratılmalı, tersine çevrilmeli ve "Öteki'nin kuruluş mekaniği"nin kavranması yoluyla yeniden açığa çıkarılmalıdır. (Rosenau, 2008: 222)

Postmodernizmin bir analiz yöntemi olarak değerlendirilen yapıbozum çeviribilim araştırmalarında da kullanılmış, feminist çeviribilimde ikili karşıtlıklar bağlamında kadının ikincil konumda yer alması yapıbozuma uğratılmıştır. Güncel çeviribilim araştırmalarında güç ve sömürgecilik konularına odaklanan pek çok çalışma yapılmakta, bu çalışmaların tamamı yapısalılık sonrası bakış açısı çerçevesinde değerlendirilmektedir. Sömürgecilik sonrası yaklaşımı benimseyen araştırmacılar düşüncelerini ifade edecekleri yeni fikirler, terminoloji ve metaforlar için dikkatlerini çeviribilime yöneltmişlerdir. Bu araştırmacılar emperyalist güç yapılarını kurma, devam ettirme ve karşı gelmede çevirinin merkezi önemini vurgulamışlardır.

Sömürgecilik sonrası yaklaşımda yerel dillerin ve kültürlerin ikincil konumu sorgulanmış, çeviri tarihi yeniden incelenmiştir. Postmodernizmde de genelleyici ilkeler ortaya koyan Batı kültürü eleştirilmiş, yerel kültürler ayrı bir önem verilmiştir. Kültürel asimetrielerin ortadan kaldırılmasına yönelik kaynak odaklılık çeviribilim araştırmalarında

gündeme gelmiştir. Batı'da yerleşik olan *akıcı çeviri stratejisinin* yerel kültürlerin özelliklerini bastırıldığı ve Batı dışındaki tüm diğer kültürlerin tek tipleştirildiği düşüncesi önem kazanmıştır. Günümüz dünyasında dil ve kültürlerin prestijleri göreceli bir yaklaşımla irdelenmiştir. *Manipülasyon Okulu* ile birlikte Batılı olmayan kültürlerin konumu yeniden gözden geçirilmiş, kavramların anlam ve algılanış biçimlerinin kültürden kültüre farklılık gösterdiği vurgulanmıştır. Çeviribilimde feminist ve sömürgecilik sonrası yaklaşımı benimseyen araştırmacılar, bilimsel çalışmalarına kültürel, siyasi ve toplumsal kimliklerini yansıtmışlardır. Postmodernizmle birlikte toplum bilimlerinin bütününde siyasi bağlılıkları olan özneye dönüş yolunda bir eğilim olmuştur. Postmodernizmin bir yansıması olarak çeviribilimde hem araştırmacı hem de çevirmenin kültürel kimliklerinin ve siyasi yönelimlerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Günümüzde pek çok ülkede yalnızca çevirmenin öznel eğilimlerinin geçerli olduğu ve yabancı bir metnin tamamen dönüştürüldüğü ya da yapıbozumuna uğratıldığı postmodern akımlar geçerli olmaktadır.

V.3.2. Çeviribilim Araştırmalarında Feminist Yaklaşım

Çeviribilim alanında postmodern akımlar, feminist çeviri hareketi ve çeviride sömürgecilik sonrası yaklaşım çeviri-ideoloji ilişkisinin ortaya çıktığı alanlardır. Dolayısıyla bu üç akım çeviribilim araştırmalarında birbiriyle etkileşim halindedir ve ortak bulgulara sahiptir.

Postmodern bir yaklaşım kapsamında, çeviride erk yapıları araştırılmaktadır. Feminist çeviri kadın yazarlarla, kadın çevirmenlerle ve dâhili dille ilgilenmektedir. Erk eleştirisi olarak bu tutum, politik etik olarak özgürleştirici çeviri taleplerine neden olmaktadır. Çeviri, bilginin ve kültürlerin oluşturulmasında bir etken olarak görülmektedir. (Stolze, 2013: 236)

Çeviribilim alanında giderek daha da görünür hale gelen feminist yaklaşım postmodern akımın bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Postmodernizmin temelinde

yatan eleştirel bakış, feminist yaklaşımın da dayanağıdır. Çeviride güç ve ideolojiyi görünür kılan ve bu bağlamda çeviriye eleştirel bir bakış açısı getiren postmodern çaba, feminist söylemde de belirginleşmiştir. Çeviribilim alanında ortaya çıkan feminist çeviri kuramları, postmodern, feminist ve pozitivism karşıtı epistemolojilerin değerden arınıklık, öznellikten uzaklık, evrensellik ve empirik sınımayı vurgulayan empirist bilim anlayışına zıt tutumunu yansıtmaktadır. Bunun sonucu olarak feminist yaklaşımlarla birlikte değer yargıları, bireysel ve sosyal kimlikler, ideoloji ve sosyopolitik faktörlerin çeviri araştırmalarına yansıdığı çok sayıda çalışma yürütülmüştür. Bu çerçevede her bir araştırmacı kendi öznelliği çerçevesinde araştırma konusunu seçip araştırma sorularını kendi bakış açısıyla yanıtlamaya çalışır. Tarihi olaylar veya nesnel veriler yorumlanır ve bu yorumun sonucunda araştırmacının öznelliğini yansıtan bir çalışma ortaya çıkar. Toplumsal cinsiyet konusu da toplumda azınlık olarak görülen, başka bir deyişle geneli yansıtmayan, kadın çevirmenlerin eserlerinin incelenmesi sonucu feminist çeviri kavramıyla beraber çeviribilim araştırmalarına dahil olmuştur. Feminist çevirmenlerin yaklaşımları kültürel dönüşle birlikte öne çıkan *yeniden yazım* ve *manipülasyon* kavramlarıyla açıklanabilmektedir.

Kadın yazar ve çevirmenlerin edebiyat dünyasındaki yeri ve yazarların çeviriler yoluyla temsil edilme biçimleri çeviribilim alanındaki feminist yaklaşımın araştırma konularıdır. Çeviri tarihinde ön plana çıkamamış kadın çevirmenlerin eserleri, kullandıkları stratejiler de bu yaklaşımda irdelenmektedir. Bu bağlamda çevirinin güç dengeleriyle olan ilişkisi de feminizm penceresinden ele alınır. Kadınların çeviri dünyasındaki varlıklarının çeviriye dönük kuramsal yaklaşımlara ne derece yansıdığı da incelenen konular arasındadır.

Feminist çeviribilimin önemli sorunsalları bir yandan tarihsel-betimleyici ve yazın-eleştirel yaklaşımlardır, diğer yandan ise “feminist çeviri” stratejilerine

ilişkin sorunsal ve aynı zamanda çevirmenlerin toplumsal rollerinin araştırılmasıdır. Bakışlar öncelikle kadın çevirmenlerin üzerinde odaklanmıştır. [...] Bir başka araştırma nesnesi de kadın yazarların metinlerinin çevirisidir. Kadınların metinleri nasıl çevriliyordu ve günümüzde nasıl çevrilmektedir? 20. yüzyıl kadın araştırmalarının görüşleri, tarihsel metinlerin yeniden çevirilerinde kullanılmakta mıdır? Karşılaştırmalı yazınsal çözümler, feminist yaklaşımların ve kadın dostu çeviri uygulamasının, metinlerin farklı okunduğunu, farklı yorumlandığını ve farklı bir şekilde yeniden formüle edildiğini göstermektedir. Ayrıca çeviri bağlamında kadınlar hakkında nasıl konuşulduğuna, kadınların kendilerine ilişkin öz tasarımlarının nasıl olduğuna ve bunun için nasıl bir mecaz kullandıklarına yönelik soruların izleri sürülmektedir. Bunun için kadın yazarların ve kadın çevirmenlerin otobiyografisi örneği de kullanılmaktadır. [...] Cinsiyet ayrımı içermeyen formülasyon ya da kadınları dahil eden ifade biçimi özellikle hukuk metinleri için talep edilmiştir ve çok sayıda da gerçekleştirilmiştir. Feminist eleştiri ilk olarak ABD’de İncil’in yeniden çevrilmesi talebiyle ortaya çıktıktan sonra, günümüzde artık böyle bir proje Almandada da gerçekleştirilmiştir. (Stolze, 2013: 244)

Stolze (2013) çeviribilimdeki feminist yaklaşımın yalnızca kadın sorunlarıyla sınırlı kalmadığını genel anlamda güç ilişkilerini eleştirel bir bilinçle ele aldığını belirtir. Feminizmin politik bir kuram ve özgürleşme ideolojisi olduğunu vurgular. Irkçılık, sınıf ayrımı gibi diğer erk ilişkileri ve baskı biçimleri de irdelenmiştir.

Luise von Flotow (2008)¹³⁵ toplumsal cinsiyet olgusunun çeviribilimin kuramsal alanına ve çeviri uygulamalarına yansımalarını ele almış, toplumsal cinsiyet kavramının çeviribilim alanına 1980’lerin sonunda girdiğini ve bu konu üzerine çok sayıda kitap ve makale yazıldığını bulgulamıştır (bkz. Simon 1996; von Flotow 1997; Messner and Wolf 2001; Santaemilia 2005). Biyolojik cinsiyeti analitik kategori olarak geliştiren ve çeviri alanında sansür açısından ele alan çalışmalar da yürütülmektedir.

1970 ve 1980’lerde toplumsal cinsiyet ve dil arasındaki bağlantılar Batı’da yapılan pek çok çalışmada incelenmiştir. Bu çalışmalarda toplumsal cinsiyet kavramının

¹³⁵ Bkz. Von Flotow, L. (2008) Gender and Sexuality. Baker, M. & Saldanha, G. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. (ss. 122-124). London: Routledge.

önemi, dilbilim, yazınbilim, antropoloji, tarihbilim, felsefe, psikoloji, siyaset ve çeviriyle ilişkisi bakımından ön plana çıkmıştır. İnsan bilimleri ve sosyal bilimler içerisinde yer alan her akademik disiplin bu kavramla ilintilidir. Von Flotow bu konuyu somutlaştırmak için *man* teriminin kadınları da kapsadığı varsayılan bir kavram olduğunu ileri sürmüştür. Özellikle felsefi, sosyolojik ve siyasi metinlerde bu durumun gözlemlenebileceğini belirtmiştir. Ona göre toplumsal cinsiyet odaklı çalışmaların genel amacı *man* teriminin kadın kavramını kapsa(ya)madığını göstermek ve dilin biyolojik cinsiyetler arasındaki *güç ilişkilerini* nasıl yansıttığını ortaya çıkarmaktır. Toplumsal cinsiyet kavramının dil ile olan sosyopolitik ilişkisinin yanı sıra yazınsal ve tarihi şöhret/ün ile arasında bir bağlantının var olduğu düşüncesi sosyal bilimler alanında yerleşmiştir. 1980 ve 1990'ların sonunda erkek ve kadın toplumsal cinsiyet açısından iki temel kategoriye, eşcinsel aktivizmi de akademik tartışmalarda yer edinmiş, feministlerin kadın-erkek ikili karşıtlığı böylece sarsılmıştır. Toplumsal cinsiyet bağlamında bireysel tercihler dil kullanımına yansımakta, sosyal ve öznel bağlamlar herhangi bir öğrenilmiş veya edinilmiş davranış ya da inanç sistemi kadar güçlü olabilmektedir. Söz konusu bu sorunsallar çeviribilim araştırmaları üzerinde etkili olmuş, feminist çeviri yaklaşımları geliştirilmiştir.

Bir analitik kategori olan toplumsal cinsiyeti çeviribilime dahil eden araştırmanın farklı aşamaları vardır: cinsiyete çeviri olgusunun makro analizinde (üretim, eleştiri, değişim ile eserlerin, yazarların ve çevirmenlerin başarısı gibi) sosyopolitik bir kategori olarak odaklanma, cinsiyete ilişkin konuları çeviri metinlerin mikro analizi yoluyla siyasi veya yazınsal/estetik bağlılık yönü olarak inceleme, çeviri uygulamasına aktarılan veya çeviri uygulamasından alınan kuramları şekillendirme.

Von Flotow (2008) cinsiyeti çevirinin makro analizlerinde sosyopolitik bir konu olarak ele almıştır. Toplumsal cinsiyeti bilimsel araştırmada analitik bir kategori

olarak değerlendirirken kadınları bu bağlamda azınlık olarak nitelendirmiştir. Dünya kültürünün dilbilimsel ve yazınsal tarihinde kadınların rolünün geri planda kaldığını öne sürmüştür. Bu tür bulguların ortaya çıkmasıyla birlikte araştırmacılar tarihi metinleri, bu metinlerin çevirilerini, yazar ve çevirmenlerini, sosyopolitik bağlamlarını toplumsal cinsiyet perspektifinden yeniden değerlendirmişlerdir. Tarih boyunca kadın çevirmenlerin çeviriye olan katkısını somutlaştırmışlardır. Örneğin, Rönesans İngiltere’inde kadın yazar ve çevirmenleri ya da 1700’lerde bilimsel metinlerin İngiliz kadın çevirmenlerini inceleyen geniş kapsamlı çalışmalar yürütülmüştür. 20. yüzyılın ilk yarısında önemli yazınsal eserlerin, Rus ve Alman edebiyatının en önemli eserlerinin İngilizceye çevirilerinin kadın çevirmenlerce yapıldığı bulgulanmıştır.

Von Flotow’a göre bu tür araştırmaların çok önemli bir alanını kilit kültürel metinler olan İncil ve Kuran’ın çevirilerinin cinsiyet perspektifinden yeniden gözden geçirilmesi oluşturur. Güncel okur için yeniden okumalar ve *yeniden yazımlar* ortaya çıkmıştır. 1970’lerin sonunda İncil’in bölümlerinin feminist eleştirileri ve yeniden çevirileri birçok Avrupa dilinde yapılmıştır. Bu çalışmalar doğrudan kadınlara yönelik olan ve metinlerde kadınları tanıyan kapsayıcı bir dile olan ihtiyaca odaklanmıştır.¹³⁶

Toplumsal cinsiyet bilincine sahip bir bakış açısıyla yapılan tarihsel revizyonlar yazınsal metinlere yönelik de gerçekleşmiştir. Kadın çevirmenlerin daha önceden belgelenmemiş olan eserleri ortaya çıkarılmış ve tartışılmıştır.¹³⁷ Pek çok kültürün

¹³⁶ İncil çevirilerinin geleneksel olarak kadınlara karşı Hristiyan tutumlarını katılaştırdığı ve kadınları şeytanın kökeni, güvenilmez, yeteneksiz olarak tanımlamak için bu eski metinlerin yorumlandıkları bulgulanmıştır. Yüzyıllar boyunca süregelen çeviri ve yorumlama faaliyetleri Hristiyan ülke ve kültürlerde kadınları kültürel ve politik olarak karalamaya yol açmıştır. 20. Yüzyılın sonlarında cinsiyet konusunda bir bilinçle yapılan İncilin yeniden çevirileri belli kilise ve topluluklarda yoğun tartışmalara ve değişimlere yol açsa da genele yayılan ve baskın olan bir etkisi olmamıştır. Vatikan’ın kontrolünde yapılan İncil çevirilerinde *Man/homme/Mann* gibi erkeklere özgü olan bir sözcüğün *woman/femme/Frau* sözcüklerini ve tüm insanları kapsadığı görüşü baskındır. Genel olarak Hristiyan dininde maskülen sözcüklerin kullanıldığı görülmektedir.

¹³⁷ Von Flotow’un incelemelerine göre sömürge dönemi ve günümüz Kore’sinden Hyun (2003), 18. ve 19. yüzyıl Almanya’sından Messner ve Wolf (2001), aynı dönemin Fransa’sından Sirois (1997) sözü edilen kadın çevirmenlerdendir.

tarihinden sayısız kadın yazarın eseri tanıtılmış, toplanmış, çevirisi yapılmış, ve yeniden çevrilmiştir. Feminist yazınsal tarih yazımı bu tür araştırmalara yön vermiştir. Feminist yaklaşım erkek yazar ve çevirmenleri destekleyen ve tanınır kılan; bu yüzden kadın yazar ve çevirmenlerin geri planda kalmasına, kültür ve toplumların onların fikir ve eserlerinden mahrum bırakılmasına neden olan edebiyat kanonunun etkilerine karşı koymak amacındadır. Kadın yazarların çevirileri üzerine yapılan çalışmalar çevirmenlerin metinlerin kültürlerarasında aktarımında oynadıkları rol üzerine yoğunlaşır. Aynı zamanda kadın yazar ve çevirmenlerin metinlerdeki öznel müdahalesi de odak noktasındadır.¹³⁸

Toplumsal ve biyolojik cinsiyet kavramları çevirilerin mikro analizinin yapılmasında da kullanılan kategorilerdir. Her bir çeviri durumunda mikro düzeyde yapılan çözümlemede odak noktası metnin toplumsal cinsiyeti yansıtan yönlerini ortaya çıkaran dilsel detaylardır. Böylece çevirisi yapılan dilin kültürel ve siyasi yazınsal iklimine ilişkin ipuçları elde edilir, önemli yazarların yeniden okumaları gerçekleşir, yazar ve çevirmenleri arasındaki bağlantılar ile yazar, çevirmen ve araştırmacı arasındaki anlamı yorumlamaya yönelik *güç mücadelesi* ortaya çıkarılır. Yazarların eleştirel çeviri analizleri ve yeniden okumaları feminist hareketin önemli kadın yazarları üzerine yapılan araştırmaları içerir.¹³⁹

Simone de Beauvoir'ın eserlerinin İngilizceye yapılan çevirisi entelektüel ve yazınsal *sansür* üzerine çok çeşitli örnekler sunar. 1950'lerde erkek çevirmenler tarafından yapılan çevirileri bu bağlamda irdelenmiştir. Kadın yazarların eserlerinin çevirilerinde yazarın bir kadın olarak duruşu ve düşüncelerinin ne derece tam olarak yansıtıldığı sorgulanmıştır. "Belli bir yazarın ve onun çevirmenleri arasında kurulan bağa ilişkin

---

¹³⁸ Örneğin; Charles Darwin'in Fransızca çevirilerini yapan Clémence Royer'ın çeviri sürecinde Darwin'in araştırmalarına yönelik bireysel görüşlerinden etkilendiği ortaya konmuştur.

¹³⁹ Örneğin, Yunan şair Sappho çok çeşitli şekillerde farklı amaçlarla çevrilmiştir. Aynı şekilde Mary Wollstonecraft'ın (18. Yüzyılda İngiltere'de kadın hakları üzerine yazan ilk kadınlardan biri) 20. yüzyıla ait üç farklı Almanca çevirisi üzerine yapılan çalışma gösteriyor ki kültürleri çevirme eylemi belli amaçlar (kadınların eğitimini desteklemek) için metni kullanır ve eserin amacının büyük kısmına müdahale eder.

yapılan çalışmalar toplumsal cinsiyet ve çevirinin kuramsallaşması açısından önemli bir etkiye sahiptir.”¹⁴⁰

Feminist kuram oluşturma, birey ile kolektifin gerilim alanında, sosyal bilimlerin sınırında hareket etmektedir ve kadın hareketi ile kadın araştırmaları geleneğinde yer almaktadır. Bu eğilim, ataerkil baskınlığın ve dışıl olanın dışlanmasını ve ezilmesini ortaya koymak amacıyla, toplumumuzun cinsiyet kategorisine göre temelli yapılandırılması için bir açıklama çerçevesi talep etmektedir. Kuram yapısının çekirdeğini, biyolojik (*sex*) ve toplumsal yapılandırılmış cinsiyet (*gender*) arasındaki fark oluşturmaktadır. Simone de Beauvoir’a göre, insan kadın olarak doğmamaktadır, ancak sosyalleşme sürecinde böyle şekillendirilmektedir. Kadın/erkek (dışıl/eril) sözcüklerine yönelik kültürel-sembolik anlamları ve atıfları ve buna bağlı olan değerlendirmeleri ve eşitsizlikleri görselleştirmek amacıyla, *gender* kavramı bu bağlamda kültürebilimsel ve felsefi bir çözümleme kategorisi olarak kavranmaktadır. (Stolze, 2013: 241)

Feminist yazına yönelik ilk girişimler Mayıs 1968 Fransa’sında ortaya çıkmıştır. Batı felsefesinin ve kuram anlayışının geleneksel uzlaşmalarına karşı bir akım başlamıştır. Bu çalışmaların *Yapısökümcülük*le (yapıbozumla) yakından bir bağı vardır. Kadın yazarlar eserlerinde ataerkil yazım ve düşünce geleneğine ve kadın-erkek ikili karşıtlığına dayanan cinsiyet söylemine karşıt bir duruş sergilemişlerdir. Sözcük oyunları, yeni türetilen sözcükler ve uzlaşım dışı dil kullanımını araç olarak kullanmışlardır. Feminist yaklaşımı benimseyen çevirmenler öneriler, açıklayıcı çeviri stratejileri, dipnotlar, yorum ve önsözler kullanarak hatta metne müdahale ederek yazınsal aktivistler olarak kültür aktarımı sürecine dahil olmuşlardır. Feminist çeviri hareketi, yapıbozumcu feminizmin metinlerin mutlak anlamını sorgulayan tutumunu yansıtır. Jacques Derrida’nın *différance* teriminden yola çıkarak metinlerin sürekli bir dönüşüm içerisinde olduğu ve anlamlarının sürekli değiştiği düşüncesi doğmuştur. Bu düşünceden hareketle çevirmenler eleştirel bir söylem kullanmış, alışılmamış dil yapılarını çevirilerine yansıtmışlardır.

¹⁴⁰“Studies of the connections between one specific writer and (her) translators have had a noteworthy impact on the theorization of gender and translation” (Von Flotow, 2008: 124).

Çevirmenlerin toplumsal cinsiyet rollerinin çevirdikleri eser ve yazarı açısından ne derece önemli olduğu da tartışma konusu olmuştur. Çeviriyi toplumsal cinsiyet kavramı açısından değerlendiren bir diğer araştırmacı Lori Chamberlain¹⁴¹ üretim ve yeniden üretim kavramları arasındaki karşıtlığın yazım ve çeviri arasındaki karşıtlığı vurgulamak için kullanıldığını öne sürmüştür. Çevirinin özgün eser karşısında ikincil bir konuma yerleştirildiğini belirten Chamberlain, özgün olanın maskülen, özgünden türetilenin ise feminen olarak nitelendirildiğini ortaya koymuştur. Böylece toplumsal cinsiyet açısından çevirinin temsilinde otorite mücadelesi ön plana çıkarılmıştır.

Sherry Simon (1996)¹⁴² çevirmenlerin yazınsal aktivistler olarak kültürel aktarım sürecine dahil olmaları gerektiğini belirtmiş, çeviriye toplumsal cinsiyet ve kadın araştırmaları açısından yaklaşmıştır.¹⁴³ Çeviri alanında yaşanan *kültürel dönüşün* önemini vurgulayarak kültür araştırmalarının çeviriye toplumsal cinsiyet ve kültürün karmaşıklıklarına yönelik bir anlayış getirdiğini, dilsel aktarımı günümüzün 'post' lu gerçeklikleri olan postyapısalcılık, postkolonyalizm ve postmodernizmin içerisinde konumlandırılmamızı sağladığını belirtmiştir.¹⁴⁴

---

¹⁴¹ Bkz. Chamberlain, L. (2000) Gender and The Metaphorics of Translation. İçinde Venuti, L. & Baker, M. (Ed.) *The Translation Studies Reader*. (ss. 314-330) London and New York: Routledge.

¹⁴² Bkz. Simon, S. (1996): *Gender in Translation: Cultural Identity and the Politics of Transmission*. London: Routledge.

¹⁴³ Çeviribilimde bir cinsiyet söyleminin yerleşik olduğunu bulgulamış, bu söylemin baskınlık, sadakat ve ihanet gibi kavramlarla kurulduğunu belirtmiştir. 17. yüzyıla ait *les belles infidèles* kavramı Fransızcaya yapılan sanatsal olarak güzel, ama sadık olmayan çevirileri betimlemek için kullanılmıştır. Çeviride cinsiyet söylemini yansıtan en bilinen ifade olan ve çevirinin kadınlarla benzeşim kurularak aynı anda hem güzel hem de sadık olamayacağına yönelik *Les belles infidèles* ifadesinin olası çıkış noktası Traduction sözcüğünün dişil yapıda olmasıdır.

¹⁴⁴ Cultural studies brings to translation an understanding of the complexities of gender and culture. It allows us to situate linguistic transfer within the multiple 'post' realities of today: poststructuralism, postcolonialism and postmodernism. (Simon 1996: 136)

Feminist kuramcılar özgün eserden türetilmiş bir yan ürün olarak görülen çevirilerin konumu ile toplum ve edebiyatta baskı gören kadınların konumu arasında bir paralellik bulurlar. Bu düşünce feminist çeviri kuramının temelini oluşturur.¹⁴⁵

Feminist çeviribilim alanındaki araştırmacılar dünya görüşlerini araştırmalarına yansıtmiş, gerekçelendirmelerini bu yönde yapmışlar; böylece çevirinin ideolojiyle olan yakın bağına ortaya koymuşlardır. Çeviribilim araştırmalarında kültürel dönüşle birlikte çeviri ideolojik olarak irdelenmiş, postmodern bilim anlayışının bir yansıması olarak çeviri alanında ortaya çıkan yeni yönelimin bir parçası da feminist çeviri yaklaşımları olmuştur.

V.3.3. Çeviribilim Araştırmalarında Sömürgecilik Sonrası Yaklaşım

Çeviriye sömürgecilik sonrası çerçeveden bakan araştırma yönelimi postmodern bakış açısının getirdiği ontolojik kuşkuyu çağın yaşam koşullarının bir ürünü olarak görür. Bu nedenle ele aldığı konuları modernitenin kavram örgüsünden koparak postmodern bir bakış açısıyla temellendirir. Sömürgecilik sonrası yaklaşımda çevirmen, ideolojik konumuyla önem kazanmış, çevirmenin sorumluluğu kültürlerarası hiyerarşik yapılanmanın bilincinde olarak güç dengelerini eşitlemek şeklinde tanımlanmıştır.

Sherry Simon ve Gayatri Chakravorty Spivak toplumsal cinsiyet ve sömürgecilik sonrası yaklaşıma ilişkin konuları bir arada irdelemiştir. Bengalli eleştirmen ve çevirmen G. C. Spivak “Üçüncü Dünya” edebiyatı eserlerinin İngilizceye çevirilerinin

---

¹⁴⁵ Simon çeviri projesi kavramıyla bu anlayışı ileriye taşır. Feminist çeviri için sadakat yazara ve okura karşı değildir, yazım projesine karşı sadakat beklenir. Bu yaklaşımın en önemli temsilcileri Kanadalı feminist çevirmenler çeviri projesinde kimlik ve ideolojik duruşlarını ortaya koymaya çalışarak ideolojik kararlarla metni manipüle ederler. Bu tip çeviri karar ve stratejilerini feminist bakış açısıyla gerekçelendirirler. Dış dil yapılarını kullanarak söylemlerini çevirilerine yansıtırlar. Örneğin *one* sözcüğünde e harfi koyu yazı tipiyle belirginleştirilerek dişillığe vurgu yapılır. *HuMan* Rights ifadesinde *M* harfi büyük yazılarak cinsiyet söylemi eleştirilir. Fransızca yazar anlamına gelen *auteure* sözcüğü İngilizceye *author* olarak değil *auther* olarak çevrilerek yeni bir sözcük türetme yöntemiyle feminist söylem belirginleştirilir.

ideolojik sonuçlarını konulaştırır. G. C. Spivak (2004)¹⁴⁶ feminist, sömürgecilik sonrası ve yapısalcılık sonrası yaklaşımları bir araya getirmiş, Batı ideolojisine yönelik eleştiriler sunmuştur. Toplumsal cinsiyet ve kültür çalışmaları sömürgecilik sonrası yaklaşımdaki gelişmelerle ilişkilendirilmiştir.¹⁴⁷

Spivak (1993) Batı'nın feminizm anlayışına ve Batı'daki yayıncılık sektörünün yaklaşımlarına eleştiriler getirir. Hegemonyacı ülkelerde yaşayan feministlerin, sömürgecilik sonrası bağlamlardaki kadınlarla onların dilini öğrenerek dayanışma halinde olmaları gerektiği belirtilmiştir. Spivak çeviri politikasının günümüz koşullarında İngilizce ve diğer egemen (hegemonic) dilleri ön plana çıkardığını düşünmektedir. Güç bakımından baskın olan dil ve kültür, siyasi açıdan daha az güçlü olan dilin ve kültürün kimliğini ortadan kaldıracaktır. Bengal dilinden egemen bir dile yapılacak çeviriler kaynak kültürün bakış açısının farklılığını yansıtmakta başarısız olacaktır. Bunun nedeni ise yapılan çevirinin Batılı okurlara daha rahat/akıcı bir şekilde aktarılma amacıdır. Spivak kendi çeviri stratejisinden yola çıkarak çevirmenin öncelikle kaynak kültürün dilini ve kültürünü anlaması gerektiğini ortaya koyar. Bu yaklaşımını gerekçelendirirken postyapısalcı kavramlardan yararlanır.

Kültür bilim ve sömürgecilik sonrası yaklaşım son yıllarda çeviri ve sömürgeciliğe ilişkin konulara odaklanmıştır. Çeviri sömürgeleşme sürecinde ve sömürgeleştirilen halkların imgesini yaymada etkin rol oynamaktadır. Bu çerçevede çevirinin ideolojik boyutu, ideolojilerin aktarımındaki rolü de ortaya çıkmaktadır. Sömürgecilik sonrası yaklaşımda tıpkı feminist yaklaşımda olduğu gibi ikincil konumda

¹⁴⁶ Bkz. Spivak, G. C. (1993) *The Politics of Translation*. İçinde Spivak, G. C. *Outside in the Teaching Machine*. (179-201). London: Routledge

¹⁴⁷ Bu bakış açısına göre Batılı feministlerin Avrupa dışındaki feminist yazının gücün dili olan İngilizceye çevrilmesine yönelik bir beklentileri vardır. Bu tür bir çeviri Spivak'ın yaklaşımında *translationese* olarak ifade edilir.

olana yönelik baskıcı tutuma yoğun bir eleştiri vardır. Erkek egemen bir bakış açısıyla oluşturulan çeviri betimlemelerinde çeviri metin özgün metnin bir kopyası olduğu gibi, egemen sömürgeci devletlerin bakış açısıyla da sömürülen halklar ikincil konumdadır.

Çeviribilimin sömürgecilik sonrası kuramlarla kesişme noktası ideoloji ve güç ilişkileridir. Tejaswini Niranjana (1992)¹⁴⁸ çeviriyi sömürgecilik açısından değerlendirmiş, İngilizceye yapılan çevirilerin sömürgeci güçler tarafından ‘Doğu’ ya ilişkin yeniden yazılmış bir imge oluşturmak için nasıl kullanıldığına odaklanmıştır. Bu bağlamda Batı dışındaki toplumların Batı’da nasıl temsil edildikleri de bir temsil sorununu tartışmaya açar. Çeviri, sömürgecilik sürecinde işlev gören *asimetrik güç ilişkileri* içerisinde hem şekillendiren hem de şekillenen bir edim olarak değerlendirilmiştir. Yazın çevirileri de eğitim, din, tarih ve felsefe gibi sömürgeci gücün ideolojik yapısına ait olan hegemonyacı araçları temsil eden söylemlerden biri olarak ele alınır. Niranjana’nın amacı birbiriyle ilintili okumalar yoluyla çağdaş Avrupa ve Amerika yazın kuramında çevirinin konumunu araştırmaktır. Niranjana’ya göre çevirinin sömürgeci ve sömürgecilik sonrası bağlamlarda yayılımı yapısalcılık sonrasının kuramsal vurgulamalarını/önemini sorgulamanın bir yolunu gösterir. Niranjana, Paul de Man, Jacques Derrida ve Walter Benjamin’in eserlerini irdeleyerek yaptığı çözümlenmelerle bu üç düşünürün çalışmalarında çevirinin bir figür olarak işlev gördüğünü tespit etmiştir. Postmodernizmin Batı felsefesine yönelik eleştirilerinin temelinde yatan Batı’nın evrenselleştirici yaklaşımı, sömürgecilik sonrası yaklaşımda da eleştirinin merkezindedir. Çevirinin mevcut güç ilişkileri bağlamında egemen olan dilin ve kültürün gücünü daha artıracak bir başka güç olarak rol oynadığı bulgulanmıştır. Bu bakış açısı sayesinde hem çeviri uygulamalarına hem de çeviribilime

---

¹⁴⁸ Bkz. Niranjana, T. (1992) *Siting Translation, History, Post Structuralism and The Colonial Context*. Berkeley, Los Angeles ve Oxford: University of Oxford Press.

eleştirel bir bakış açısı kazandırmıştır. Niranjana (1992) Çeviribilim araştırmalarını¹⁴⁹ Batı yönelimli olduğu gerekçesiyle eleştirmiştir. Çeviribilimin farklı diller arasındaki güç dengesizliği sorunsalını göz önünde bulundurmadığını, Batılı çeviri kuramına ait kavramların sorunsallaştırılmadığını ve kusurlu olduğunu öne sürmüştür. Çevirinin ‘hümanist girişimi’nin sorgulanması gerektiğini belirtmiştir; çünkü sömürgecilik bağlamında çeviri, Batı felsefesi söyleminde sömürgeci egemenliğin kavramsal bir imgesini yaratmaktadır. Niranjana da Spivak gibi *yapısalcılık sonrası* bakış açısıyla değerlendirmeler yapmaktadır. Sömürgecilik sonrası bağlamda asimetrik güç ilişkileri pek çok çalışmaya dayanak oluşturmuştur. Çeşitli yerel dillerin günümüz sömürgecilik sonrası dünyasında birincil konumda olan İngilizce karşısındaki durumları ele alınır. Hintli yazın geleneklerinin temelde çeviri gelenekleri olduğunu bulgulayan çalışmalara yer verilir.¹⁵⁰

V.3.4. Çeviribilim Araştırmalarında Disiplinlerarası Araştırma Yönelimi

Postmodernizm, disiplinler arasında katı sınırların olmasını, alanların yapay sınırlarla ayrıştırılmasını eleştirir. Bu bağlamda postmodernizm disiplinlerarasılık özelliğini hemen her alana yansıtmıştır. Son yıllarda özellikle sosyal bilimlerde disiplinlerarası araştırma yönelimi önem kazanmıştır. Çeviribilim, postmodernizmin disiplinlerarasılık özelliğinin belirgin bir şekilde gözlemlenebileceği alanlardandır. Her ne kadar postmodernizm doğa bilimleri ile sosyal bilimler arasında ayırım yapmasa da, çeviribilimde postmodern akımın disiplinlerarasılığı niteliği sosyal bilimler bağlamında öne çıkmaktadır. Çevirinin kültürel, toplumsal, siyasi ve ideolojik niteliğinin ön plana çıkarıldığı disiplinlerarası araştırmalar çeviribilim alanında yaygınlaşmaktadır.

¹⁴⁹ Bu noktada Niranjana, Batı odaklı olarak yürütülen çeviri araştırmalarını Batı modernizmini yansıttığı, diğer kültürleri ikinci plana attığı, onların sorunsallarını gündeme getirmediği gerekçesiyle eleştirmiştir.

¹⁵⁰ Bkz. Bassnett S. ve Trivedi H. (1999) *Postcolonial Translation: Theory and Practice*. Routledge.

Çeviribilim sosyoloji, kültürbilim, dilbilim gibi sosyal bilimler alanındaki diğer bilim dallarına göre daha karmaşık bir alandır. Bunun nedeni hem kültür, tarih, toplum gibi alanların kesişme noktasında yer alması ve hem de öznelliğin ön planda olmasıdır. Çeviribilimin disiplinlerarası bir nitelik taşıdığı, alanda tartışma yaratan ve sorun olarak görülen bir konu olsa da, çoğunlukla kabul gören bir varsayımdır.

Maria Tymoczko (2011)¹⁵¹ çeviribilime diğer disiplinlerden araştırma modellerinin uyarlanmasını destekleyici düşünceler ortaya koymuştur. Çeviribilimin en ilginç ilerlemelerini çoğunlukla dilbilim, yazın bilim, kültür bilim gibi diğer disiplinlerden ödünçlemeler yaparak kaydettiğini öne sürmüştür. Çeviribilimin dil, metin ve kültürün ara alanında bulunduğu, bu alanlara özgü yeni araştırma modellerinin çeviribilim için verimli olacağı görüşü savunulmuştur. Ancak çeviribilim bu disiplinlerarası çalışma modelinde pasif bir alıcı değildir. Çeviribilimin kuramsal alanından ve uygulamadan çıkan bulguları diğer alanların araştırma sorularına yanıt bulabilir.

Eruz (2008) sadece çeviribilimin değil dilbilim ve diğer pek çok alanın da disiplinlerarası yaklaşımlardan yararlandığını belirtmiştir. Ayrıca hiçbir alanın diğer alanlardan soyutlanarak varlığını sürdüremeyeceğini ileri sürmüştür. Son yıllarda çeviribilimsel etkinliklerin sosyolojik açıdan da ele alındığını ve bunda çeviribilimin disiplinlerarası özelliğinin rol oynadığını ortaya koymuştur. Çeviribilimde disiplinlerarasılığın bir gereklilik olduğunu, bu bilim dalının özgüllüğü gereği diğer alanlara da uzandığını dile getirmiştir. Çeviribilimin disiplinlerarası niteliğinden yola çıkarak disiplinlerötesi araştırmanın da gerekli olduğunu savunan bakış açısı alanda belirginleşmiştir.

---

¹⁵¹ Tymoczko, M. (2011, Mayıs) *Adapting Research Models From Other Disciplines*. Research Models in Translation Studies II konferansında sunulan bildiri, The University of Manchester, Centre for Translation and Intercultural Studies.

Yazıcı (2011) çeviribilimin dilbilim, yazınbilim ve toplumbilim arasındaki disiplinlerarası ilişkilerden doğduğunu belirtmiştir. Çeviri küreselleşen dünyada giderek daha merkezi bir konuma yerleşmekte, farklı dil ve kültürlerin karşılaşma noktalarında çeviri belirleyici rol oynamaktadır. Yazıcı bu durumdan yola çıkarak iletişim kopukluğunun sebep olduğu küresel sorunlara çözüm üretme sürecinde çeviribilimin oynayacağı rolü disiplinlerötesi araştırmalar olarak belirlemiştir. Yaşadığımız çağın özellikleri çeviribilim araştırmalarına farklı bir yönelim ve devingenlik kazandırmıştır. Böylece çeviribilimin araştırma nesnesini çeviri ürünleri olarak belirleyen betimleyici araştırmalar çevirinin çok boyutlu yapısını açıklamada yetersiz kalmıştır.

Postmodernizmin disiplinleri aşan, yaşamın her alanına etki eden yapısı ile çevirinin farklı kültürleri birleştiren, kültürel asimetrleri ortadan kaldıran özelliği arasında benzerlikler bulunmaktadır. Postmodernizmin ortaya çıkış koşullarını hazırlayan önemli nedenlerden biri de elektronik iletişim sistemlerinin yaygınlaşması sonucu bilgi edinme ve aktarma yöntemlerinin ve sosyal yapının değişmesidir. Postmodernizmle birlikte bilgi teknolojilerinin toplum üzerindeki etkisi artmış, kitle kültürü önem kazanmıştır. Çevirinin toplumsal rolü, bilgi teknolojileriyle olan yakın bağı, iletişim sağlama işlevi postmodernizm ile çevirinin benzer özellikleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Küreselleşen dünyada dil ve kültürler arasındaki sınırların ortadan kalktığı görülmektedir. Küresellik, bilim alanları arasındaki katı sınırların baskınlığını yitirmeye başlamasıyla ve bilimsel ara alanların çoğalmasıyla kendini göstermektedir. Mesleki tanımlar, görev alanlarında melezleşmeler görülmekte; bilim dallarında kültür araştırmaları, kültürlerarası iletişim araştırmaları gibi melez/ara bilim dalları oluşmaktadır. Postmodern bilim anlayışında da sosyal bilim-doğa bilimi ayrımına karşı çıkılarak iki ayrı bilim dünyasının ortak bir zemine sahip olduğunun vurgusu yapılmaktadır.

Postmodernizmin bilim anlayışına yönelik sorgulamaları daha çok sosyal bilimler alanında görülmekte, bu nedenle postmodernizmin disiplinlerarasılık özelliği sosyal bilimler alanında daha açık bir biçimde saptanabilmektedir. Foucault gibi araştırmacıların birden çok alanda bilimsel çalışma yürüterek bu alanlar arasında sürekli bir ilişki kurması, postmodern anlayışı benimseyen araştırmacıların disiplinlerarası kimliklerini ortaya koymak adına iyi bir örnektir. Çeviribilimde postmodern yaklaşım bağlamında değerlendirilen araştırmacılar da aynı zamanda yazınbilim, sosyoloji, antropoloji gibi diğer disiplinlerde de çalışmalar yürütmektedir. Ortaya koydukları çalışmalar disiplinlerarası zengin bulgular sunarak alanlar arasındaki sınırları kaldırmaktadır.

Çeviribilimde disiplinlerarasılığın çeviribilime olan yansımalarının görülebileceği bir alan olarak son yıllarda öne çıkan çeviri sosyolojisinde sosyolojik terimler çeviri olgusunu açıklamak için kullanılmaktadır. Disiplinlerarasılığın bir sonucu olarak çeviribilimle kesişme noktaları bulunan farklı alanların kuramsal bakış açıları ve terimleri çeviribilim alanında kullanılmaya başlamıştır.

Disiplinlerarası araştırmaya karşı çıkan geleneksel bilimsel anlayışın temelinde disiplinin özerkliğine gölge düşeceği ve başka disiplinler tarafından asimile edileceği düşüncesi yatar. Oysa bu tür araştırmada araştırmacının kullandığı yöntem alanı asimile etmekten çok alanın temelinde zenginlik katar. Bir başka deyişle, gerçeğin araştırmacının dürbününden disiplinlerarası araştırmayla farklı boyutlarının görülerek kendi alanının süzgecinden geçirilmesi bilimsel araştırmada diğer disiplinlerle "integrasyonu" sağlar. Araştırmacının temel amacının farklılıkları dizgeleştirerek bütünsel bir bakış açısı sunmak olduğu düşünülecek olursa küreselleştikçe ayrılmaya ve yalıtılmaya giden dünyanın parçalanışına bilimsel araştırma seyirci kalamaz. (Yazıcı, 2011: 33)

Lefevre ve Bassnet (2004) çeviribilimin özerk bir disiplin olarak gelişimini 1980'lerin başarı hikayesi olarak nitelemektedir. Bunun yanında çeviribilim araştırmalarının dilbilim, edebiyat bilim, tarih, antropoloji, psikoloji ve ekonomi gibi çok

çeşitli alanları biraraya getirdiğini belirtmektedirler. Böylece çeviribilimin disiplinlerarası niteliğine vurgu yapılmaktadır.

Yazıcı (2011) çevirinin iletişimsel ve toplumsal rolünü ön plana çıkarmaktadır. Çeviri araştırmalarında yalnızca çeviri ürününü metinsel olarak inceleyen betimleyici araştırmaların yetersiz kalacağını öne sürmektedir. Çevirinin insan öznesinin bir edimi olması ve toplumsal bir işlev kazanması, çeviribilimin disiplinlerarası bir sosyal bilim dalı olarak ele alınmasını sağlamıştır.

Even Zohar'ın çoğul dizge kuramında çevirilerin etki ve işlevi üzerinde üzerinde durulur. Bir yazın dizgesinde sürekli bir merkez – çevre ilişkisi içinde olan yazın ürünleri arasında çeviri yazınına da yer verilmektedir. Çoğul dizge kuramı çevirilerin bazı dönemlerde yazın dizgesi içinde merkezi konuma geldiğini ortaya koymuştur. Tanzimat döneminde var olan yazın dizgesinde çeviri yazının merkezi konumda olduğu Saliha Paker (1987) gibi araştırmacılarca bulgulanmıştır. Cumhuriyet dönemi çeviri etkinliği de çevirinin merkezi konumunu ortaya koyan geniş bir bütünce sunar.

Çevirilerin sosyolojik boyutunun incelendiği daha sonraki araştırmalarda ise çeviri-ideoloji ilişkisi öne çıkmıştır. Erich Prunc, Theo Hermans, Pierre Bourdieu, Michaela Wolf, Andrew Chesterman gibi araştırmacılar çeviri sosyolojisi alanında çalışmalar sunmuşlardır.¹⁵² Bu çalışma ile disiplinlerarasılık kavramından hareketle çeviri sosyolojisinin metodolojik çerçevesi çizilmek istenmiştir.

Wolf (2007) disiplinlerarasılığı çevirinin kültür ve toplum arasındaki konumu olarak ele almıştır. Michaela Wolf (2007) her çevirinin zorunlu olarak sosyal bir bağlam içinde konumlandığını belirtmiştir. Wolf'a göre çeviri eylemini yürüten bireyler yani çevirmenler belli bir sosyal dizgeye aittir. Bunun yanı sıra çeviri, süreci bütünsel olarak

---

¹⁵² Bkz. Wolf, M. & Fukari, A. (2007) *Constructing a Sociology of Translation*. Amsterdam: John Bnejamins.

etkileyen ve çeviride benimsenen stratejileri belirleyen sosyal kurumlarda yapılan bir eylemdir.

Hermans (1997) çeviriyi *socially regulated activity* olarak görmektedir. Hermans çeviriyi bu şekilde tanımlayarak çeviri sürecinde ve sonrasında etkin olan metinsel ve metin dışı tüm faktörlerin karşılıklı etkileşim içinde işlediğine vurgu yapmaktadır. Çevirinin sosyal işlevi ve sosyo-iletişimsel değeri de tüm bu faktörlerin toplumsal olarak bir araya geldiği durumlarda ortaya çıkmaktadır. Venuti de çevirinin sosyal boyutuna ilişkin kültürel ve sosyal etmenlerin çeşitliliğini ve çeviride etkin olan faktörlerin öznelliğini vurgulamıştır. Wolf, çevirmeni ve çeviri araştırmacısını topluma şekil veren ve toplum içerisinde şekillenen bir özne olarak ele almıştır. Çevirinin sosyal sonuçlarını çözümlemenin bu öznelerin tanımlanmasına yardımcı olacağını belirtmiştir.

Wolf'a göre disiplinlerarasılık çeviribilim alanında en başından beri öne sürülen bir iddia olmuştur. Ancak burada ele alınan disiplinlerarasılık tanımı Roland Barthes'e (1984) göre başkasına ait olmayan yeni bir nesne yaratmaya dayanan çok yönlü epistemolojik bir kavramdır. Klaus Kaindl (2004) çeviribilimin diğer disiplinlerin araştırma yöntemlerini kullanma şeklini yeniden gözden geçirmesi gerektiğini belirtmiştir. Wolf böyle bir hareketin çeşitli sonuçları olacağını düşünmektedir ve bu sonuçlardan biri de çeviribilim alanına kültür araştırmaları, dilbilim, yazın bilim, tarih bilimi, felsefe ve sosyolojinin dahil olacağıdır. Wolf'un anlayışına göre, disiplinlerarasılık daha derin epistemolojik yaklaşımlar sunarken elbette bazı çatışmalar da ortaya çıkacaktır. Ancak bunu bir sorun olarak görmektense disiplinlerin yapısal özellikleri gereği bilimler arasında var olan farklılıkların dışı vurumu olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Toplumlar arasında iletişim sağlama rolüyle öne çıkan çeviri olgusu bu yönüyle sosyal bilimler alanında önemli bir konuma sahiptir. Çevirilerin toplumsal ve

kültürel işlevinin sorgulanmasına yönelik araştırmaların yapılmasıyla birlikte çeviri araştırmaları disiplinler arasında bağ kuran önemli bir sosyal bilim alanı haline gelmiştir. Çeviri öncelikle bir insani edim olduğu için çevirinin etik, mesleki, eğitimsel, yöntemsel, kuramsal, ekonomik, kültürel, sosyolojik ve ideolojik pek çok sonucu vardır. Bunun bir yansıması olarak çeviribilimin çeviri sosyolojisi, çeviri tarihi, çeviri etiği, çeviri eğitimi, çeviri kuramı gibi alt alanları ortaya çıkmıştır. Bu durum çeviribilimin sosyal bilimler içerisinde çeşitli alanlarla bağlantılar kurarak disiplinlerarası araştırma yöntemini benimsediğini ve çeviriyi geniş bir bakış açısıyla ele aldığını ortaya koyar. Son yıllarda önem kazanan bu araştırma yönelimi tüm bilim dallarında kapsamlı çalışmaların yapılmasının bir ön koşulu haline gelmiş, disiplinlerarası bir bilim dalı olarak ortaya çıkan çeviribilim sosyal bilimlerde yürütülen disiplinlerarası araştırmalara öncülük etmiştir. Çeviribilimin diğer disiplinlerle olan etkileşimi, hem çeviri edimi sırasında oluşan koşullarla, hem de çeviribilimin bilimsel temeller, terim ve kavramları düzeyinde meydana gelmektedir. Çeviri edimi sırasında disiplinler arası etkileşim örneğinin bir felsefe metninin İngilizceden Türkçeye aktarımı sırasında meydana gelmektedir. Bu örnekten hareketle felsefe – çeviribilim ilişkisinin çeviri edimi düzeyinde de olsa ortaya çıktığını söylemek mümkün. Kuramsal düzeyde ise çeviribilimin felsefi temelleri üzerine bir araştırma yürütüldüğünde felsefe– çeviribilim ilişkisi doğmaktadır. Üstelik bu tip bir disiplinlerarasılık yalnızca belli bir çalışmayla sınırlı kalmayıp bu alanda yapılan araştırmaların derinleşmesiyle çeviri felsefesi alt alanını ortaya çıkarmıştır. Çeviribilimin sosyal bilimler arasında kendine özgü bir yer edinebilmesi, onun diğer disiplinlerle olan bağı sayesinde gerçekleşebilir. Çeviri ediminin toplumsal, kültürel, insani ve psikolojik yönleri olan çok yönlü bir eylem olması da bu durumu haklı çıkarır. Ayrıca çeviri tarihi, çeviri felsefesi gibi alt alanlar da kuramsal boyutta sosyal bilimlerle bağ kurmaktadır.

Yazıcı (2011) akademik bir disiplin olarak çeviribilimin yazın, kültür, ideoloji, sosyoloji vb. ile yakın ilişkilerinin olduğu gerçeğinin ortaya çıktığını öne sürmektedir. Bunun ise çeviribilime bütüncü bir yaklaşımın nasıl getirileceği sorusunu alanın sorunsalları arasına taşıdığını belirtmektedir. Wolf'a (2007) göre insan bilimlerinde disiplinlerarası çalışmalar bilim dalında yaşanan 'dönüşler' için özel bir öneme sahiptir. Bu dönüm noktaları, var olan paradigmlar ile kesin olarak görülen varsayımları sorgular ve yeni verimli araştırma alanları ve metodolojiler sunar. Bassnet ve Lefevere'in (1990)¹⁵³ *kültürel dönüş* olarak adlandırdığı durumun da gösterdiği gibi çeviribilim paradigma kaymasına yönelmiştir. Bunun nedeni çevirinin doğası gereği kültürlerarası konuma sahip olmasıdır.

Kültür araştırmaları ile çeviribilim ilişkisi, çeviribilimin disiplinlerarası karakterinin en belirgin ve verimli örneklerindedir. Lefevere ve Bassnett'in çalışmaları bu ilişkiyi daha da kuvvetlendirmiş, çeviri alanına yeni kavram ve yönelimler kazandırmıştır. Jeremy Munday (2001)¹⁵⁴ sunduğu bulgulara göre kültür araştırmalarının çeviri alanına yönelttiği ilgi çeviribilimi kaçınılmaz olarak salt dilbilimsel çözümlemenin ötesine taşıyıp diğer disiplinlerle iletişime geçmesini sağlamıştır. Sherry Simon (1996) bu durumu disiplinler hibridleşme/melezleşme süreci olarak tanımlamıştır. Simon çeviribilimde kültür kavramının açık, problemsiz bir kavram gibi kullanılmasını eleştirmiştir. Bu bağlamda Lefevere (1985) nin kültürü yazınsal dizgenin çevresi (environment) olarak tanımlamasını örnek göstermiştir. Kültürel dönüş, sosyal bilimlerde kültürü güncel tartışmaların merkezine alan ve bir araştırma nesnesi olarak değerlendiren akımdır. Çeviribilim alanında yaşanan kültürel dönüş çeviribilimin kültür ile olan etkileşiminin bir sonucudur. Çeviri aynı zamanda kültürlerarası ve dillerarası bir iletişim olduğu için çeviribilim araştırmalarında ele alınan konulara yön vermektedir. Sosyoloji, kültür, iletişim gibi

¹⁵³ Bkz. Bassnett, S. & Lefevere, A. (1992) *Translation, History, Culture*. London: Routledge.

¹⁵⁴ Bkz. Munday, J. (2001) *Introducing Translation Studies. Theories and Applications*. London: Routledge.

çevirinin etkileşim halinde olduğu alanlara ilişkin çeviribilimsel çalışmalar yapıldıkça disiplinlerarası sınırların ötesine geçilebilecektir. Çevirinin sosyokültürel yönü çevirinin ideoloji ve güç dengeleriyle olan ilişkisini ortaya koyar. Çeviribilimde postmodern akımlar, olarak nitelendirilen çalışmalar çevirinin güç dengeleri üzerindeki etkisi ya da kültürler arasındaki güç farklılıklarının çevirilere yansımalarını inceler. Son dönemde çeviribilim alanında yeni yaklaşımların ortaya çıkmasıyla birlikte bilgi teknolojileri gibi güncel alanlara yayılan çeviri, aynı zamanda sosyoloji, felsefe, tarih gibi daha eski akademik geleneklere sahip olan alanlardan yararlanmakta ve o alanlara yarar sağlamaktadır. Çeviri araştırmalarında dil, metin gibi görgül araştırmaya uygun malzemelerin yetersiz kaldığı görülmüştür. İdeoloji, güç dengeleri gibi çeviri metnin arka planında olan gerçeklik çeviribilim araştırmacılarının dikkatini çekmiş ve çeşitli alanlardan yararlanarak disiplinlerarası bir araştırma yürütmek kaçınılmaz hale gelmiştir.

Çeviriye yönelik araştırmalarda disiplinlerarası yönelimin benimsenerek daha açıklayıcı bulgular elde edilmektedir. Pek çok farklı alanın yöntem, kuram ve kavramlarından yararlanan çeviribilim, disiplinlerarası araştırmanın yansıması olarak başka alanların güncel tartışmalarına da yol göstermiştir. Çeviribilimde disiplinlerarasılık, postmodern bilim anlayışının bir yansıması olarak eleştirel yaklaşımda somutlaşmaktadır. Çevirinin kültür araştırmalarının odak noktası haline gelmesiyle birlikte hem çeviride bir kültürel dönüş yaşanmış hem de kültürel araştırmalarda çeviri odaklı bir bakış açısı yerleşmiştir. Çeviriye ilişkin araştırma kültürlerarası güç farklılıklarının, dış baskı unsurlarının etkilerinin ve egemen olmayan toplumların konumlarının belirginleştiği bir ortam sunar. Çeviribilim sosyal bilimler içerisinde disiplinlerarası ilişkilerin net bir şekilde gözlemlenebileceği özel bir alandır. Aynı zamanda araştırmacıya farklı düşünsel temellerin sorgulanması ve ilişkilendirilmesi bağlamında zengin bir kaynak sunar.

SONUÇ

Bu çalışmada çeviribilim araştırmalarında 1990'lı yıllarda yaşanan kültürel dönüşle birlikte eleştirel betimleyici çalışmalara yön veren postmodernizm, postyapısalcılık, sömürgecilik sonrası ve feminizm akımlarının çeviribilim araştırmalarındaki yansımaları temel alınmıştır. Bu çerçevede postyapısalcılık, sömürgecilik sonrası, feminizm gibi akımları kapsayarak bu akımların bilim alanında gelişmesini destekleyen, sosyal bilim araştırmalarında ön plana çıkan kapsamlı bir düşünce akımı olarak postmodernizmin çeviribilime yansımaları ele alınmıştır. Bu bağlamda betimleyici çeviri araştırmalarına yöneltilen eleştirilerin, kültür, ideoloji, manipölasyon ve güç dengeleri gibi noktalarda yoğunlaştığı açığa çıkmıştır. Postmodernizmin sosyal bilimler alanında yarattığı dönüşüme koşut olarak çeviribilimin de bu eleştirel yönelimle kendi varsayımlarını sorgulayarak zenginleştiği daha bütüncül bir çerçeveye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Postmodern bilim anlayışının temelinde yer alan modernite kavramı ve modern bilim anlayışına yönelik eleştiriler irdelenmeden önce modern düşünce nin doğuşu, modern bilimin doğa bilimlerdeki gelişimi ve bilimsel gelişmelerin yol açtığı sonuçlar üzerinde durulmuştur. Çeviribilimin bir sosyal bilim dalı olarak gelişim süreci sosyal bilimlerin modern bilim temelinde oluşumu, sosyal bilimlerde ortaya çıkan farklı kuramsal yaklaşımlar temelinde ortaya koyulmuştur.

Modern bilim paradigmasında gelişim gösteren sosyal bilimlerde empirist ve pozitivist yaklaşımın çeviri araştırmalarına Betimleyici Çeviri Araştırmaları ile yansıdığı bulgulanmıştır. Çeviriye yönelik araştırmaların bilimsel, nesnel, dizgeli bir çerçeveye yerleştirilmesi amacıyla yürütölen betimleyici araştırmaların, pek çok yönden modern bilimsel düşünce temelinde şekillendiği alandan örneklerle netleştirilmiştir.

Postmodern bilim anlayışının çeviribilim araştırmalarına yansımaları irdelenmeden önce postmodern düşünce nin doğuşu, postmodernizmin moderniteye, Batılı düşünce biçimine yönelik eleştirileri belirginleştirilmiştir. Bu bağlamda postmodernizmin bilim kavramına getirdiği en dikkat çekici düşünceler olarak nesnel bilimsel bilgiye olan inancı temelden sarsan bilimin iktidarla olan ilişkisi ve araştırmanın bilimsel çalışmalarındaki konumu üzerinde durulmuştur. Modernitenin bir etkisi olarak gösterilen sömürgecilik faaliyeti ve kadınların toplumsal yaşamdaki ikincil konumunun postmodernizmin eleştirileri içinde karşılığını bulduğu da açığa çıkan sonuçlardandır. Sömürgeci/egemen-sömürülen/egemen olmayan kültür, kadın-erkek gibi pek çok ikili karşıtlığın, ülkeler arasındaki hiyerarşik yapılanmanın, diller ve kültürler arasındaki asimetrik güç dengelerinin kökeninin modernite tarihine ve sömürgecilik dönemine uzandığı düşüncesi açığa çıkmıştır.

Batı odaklı düşünce biçimini sorgulaması, modernite tarihini eleştirel bir bakış açısıyla yeniden ele alması, yaşadığımız çağın düşünce biçimini, bilim anlayışını, yeni araştırma yönelimlerinin anlamlandırılmasını sağlaması açısından postmodernizm, bu çalışmada önemle üzerinde durulması gereken bir düşünce akımı olarak kabul edilmiştir. Postmodernizmin modernite döneminde tek gerçek bilgi biçimi olarak kabul edilen bilimsel bilginin üstünlüğünü yıkarak bilimin de insan gerçekliğinden doğan bir kavram olduğu anlayışını vurgulaması, böylece farklı alanlar arasındaki sınırları kaldırması çalışmanın disiplinlerarasılığı ele alan bölümlerine dayanak oluşturmuştur.

Postmodernizmin doğa bilimsel yaklaşımları sosyal bilimler alanına uyarlanmasını reddeden bakış açısı ve postmodern düşüncelerin tarih, dil ve kültür üzerinde odaklanması noktalarından hareketle postmodern bilim anlayışının bir sosyal bilim dalı olarak çeviribilime yansımaları netleştirilmiştir.

Yeni bir kuram anlayışı getiren dil, kültür, kimlik, tarih kavramlarını temelden etkileyen postyapısalcı ve postmodern düşüncenin çeviribilim araştırmalarına ideoloji ve güç odağında iz düşümleri olduğu bulgulanmıştır. Diğer alanlardaki postmodern dönüşüme paralel bir şekilde çeviribilim araştırmalarının terminolojisinde yer alan kavramların anlamlarının da bu dönüşümden etkinlendiği ortaya çıkarılmıştır. Bunun ardında yatan nedenin kültür, dil ve toplumlararası bir konuma sahip olan çevirinin değişime açık niteliğinin yanı sıra çeviri araştırmalarının sosyal bilimler içerisinde pek çok alanın etkileşim noktasında bulunması olarak kabul edilmiştir.

Çeviribilim araştırmalarında eleştirel yaklaşımda postmodern düşüncenin bir yansıması olarak nesnel bilginin olanaklılığının sorgulandığı ve araştırmacının değerleri ve özneliğinin bilimsel bilginin ayrılmaz bir parçası olduğu bulgulanmıştır. Postmodernizmin modern bilimi eleştirdiği noktalar olan gerçeklik/hakikat ve doğru/nesnel bilgi gibi kavramların çeviribilim araştırmalarında da yapıbozumuna uğradığı, kültür, toplum, dil olgularının öznellik ve yorumsallığın vurgulandığı postmodern bir çerçevede değerlendirildiği netleşmiştir. Bu yönelimde kendi çeviri deneyimlerinden yola çıkan araştırmacıların güç ve ideoloji odağında çevirmen kararlarını gerekçelendirdikleri araştırmaların etkili olduğu tespit edilmiştir. Pozitivist bir yaklaşım temelinde şekillenen betimleyici araştırmalardaki görünmez, sadık çevirmen tasarımının yerini alarak öznel kararlarıyla metin oluşturma ve kültürleri temsil etmede görünür olan yeni bir postmodern çevirmen kimliği belirginleştirilmiştir.

Bu çalışma sonucunda elde edilen bulgular ışığında, farklı kültürlerin, dillerin ve uygarlıkların kesişme noktasında yer alan çevirinin, binlerce yıllık çeviri tarihinin de ortaya koyduğu gibi, postmodern çağda da kültürlerin temsilinde merkezi konumda yer aldığı ve güç dengelerini belirleyen en önemli güç olduğu söylenebilmektedir.

KAYNAKÇA

- Anderson, P. (2002). *Postmodernitenin kökenleri*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Arrojo, R. (2002) Writing, interpreting, and the power struggle for the control of meaning: Scenes from Kafka, Borges, and Kosztolanyi. İçinde M. Tymoczko & E. Gentzler (Ed.), *Translation and Power*. (ss. 63-80) University of Massachusetts Press.
- Bahadır, Ş. (2004). Çeviriyorum, öyleyse tek kültürün ötesinde, iki kültürün arasında, üçüncü kültürün ortasındayım. *Varlık, Ocak*, 24-29.
- Bassnett, S. (2002). *Post-colonial translation: theory and practice*. Taylor and Francise.
- Bassnett, S. (2002). *Translation studies*. (3rd Ed.), London: Routledge.
- Bassnett S. & Trivedi H. (1999) *Postcolonial translation: theory and practice*. Routledge.
- Bassnett. S. & Lefevere, A. (1998) *Constructing cultures*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Benton. T. & Craib. I. *Sosyal bilim felsefesi: toplumsal düşüncenin felsefi temelleri*. (Çev. Ümit Tatlıcan ve Berivan Binay) İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Best, S. & Kellner, D. (2011) Postmodern teori. (Çev. Mehmet Küçük). İstanbul: Ayrıntı.
- Brownlie, S. (2009) Descriptive vs. committed approaches. İçinde Baker. M. & Saldanha G. (Ed.) *Routledge encyclopedia of translation studies*. (ss. 77-81). Abingdon: Routledge.
- Burke, P. (2008). *Kültür tarihi*. (Çev. Mete Tunçay). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Chamberlain, L. (2000) Gender and the metaphors of translation. İçinde Venuti, L. &

- Baker, M. (Ed.) *The translation studies reader*. (ss. 314-330) London and New York: Routledge.
- Crisafulli, E. (2002). "The quest for an eclectic methodology of translation description", Theo Hermans (der.) *Crosscultural transgressions. research models in translation studies u historical and ideological issues*, Manchester: St. Jerome, 26-43.
- Çelik, S. (2010). *İlkçağ'dan yeni çağ'a*. İstanbul: Doruk Yayıncılık
- Demir, Ö. (2000). *Bilim felsefesi*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Derrida, J. (1997). *Of grammatology*. (Çev. Gayatri Chakravorty Spivak). Maryland: The Johns Hopkins University Press.
- Dilthey, W. (2011) *Hermeneutik ve tin bilimleri*. (Çev. Doğan Özlem) İstanbul: Notos Kitap Yayınevi.
- Doltaş, D. (1999) *Postmodernizm: tartışmalar ve uygulamalar*. İstanbul: Telos Yayıncılık.
- Eruz, S. (2010). *Çokkültürlülük ve çeviri, Osmanlı Devleti'nde çeviri etkinliği ve Çevirmenler*. İstanbul: Multilingual
- Even-Zohar, I. (2004). The position of translated literature within the literary polysystem. İçinde Venuti, L. (Ed.) *The translation studies reader*. (ss. 192-198). London: Routledge.
- Fay, B. (2005) *Çağdaş sosyal bilimler felsefesi*. (Çev. İsmail Türkmen) İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Foucault, M. (1973) *Madness and civilization*. New York: Vintage Books.

- Gentzler, E. & Tymoczko, M. (2002) *Translation and power*. USA: University of Massachusetts Press.
- Gökçe, B. (1992). *Toplumsal bilimlerde araştırma*. Ankara: Savaş Yayıncılık.
- Gündoğdu, M. (2004). Çeviribilimde kuram-uygulama ilişkisi. 4. Uluslararası dil, yazın ve deyişbilim sempozyumu bildirileri içinde (ss. 93-101). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi. 17-19 Haziran 2004. Çanakkale.
- Hekman, S. (2012) *Bilgi sosyolojisi ve hermeneutik*. (Çev. Hüsamettin Arslan ve Bekir Balkız). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Hermans, T. (1985). Translation studies and a new paradigm. İçinde Hermans, T. (Ed.) *The manipulation of literature. Studies in literary translation*. (ss. 7-15) London&Sydney: Croom Helm.
- Hermans, T. (1999). *Translation in systems, Manchester: St. Jerome*.
- Holmes, J. (2004). The name and the nature of translation studies. İçinde Lawrence V. (Ed.) *The translation studies reader* (ss. 180-193). London and New York: Routledge.
- Hoy, D. C. (2004). *Critical resistance: from poststructuralism to post-critique*. Massahusetts: The MIT Press.; (2009). *The time of our lives: A critical history of temporality*. Massahusetts: The MIT Press.
- Karadağ, A. B. (2004). Çeviri ve çevirmenin edebiyat ve kültür dizgesini şekillendirmedeki rolü. *Varlık*, 71, 9-16.

- Kuhn, T. S. (2008) *Bilimsel devrimlerin yapısı*. (Çev. Kuyaş, N.). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Lawrence, V. (1998). *The scandals of translation*. London: Routledge.
- Mayor F. ve Forti. A. (1999). *Bilim ve iktidar*. (Çev. Küçük, M.). Ankara: Tübitak.
- Morris. M. (1988) *Feminism, reading postmodernism*. London: Verso.
- Munday, J. & Hatim, B. (2004) *Translation: An advanced resource book*. New York: Routledge.
- Niranjana, T. (1992). *Siting translation. history, poststructuralism and the colonial context*, Berkeley, Los Angeles ve Oxford: University of Oxford Press.
- Rifat, M. (2008). *Çeviri seçkisi*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Robinson, D. (1997). *Becoming a translator*. London: Routledge.
- Özlem, D. (2001). *Max Weber'de bilim ve sosyoloji*. Ankara: İnkılap Kitabevi.
- Poster, M. (1990) *The mode of information*. Chicago: The University of Chicago Press.; (1989) *Critical theory and poststructuralism*. New York: Cornell University Press
- Pym, A. (1998). *Method in Translation History*. Manchester: St. Jerome.
- Rabinow, P. (1984). *The Foucault reader*. New York: Pantheon Books.
- Ronan, C. A. (2003). *Bilim tarihi, dünya kültürlerinde bilimin tarihi ve gelişmesi*.(Çev. Ekmeleddin İhsanoğlu ve Seza Günerergun) Ankara: Tübitak Yayınları Akademik Dizi

- Rosenau, P. M. (2004). *Post-modernizm ve toplum bilimleri*. (Çev. Birkan, T.). Ankara: Bilim ve Sanat.
- Sarup, M. (1993) *An introductory guide to post-structuralism and postmodernism*. United States: University of Georgia Press.
- Simon, S. (1996) *Gender in translation*. New York: Routledge.
- Spivak, G. C. (1993) The politics of translation. İçinde Spivak, G. C. *Outside in the teaching machine*. (179-201). London: Routledge
- Stolze, R. (2013). *Çeviri kuramları*. (Çev. Durukan, E.). İstanbul: Değişim Yayınları.
- Tahir Gürçağlar, Ş. (2005). *Kapılar, çeviri tarihine yaklaşımlar*. İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Toury, G. (1995). *Descriptive translation studies and beyond*. Philadelphia and Amsterdam: John Benjamins.
- Tymoczko, M. (2007). *Enlarging translation, empowering translators*. London: Routledge.
- Vattimo G. (1988) *The end of modernity: nihilism and hermeneutics in post-modern culture*. Baltimore, Maryland: The Johns Hopkins University Press
- Venuti, L. (2004). *The translation studies reader*. Taylor and Francis-Library.
- Venuti, L. (1995). *The translator's invisibility. A history of translation*, London and New York: Routledge.
- Venuti, L. (1998). *The scandals of translation: Towards an ethics of difference*. London and New York: Routledge.
- Von Flotow, L. (2008) Gender and sexuality. Baker, M. & Saldanha, G. *Routledge encyclopedia of translation studies*. (ss. 122-124). London: Routledge.

Yazıcı, M. (2005). *Çeviribilimin temel kavram ve kuramları*. İstanbul: Multilingual.